

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

ТАРАСЕНКО Віталій Анатолійович

УДК 323-057.87(477):316.75(043.3)

**ІДЕОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Науковий керівник:

АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ФЕНОМЕНУ ІДЕОЛОГІЇ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ	
ДИСКУСІЙ.....	
	13
1.1 Історичне становлення політологічного розуміння ідеології.....	13
1.2 Структура та функції політичної ідеології.....	32
1.3 Ціннісна основа політичної ідеології.....	43
Висновки до першого розділу.....	56
РОЗДІЛ 2	
ІДЕОЛОГІЯ В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ	
УКРАЇНСЬКОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	
	59
2.1 Значущість ідеології в трансформаційних процесах сучасного українського суспільства.....	59
2.2 Провідні політичні ідеології та їх репрезентованість в історії українського політикуму.....	71
2.3 Шляхи відродження ідеології в українському суспільстві.....	94
Висновки до другого розділу.....	103
РОЗДІЛ 3	
ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНОГО ОСВОЄННЯ	
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКИМ	
СТУДЕНТСТВОМ.....	
	106
3.1 Ідеологія і молодь: заперечення традицій та пошук нових пріоритетів.....	106

3.2	Політична участь як віддзеркалення становлення та розвитку ідеологічних пріоритетів студентів.....	112
3.3	Проблеми молодіжної політики в діяльності політичних партій України.....	119
3.4	Маніпулятивна природа ідеологічного життя українського суспільства й студенти.....	128
	Висновки до третього розділу.....	137

РОЗДІЛ 4

	СТРУКТУРА ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	141
--	---	------------

4.1	Нігілізм, плюралізм і толерантність в структурі пріоритетів студентської молоді.....	141
4.2	Національна ідея в системі ціннісних пріоритетів сучасного студентства.....	158
4.3	Виховання студентської молоді в Україні в умовах ідеологічного плюралізму.....	167
	Висновки до четвертого розділу.....	174

	ВИСНОВКИ.....	176
--	----------------------	------------

	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181
--	--	------------

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах сучасного плюралістичного суспільства проблеми ідеології, ідеологічних пріоритетів залишаються актуальними з погляду формування відносин між суб'єктами політики. Адже залежно від того, якої ідеології дотримуються певні соціальні групи, які цінності вона культивує, формується стиль їхньої поведінки, відносини з іншими групами, ставлення до політичної сфери. Політична ідеологія є системою цінностей і поглядів, у яких виражаються ставлення людей до політики, до існуючої політичної системи і політичного порядку, зрештою до себе як активного (або пасивного) суб'єкта суспільних процесів. Ідеологія має як мобілізуючий потенціал (об'єднує спільноти, спрямовує їх активність на досягнення суспільних цілей), так і маніпулятивний (управляє політичною свідомістю і поведінкою людей, інтерпретуючи ідеологічні пріоритети через засоби масової інформації, навчання і виховання тощо).

Сучасне українське суспільство є суспільством перехідним, якому притаманний перехід до ринкової економіки, демократії, від ідеологічного монізму до ідеологічного плюралізму. Політико-правова культура більшості громадян України нажалі характеризується недостатнім рівнем розвитку та носить перехідний суперечливий характер, внаслідок чого спостерігається недостатня зацікавленість політичних еліт у реальній репрезентації інтересів виборців під час прийняття стратегічних політичних рішень, що вкрай негативно відбивається на якості державного управління та значно гальмує процеси політичної трансформації.

У цьому контексті необхідно переосмислити місце й роль чинників суспільного розвитку – матеріальних (економічних), політичних, соціокультурних, духовних тощо. Особливе місце серед них посідає ідеологія, ставлення до якої нині є різним. Частина науковців вважають, що ідеологія втратила свою актуальність і соціум має бути позаідеологічним

(деідеологізованим). Переважна частина вчених вказує не про «вилучення», а про зміну змісту, статусу і функцій ідеології в житті сучасного суспільства.

Винятково актуальним є ставлення молоді, зокрема студентської, яка активно шукає нові пріоритети розвитку, до ідеології. Студенти опановують передові наукові знання, які формують їх свідомість і впливають на поведінку. Саме тому студенти завжди були активними провідниками соціальних змін, запровадження інновацій в усі сфери суспільного життя. Неодноразово студентські ініціативи переростали в серйозні соціальні протистояння (події 60-х років у Франції, 70-х – в Угорщині та Польщі, 80-90-х – у Німеччині, Україні на початку 90-х років та інших державах, які виникли на теренах колишнього СРСР).

Ідеологічний плюралізм, розмитість і невизначеність політичних цінностей у суспільстві ускладнюють формування демократичної політичної свідомості та культури сучасної української молоді і студентів. Одна з найбільш актуальних проблем функціонування політичної системи України полягає у неповній відповідності ознак політичної культури вітчизняного суспільства тому її типу, котрий є необхідним для повноцінного утвердження демократії. В сучасних умовах становлення незалежної Української держави назріла необхідність оновлення політичної культури населення, її трансформації з перехідної у демократичну. Низка студентських організацій, їх лідери роблять спроби вибудувувати систему ідеологічних пріоритетів, співставити, обґрунтовано проінтерпретувати їх тощо. Проте це питання потребує наукового вивчення та врахування не тільки у сфері виховної роботи зі студентами, але й у царині державної гуманітарної політики. Тому вивчення ідеологічних пріоритетів студентської молоді в контексті їх прояву в трансформаційному українському суспільстві виявляється надзвичайно актуальним.

Проблема ідеології, ідеологічних пріоритетів аналізується в сучасній зарубіжній і у вітчизняній філософській, політичній, соціологічній літературі. Серед зарубіжних вчених, які займалися дослідженням проблеми ідеології,

слід виділити таких як Л. Альтюссер, Д. Белл, І. Валлерстайн, Е. Геллнер, К. Гіртц, Ф. Гросс, Д. Ептер, Д. Маклеллан, К. Мангейм, У. Матц, Л. Мізес, М. Селіджер, Е. Сміт, Ф. Фукуяма, Е. Шилз та інші. Кожен з них представив науковій спільноті власне бачення витоків і форм прояву ідеології в суспільному житті. Серед українських дослідників різні аспекти проблеми суспільної, політичної ідеології розглядають В. Андрущенко, О. Бабкіна, С. Бульбенюк, Б. Белобров, І. Варзар, О. Волков, В. Воловик, І. Гавриленко, М. Головатий, В. Горбатенко, Л. Губерський, М. Дмитренко, В. Заблоцький, О. Картунов, В. Ковтун, А. Колодій, В. Корнієнко, І. Кресіна, В. Лага, М. Михальченко, М. Міщенко, М. Пірен, А. Постол, М. Розумний, В. Якушик та інші.

Однак вивчення ідеологічних пріоритетів, яких дотримується сучасна студентська молодь, не можна вважати завершеним. Потребує більш глибокого вивчення поняття ідеології в контексті сучасних наукових дискусій та трансформаційних процесів; уточнення типів і видів ідеологій, її основних функцій, а також такі процеси, як «деідеологізація» та «реідеологізація». Як окремий блок досліджень варто виокремити такі питання, як зміст, місце та роль ідеології в структурі духовного життя українського трансформаційного суспільства (особливості духовного життя українського трансформаційного суспільства; ставлення до ідеології різних соціальних груп, серед них і студентів; потреба в ідеологічному плюралізмі; правові засади ідеологічного плюралізму тощо).

Поступово відбувається відмова більшості політологів від позитивістської, «антиідеологічної» трактовки в політичних дослідженнях. Політика не може бути позбавлена ідеологічного змісту і спрямованості, оскільки політична свідомість та її структурний елемент – ідеологія, є, в свою чергу, органічним надбудовним елементом самої політики, політичного процесу. Політичні інтереси, ідеали і цінності, політичні програми, їх формування та перетворення в політичну практику здійснюється під час гострих ідейно-політичних дискусій. Ідеологічний компонент сприяє

формування цілей і завдань політичної діяльності, а також оцінює засоби її досягнення. Тому спроби деполітизувати ідеологію, вивести її за межі закономірностей політичного життя і політичного процесу сучасною політичною наукою вважаються неправомірними.

Не менш важливо дослідити й особливості усвідомленого сприйняття трансформаційних процесів українським студентством, а також особливості ідеологічних пріоритетів сучасної студентської молоді; місце національної ідеї в житті сучасного студентства; роль моральних пріоритетів; проблеми політичного виховання студентської молоді в Україні в трансформаційний період. Враховуючи актуальність і недостатню опрацьованість цих та деяких інших питань, автор обрав їх як предмет самостійного теоретичного розгляду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 року).

Мета дослідження – вивчення системи ідеологічних пріоритетів студентської молоді в період демократичних трансформацій українського суспільства.

Досягнення поставленої мети потребує розв'язання таких **задач**:

- дослідити теоретико-методологічні підходи щодо розуміння змісту, структури і функцій ідеології, які сформувалися у суспільній і політичній науці та окреслити зміст поняття ідеологічних пріоритетів;
- проаналізувати студентство як соціальну групу, визначити особливості формування її політичної свідомості і політичної поведінки;
- дослідити та встановити характер демократизації політичної свідомості українського суспільства в умовах трансформаційних змін, їх впливу на формування політико-ідеологічного світогляду сучасного студентства;

- розглянути і з'ясувати особливості ідеологічного освоєння трансформаційних процесів українським студентством;
- дослідити й окреслити структуру ідеологічних пріоритетів сучасної студентської молоді;
- виявити та проаналізувати можливості виховного впливу на процес формування ідеологічних пріоритетів студентської молоді в Україні в трансформаційний період.

Об'єкт дослідження – ідеологія як соціально-політичний феномен.

Предметом є ідеологічні пріоритети студентської молоді в умовах демократичних трансформацій сучасного українського суспільства.

Методологічні засади дослідження. Виконанню поставлених задач сприяло використання таких методологічних принципів, як об'єктивності та цілісності, а також використання комплексу загально-філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. Зокрема, у роботі використано діалектичний метод (для розгляду взаємозалежності ідеологічних та суспільно-економічних змін у трансформаційному суспільстві); метод системного аналізу (для виявлення функціональної єдності ідеологічних пріоритетів студентської молоді); порівняльний метод (для співставлення політичних цінностей різних вікових і політичних груп); історичний метод (для вивчення зміни ідеологічних орієнтацій студентської молоді за роки незалежності України); структурно-функціональний метод (для аналізу структури ідеологічних пріоритетів та їх впливу на політичну активність студентської молоді в умовах демократичних перетворень українського суспільства); аналітико-прогностичний метод (для встановлення основних тенденцій змін ідеологічних пріоритетів студентської молоді). Автором використано міждисциплінарний підхід до дослідження ідеологічних пріоритетів у суспільстві загалом та в молодіжно-студентському середовищі зокрема.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження визначається тим, що в ньому комплексно досліджено ідеологічні пріоритети сучасної студентської молоді, тенденції їх змін в Україні в трансформаційний період.

На захист виносяться положення, які мають **наукову новизну**:

уперше:

- запропоновано авторське розуміння ідеологічних пріоритетів студентської молоді як домінування одних ціннісно-ідеологічних орієнтацій над іншими, які відображають інтереси, світогляд, ідеали цієї соціальної групи і які обумовлюються її соціальним становищем у суспільстві, системою цінностей та ідеологічних уподобань, її рівнем політичної культури та політико-правової культури усього суспільства, рівнем ідеологічного плюралізму політичного життя; визначено, що інтереси, уявлення про суспільно-політичну сферу студентської молоді як соціально-активної групи разом з інтересами та уявленнями інших суспільних груп виступають основою для формування ідеологічних засад демократичного розвитку суспільства;

- окреслено структуру ідеологічних пріоритетів сучасної студентської молоді, яка в цілому характеризується домінуванням прагматичних ціннісних орієнтацій над духовними, орієнтацією на демократичне суспільство європейського зразка; встановлено, що ліберальні цінності в молодіжно-студентському середовищі переважно підпорядковані цінностям екологічної, соціал-демократичної та націонал-демократичної ідеологій;

- визначено умови формування ідеологічних пріоритетів студентської молоді в сучасній Україні (складність та суперечливість процесу демократизації політичної, економічної, соціально-культурної сфер, ідеологічна та ціннісна невизначеність на рівні суспільства і політичної влади, активізація процесів глобалізації, регіоналізації, інформатизації сучасного життя) та з'ясовано, що в умовах ідеологічного та політичного плюралізму сприйняття і усвідомлення засад трансформаційних процесів

українським студентством характеризується поліцентризмом її політичних уподобань, який супроводжується нестабільною політичною активністю студентської молоді, її швидким переходом із пасивного стану в активний.

Поглиблено:

- вивчення змісту основного й базового для дослідження поняття «ідеологія», розкрито її як форму суспільної свідомості і явище культури; а також аналіз проблеми взаємообумовленості політики і ідеології, коли політика не може бути позбавлена ідеологічного змісту і спрямованості, оскільки ідеологія є органічним надбудовним елементом самої політики політичного процесу; співвідношення «реідеологізації» та «деідеологізації» («заідеологізованість»), що позбавляє можливості адекватно реагувати на нагальні потреби та зміни у суспільстві, ефективно вирішувати суспільні проблеми; заперечення ідеології, що створює вакуум у системі суспільно-політичних орієнтацій, послаблює чи руйнує соціальні і духовні ресурси політики);

– визначення особливостей трансформації ідеологічної сфери сучасного українського суспільства, які пов'язані передусім з невідповідністю між новими вимогами життя, застарілими формами політичної діяльності і не сформованістю загальносуспільних цінностей, орієнтирів та критеріїв для створення конструктивних соціально-політичних відносин між суспільством і владою.

Дістав подальшого розвитку:

– аналіз можливостей виховного впливу на процес формування ідеологічних пріоритетів студентської молоді в Україні в трансформаційний період як таких, що визначаються, з одного боку, переважною локалізацією молодіжних субкультур і способів життя, у громадських та соціально-політичних рухах молоді як осередках формування ідеологічних переконань студентства, а з другого – спеціальними державними програмами ідеологічної роботи з молоддю й насамперед безпосередньою практичною виховною роботою із студентами у ВНЗ.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у поглибленні вивчення сутності та особливостей формування сучасного політичного світогляду у вітчизняному студентському середовищі, визначенні основних напрямів і тенденцій демократичного поступу: утвердження ринкових пріоритетів; ідеологічного і політичного плюралізму; можливості для кар'єрного зростання та становлення успішної, самодостатньої особистості; посилення авторитету сім'ї; моральної та політичної відповідальності. З'ясовано мотиви звернення студентів до національної культурної спадщини, до національної ідеї як такої, що базується на єдності національних та загальнолюдських цінностях і пріоритетах; встановлено й обґрунтовано можливості ідеологічно-виховного впливу на студентів в контексті формування системи демократичних цінностей, вихованні патріотизму.

Матеріали дисертації можуть бути використані як методологічна основа для вдосконалення напрямів молодіжної політики; у навчально-виховній роботі зі студентами; при підготовці і читанні навчальних курсів і спецкурсів соціально-політичного спрямування для студентів, у підготовці навчальних посібників і підручників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедр соціальної філософії і філософії освіти та політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Крім того, вони знайшли своє відображення у доповідях на наукових конференціях: III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне довкілля: реалії та перспективи» (м. Київ, 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Шості юридичні читання. Правова культура, правова свідомість, право» (М. Київ, 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Сьомі юридичні читання. Культура і право на початку XXI століття» (м. Київ, 2010 р.); Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Інноваційні технології в дошкільній освіті: духовний розвиток дитини» (м. Київ, 2011 р.); науково-практичній конференції

«Основні напрями модернізації вищої освіти в контексті викликів епохи» (Київ-Глухів, 2011 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 5 наукових праць у фахових виданнях з політичних наук.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (252 найменування). Загальний обсяг роботи – 205 сторінок, основний зміст дисертації – 180 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ІДЕОЛОГІЇ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДИСКУСІЙ

1.1 Історичне становлення політологічного розуміння ідеології

Поняття ідеології відноситься до часто вживаних людиною в різних аспектах її життєдіяльності, навіть, незважаючи на те, що не завжди усвідомлюється і розуміється його зміст. Проте, у широкому розумінні, на рівні буденної свідомості певний зміст цього поняття виявляється доступним кожній людині, оскільки кожна має певні погляди на світ і на саму себе, тобто, має певну сукупність ідей щодо життєдіяльності, за допомогою яких вона прагне певним чином осмислити і виробити власне ставлення (свою «ідеологію») сприйняття не тільки світу, але й самої себе.

Переважна частина науковців вбачають витoki феномену ідеології в епоху Відродження. Так, Н. Макіавеллі у праці «Правитель» виявив взаємозв'язок між змінами суспільної свідомості і буденного досвіду політичної діяльності, а також спробував обґрунтувати раціональний зв'язок між соціально-політичною практикою та інтересами. Інший вчений – Ф. Бекон – у дослідженні про «ідоли» пов'язує розуміння ідеології з ілюзорністю свідомості, джерелом чого визначає і природу людини, і конкретного індивіда, і загалом усього суспільства.

У науковому тлумаченні поняттям «ідеологія» (з грецької — *idea* та *logos*) охоплюється система форм суспільної свідомості, які водночас виступають як свідомо визначені форми національного, класового або групового духовного життя, система прийнятих (визначених) цінностей, в яких відображені корінні інтереси тих чи інших соціальних груп [212, с. 288].

Виникнення поняття «ідеологія» науковці пов'язують з ім'ям відомого французького філософа й економіста А.Л.К. Дестют де Трасі, який у низці

своїх робіт («Етюди про здатність розмірковувати», «Елементи ідеології» та ін.) позначав цим терміном вчення про ідеї, яке дозволяло визначити базові засади політики і етики. Однак запропонований вченим зміст ідеології як науки про ідеї значного розповсюдження не отримало, зважаючи на відірваність його з соціально-політичною практикою і акцентом на процесі чистого споглядання.

Дещо пізніше, визначають автори підручника з філософії політики, вчений став пов'язувати поняття ідеології з наукою про людське мислення (виникнення та розвиток ідей, закони мислення тощо). У такому розумінні воно й ввійшло в науковий контекст західної філософської і політичної думки [212, с. 289].

Наукове дослідження ідеології як феномену суспільного життя розгорнулося у XIX – на початку XX століть. Класичними виявилися осмислення ідеології К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Леніном, М. Мангеймом, Т. Адорно, Л. Альтюсером, А. Грамші та іншими вченими, які намагалися розкрити її сутність, систематизувати і структурувати різні ідеологічні компоненти. У цей період було закладено протиставлення двох різних підходів до розуміння ідеології, що у подальшому визначило суперечності та розбіжності в наукових дослідженнях. У радянській науці відстоювалася можливість існування суто наукової ідеології, і на цій підставі розглядалися роль, значення, місце та соціальні функції марксистської ідеології на протигагу «ілюзорності», «хибності» ідеології буржуазної. Таке розуміння ідеології мало місце в працях Є. Бабосова, Н. Біккеніна, П. Гуревича, В. Іванова, В. Келле, В. Константинова, Г. Нестеренка, А. Уледова, В. Ядова, М. Яковлєва та інших дослідників.

Одним з перших серед тих, хто запропонував сучасне розуміння поняття ідеології був Карл Маркс. Ідеологічним для нього є певний спосіб відображення за допомогою уявлень, які утворюють цілісний світ. Цей світ уявлень протиставляється історичному світові. Відповідно у праці «Німецька ідеологія» К. Маркс розглядає ідеологію як викривлену картину соціальної

реальності, і зображує її крізь призму матеріалістичного розуміння історії, наголошуючи на тому, що «майже вся ідеологія зводиться або до неправдивого розуміння цієї історії, або повного відволікання від неї. Сама ідеологія є тільки одна із сторін цієї історії» [127, с. 153].

Згідно з поглядами К. Маркса, ідеологія є можливою лише як ідеологія певних класів. Тому вчений вважає, що ідеологією є ніщо інше, як нав'язування виразної сукупності ідей одним класом іншим соціальним групам. Ідеологія є статичною, не розвивається разом із суспільством, але відповідає суспільно-економічній формації останнього. На цій підставі К. Маркс виокремив прогресивну та реакційну ідеології. Якщо ідеологія сприяє розвитку виробництва, то її можна назвати прогресивною. Однак, коли та ж сама ідеологія починає чинити перешкоди розвитку виробничих відносин через те, що суспільство в своєму поступі перейшло на якісно новий рівень, вона перетворюється на реакційну [127, с. 641-645].

У межах марксизму ідеологія тлумачиться як сукупність усіх суспільних уявлень, відносин та інституцій, які не належать до матеріального «базису» суспільства – власне «способу виробництва» як єдності продуктивних сил і виробничих відносин. У такому випадку ідеологія – щось ціннісно-нейтральне. Згідно вчення К. Маркса, будь-яке соціальне знання є ідеологією остільки, оскільки воно безпосередньо пов'язане з матеріально-практичними інтересами суб'єкта, й така детермінація не може бути усунена принципово. Проте матеріально-практичні інтереси можуть бути більш-менш прогресивними – такими, що відповідають потребам суспільно-історичної практики та розвиткові історії, або гальмують їх. Відтак і соціальне пізнання залишається історично обумовленим, але на кожному історичному етапі можна виокремити ті соціальні теорії, які містять більшу частку істини, ніж інші. Марксизм у межах теорії посідає місце найбільш прогресивного філософсько-методологічного та соціально-історичного вчення, що ґрунтується на ідеї про матеріально-економічні інтереси пролетаріату як суспільного класу, який є дійсним суб'єктом суспільного виробництва, але

позбавлений не тільки прав на продукт власної праці, але й на володіння цими засобами виробництва.

Марксистське вчення, на нашу думку, яке насправді впроваджує натуралістичний підхід до реалізації історичних законів та суспільних потреб, є насамперед спробою уникнути внутрішньої суперечності, зокрема й у тлумаченні феномену ідеології. Звернення до потреб суспільно-історичної діяльності й об'єктивних законів історії, до практики як остаточного критерію істинності соціального знання не може вважатись однозначним: воно є таким, що залежить від попередньої інтерпретації цієї практики. Остання відповідає лише на ті запитання, які ми їй ставимо.

Натуралістична природа вчення К. Маркса має окремі пояснення. Так, П. Бублик відзначає, що вченого надихав не лише ідеал суспільної справедливості. Перед ним поставали небачені успіхи природничих наук, їх величезний промислово-технологічний потенціал, їхня здатність безпосередньо змінювати життя шляхом удосконалення засобів діяльності й організації праці. Цей приклад не міг залишити байдужим людину, яка відчувала потребу «змінювати світ, а не пояснювати його» [31].

Отже, ідеологія з позицій марксизму – це один із різновидів наукового знання. І таке знання спрямоване, на думку М. Кравчука, на обґрунтування в систематичній формі претензії соціальних класів на політичну владу. Але тільки у випадку з пролетаріатом науковість і об'єктивність його ідеології збігаються, оскільки інтереси саме цього класу відповідають інтересам прогресивного розвитку всього суспільства. Тож, прийшовши до влади, пролетаріат має нав'язати комуністичну ідеологію, яка виражає корінні інтереси прогресивного класу [102].

У філософії марксизму теоретичні розробки відрізнялися ідеологізованим характером, спираючись на конструкції і методологічні засади, обґрунтовані К. Марксом та Ф. Енгельсом. Спочатку домінувало розуміння ідеології як хибної свідомості. Характерно, що називаючи буржуазну ідеологію «хибною свідомістю», до свого вчення К. Маркс і

Ф. Енгельс цей термін не застосовувати. Вони наголошувати на взаємозв'язку соціалізму із класовими інтересами пролетаріату, що нібито забезпечує цьому вченню реалістичність і життєвість.

У праці «Німецька ідеологія» К. Маркс і Ф. Енгельс наголошують, що буржуазна ідеологія це, по-перше, ідеалістична концепція, згідно з якою світ є наслідком втілення ідей, думок, принципів; по-друге, вона (ідеологія) є відповідна цьому типу (стилю) мислення, за якого його суб'єкти – ідеологи, не усвідомлюючи взаємозв'язку своїх побудов з матеріальними інтересами певних класів і об'єктивних спонукальних сил своєї діяльності, постійно відтворюють ілюзію абсолютної самостійності суспільних ідей; по-третє, спричинений цими факторами метод підходу до дійсності, який конструює уявну реальність, що сприймається як дійсність [Цит. за: 212, с. 290].

На думку В. Леніна марксизм був, з одного боку, зразком наукового осмислення дійсності. З іншого – відображав класові потреби пролетаріату у дійсності, адекватне пояснення дійсності і обґрунтовував шляхи її перетворення, створюючи програми революційної дії. Саме тому марксизм сприймається як теорія наукового пізнання і революційної дії, й водночас як наука і ідеологія. В. Келле підкреслює науковий, реалістичний характер марксистсько-ленінської ідеології. Слід визначити, що у такому розумінні поняття ідеології й розвивалося у науковій спадщині радянського періоду.

Поряд із марксистським вченням детального вивчення поняття ідеології набуло в працях К. Мангейма. Вчений ставився до марксистського підходу розкриття сутності ідеології не як до відправного пункту, а лише як до одного з етапів осмислення цього феномену. Під поняттям ідеології К. Мангейм розумів відчуття недовіри і підозри, які людина на кожному історичному етапі відчуває щодо свого суперника. Дослідник виокремлював часткову та тотальну ідеології. Під частковою ідеологією він мав на увазі недовіру до певних ідей і уявлень суперника, тоді як тотальною ідеологією ставиться під сумнів увесь світогляд конкурента. К. Мангейм, так само як і К. Маркс, розглядав тотальну ідеологію як ідеологію певної епохи або класу,

аналізуючи це поняття крізь призму структури свідомості тієї чи тієї епохи або соціальної групи. Вчений зазначав, що зміст цих двох вищезазначених понять в процесі історичного розвитку поступово зближується: «раніше супротивника дорікали тим, що він як представник певної соціальної групи у низці випадків свідомо або несвідомо спотворював істину. Тепер напад на нього посилюється за допомогою повної дискредитації структури його свідомості в усій її цілісності, заперечується навіть можливість того, що він здатний правильно мислити» [125, с. 27].

Як засвідчили подальші дослідження учених, ідеологію не можна розглядати лише крізь призму негативу, оскільки вона також є ще й певною самоідентичністю соціальної групи. Навіть та історична сила, яка прагне зруйнувати наявний стан, так само спирається на щось інше, що уможливорює ідентичність певної соціальної групи, класу тощо.

Ідеології – це ситуативно трансцендентні ідеї, які ніколи не можуть реалізувати *de facto* свій внутрішній зміст. Проте вони часто стають тим спонукальним мотивом поведінки, який спрямовує індивідів до блага, коли вони втілюють на практиці власні прагнення, хоча й зі звичайними спотвореннями. Ідея християнської братерської любові, котра базується на принципі служіння, яка нав'язувалася протягом усього Середньовіччя, лишилася нереалізованою, і в цьому сенсі – ідеологічною ідеєю [102].

За часів Радянського періоду у вітчизняній науці феномен ідеології досліджували у трьох взаємопов'язаних аспектах: гносеологічному (як особлива сфера знання, пізнання); соціологічному (як соціально-класове явище і сфера діяльності); аксіологічному (як система цінностей, яка фіксує практичне ставлення суб'єкта ідеологічного пізнання до подій, явищ, процесів, соціальних спільнот, окремих людей і до самого себе).

Це розуміння вплинуло на сучасне тлумачення ідеології як феномену, який завжди являє собою конкретно-історичне системне відображення сутнісних сторін політичної дійсності і виступає формою класової, групової, станової свідомості і самосвідомості. Вітчизняні науковці розглядають

ідеологію як систему ідей, гіпотез, концепцій, теорій, ідеалів, гасел, програм, в яких відбиті докорінні політичні та економічні інтереси соціальних спільностей і груп, їхні практичні позиції в суспільному житті, а також погляди на хід суспільного розвитку і на відображення цього розвитку в ідеологіях інших соціальних суб'єктів [212, с. 292].

Вітчизняний вчений Ф. Кирилюк виділяє три головних аспекти у розумінні змісту поняття ідеології. По-перше, ідеологія є системою поглядів і ідей, які віддзеркалюють суспільне буття з позицій певного суспільного класу (або суспільної групи); по-друге, вона (система поглядів) є його (класу або соціальної групи) теоретичною програмою діяльності; по-третє, в ній визначені положення і роль цього класу в суспільстві, його ставлення до дійсності, а також те, що він має здійснити на даному етапі суспільно-історичного розвитку.

Водночас науковець підкреслює, що особливе місце в структурі ідеології належить політичній ідеології, оскільки вона поєднує в собі спосіб пояснення політичної реальності й спосіб політичної дії, тобто поєднує теорію і практику, роздуми і дію, раціональні дії і емоційний настрій. Це дає людині можливість виробити об'єктивну й цілісну орієнтацію в соціально-політичному житті [162, с. 266-267].

За сучасних умов суспільного розвитку, коли відбуваються процеси глобалізації, регіоналізації, трансформації, модернізації, інформатизації різних суспільних сфер, визріває істотна потреба у визначенні місця, ролі та значення ідеології. Теоретичний розгляд цієї проблеми викликаний практикою соціально-політичних, духовно-культурних змін. Ці зміни актуалізують питання невідповідності між новими вимогами життя, старими схемами діяльності й відсутністю загальних орієнтирів і критеріїв для створення конструктивних соціальних систем. На цьому фоні загострюється проблема формування ідеології як певної стратегії, яка б визначала цілі, смисли, горизонти життєдіяльності не лише окремої людини, але й суспільства в цілому. Соціальні зміни диктують зміни ідеологічного

забезпечення. Водночас роль ідеології актуалізується і з огляду на формуванням глобального соціального простору, тому що вона чинить істотний вплив на способи та механізми взаємодії різних культур, засоби їх ціннісної інтеграції.

У сучасному розумінні ідеологія є ключовим елементом організації суспільного, серед іншого і політичного життя.

У загальному плані виділяють наступні структурні рівні ідеології за критерієм її практичної деталізації та ступенем функціонального зв'язку із політичним процесом: а) теоретико-концептуальний рівень; б) програмний рівень; в) рівень практичний. М. Михальченко деталізує означені рівні ідеології. На його думку структуру політичної ідеології складають: політичні теорії; концепції політичного розвитку; політичні ідеї; суспільні ідеали; політичні програми; політичні гасла [132, с. 42-54].

Провідною ідеологічною формою науковці вважають політичну, яка отримала назву політичної ідеології. В цій формі ідеології найбільш чітко проглядається як структура ідеології взагалі, так і усіх інших ідеологічних форм — економічної, правової, моральної, естетичної, релігійної тощо. Ми розділяємо думку авторів підручника «Філософія політики» про те, що на прикладі політичної ідеології можна визначити як структуру ідеології в цілому, так і інших ідеологічних форм суспільної свідомості. Тобто, погляд на політичну ідеологію можна перенести і на верхній рівень (на ідеологію в цілому) та на однопорядкові форми ідеології. Кожен політичний рух, соціально активна верства, група, навіть держава прагнуть мати політичну оцінку дійсності в теоретичній формі, програму політичного розвитку на перспективу. Теорія дійсно наукової політичної ідеології повинна відповідати реаліям життя, спиратись на факти і висновки, які випливають з вивчення цієї реальності суспільними науками. Це стосується і конкретних теорій та доктрин, які відносяться до ідеології. Поширені теорії, доктрини, гіпотези слугують теоретичною підвалиною організаційних і пропагандистських стратегій та дій [212, с. 303]

У «Політологічному енциклопедичному словнику» політична ідеологія (від грец. *idea* – поняття і *logos* - учення) трактується як система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики, наділяє політику системою цінностей й ідеалів, сприяє вибору політичних цілей [160, с. 226].

Вітчизняна дослідниця Ю. Біденко виділяє три головні елементи ідеології: образ дійсності (оцінка того, що відбувається у конкретному суспільстві та поза ним); аксіологічна система (ієрархія цінностей); практичні вказівки (методологія діяльності для зміни або збереження існуючого стану справ). Також визначає наступні її форми: 1) світоглядну, 2) нормативну, 3) легітимну, 4) ідентичнісну [25, с. 215].

Найскладнішим аспектом створення в політичних ідеологіях є інтерпретація минулого і дійсності, а також передбачення тенденцій політичного розвитку, визначення в загальних рисах майбутнього стану політичної системи. Науковці акцентують на двох засторогах при досягненні збалансованості програми. Перша – забігання вперед без достатнього прогностного обґрунтування. Все можна обіцяти завтра, без пояснення дійсних рушіїв сьогоdnішнього стану політичного життя і окреслення механізмів, які здатні «завтра» зробити реальністю. Це швидше пророцтва, прожекти з різною мірою достовірності. Друга – політика слідування за фактами і явищами, лише коментуючи їх, без пояснення умов і причин, які їх породили. Перша і друга можливість — «романтичний» і «емпірико-поводирський» — не дають реальних уявлень про політичне життя людей, про діяльність політичних інститутів [212, с. 303].

Слід вказати на те, від чого відштовхується творення будь-якої політичної ідеології, а саме – на складну методологічну вимогу – об'єднати різноманітне у цілісність. Якщо й припустити домінування в ідеології певного постулату, то це буде «науково-дослідницька толерантність» з метою

створення умов для розвитку ідеологій, що являють собою зразки взаємодії різних, але не взаємовиключних цінностей.

Ми погоджуємося з твердженням колективу авторів підручника з філософії політики, що політична ідеологія являє собою конкретно-історичне системне відображення істотних аспектів політичної дійсності і виступає формою класової, групової, станової політичної свідомості й самосвідомості, системою ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, гасел, програм, в яких відображені корінні політичні. Політична ідеологія включає економічні інтереси соціальних спільностей і груп, їх практичні позиції в політичній сфері стосовно інших соціальних спільностей, груп і держави, оцінка місця даних суб'єктів політики в суспільному житті, також погляди на хід політичного розвитку і на відображення цього розвитку в політичних ідеологіях інших суб'єктів політики [212, с. 303].

У науці сформувався три аспекти розгляду політичної ідеології:

- а) як засобу групового та класового усвідомлення і перетворення політичної реальності;
- б) як специфічної ділянки формування та функціонування соціального знання;
- в) як ідеологічного стимулу політичної активності.

Однозначно, об'єктивні основи – суспільна необхідність, потреби, інтереси та структура ідеології як системної цілісності є особливістю організації (субординації) структурних компонентів політичної ідеології. Важливі структурні елементи розвинутих політичних ідеологій – це ідея, гіпотеза, концепція, теорія, ідеал, гасло, програма [212, с. 304].

Згідно роботи «Ідеологія і політика» британського вченого М. Селіджера, політична ідеологія орієнтована на негайні політичні дії, що пов'язано з її безпосереднім залученням до політичного процесу, вимогами тимчасових компромісів, необхідністю добитися максимальної підтримки, внаслідок чого фундаментальні принципи, що складають зміст ідеології, мають більш тенденційний, менш об'єктивний характер, ніж їх теоретичні

моделі і філософські підстави [132, с. 172]. А. Косолапов також розглядає ідеологію у безпосередньому зв'язку з політичним процесом: це система цінностей і поглядів, яка дозволяє людині орієнтуватися у навколишньому світі і служить основою цілеполягання та вибору методів політичної діяльності [100, с. 3-24]. Згідно визначенню В. Борисюка «ідеології представляють конгломерат політично артикульованих ідей і завдань, функцією яких є мобілізація і організація соціальних сил, здатних не тільки сприйняти основні постулати тієї або іншої ідеології, але і забезпечити досягнення цілей, які вона переслідує» [29, с. 3-4]. Зважаючи на поєднання ідеалістичного та практично-процесуального у ідеологічних концептах у політичних науках існує теза про дворівневність структури ідеологічного простору – ідеології як відображення глибинних цінностей культури, і її функціонування в світі конкретної політики [15, с. 29].

Політична ідеологія містить у собі не тільки політичні знання, а й ставлення, оцінку політичних процесів з позиції певних соціальних спільнот, політичних партій, через що політична ідеологія є більш упередженою, ніж політична наука, оскільки може містити у собі як правильні знання, так і хибні уявлення політичної дійсності, що виявляється в міфах і утопіях.

Розглядаючи сутність ідеології, доцільно звернутися до аналізу її взаємозв'язку з поняттям панування. У цьому контексті вагомими є здобутки німецького вченого М. Вебера, який у дослідженні мотиваційного підходу акцентував на ідеології через призму взаємини між правлячою соціальною групою і панівним класом. Учений запровадив поняття легітимності й дослідив взаємини між прагненням легітимності та довірою до легітимності як зв'язок, на якому тримається система влади. На його думку, питання легітимності ґрунтується на мотиваційній моделі, оскільки взаємодію між прагненням і довірою слід розглядати у відповідному контексті, який може бути лише мотиваційним [35, с. 564]. Отже, ідеологія постає у проміжку між претензіями системи влади на легітимність, і відповіддю індивідів у термінах довіри.

Однак, функція ідеології – додавати певні надцінності до нашої довіри, аби ця довіра могла відповідати прагненням влади [102]. Водночас марксистське поняття перетвореної форми набуває більшого сенсу, якщо виявляється, що лише ідеологія здатна надавати легітимності прагненням, додаючи до них щирі довіру людей. Функція ідеології на цій стадії – відновлювати довіру в системі влади.

М. Вебер розглядав різницю між правителями і підлеглими в межах конкретної закритої групи, виокремлюючи таким чином владний прошарок в межах групи. Із запровадженням ученим терміну системи управлінського апарату поняття порядку набуло більш істотного значення. Як виявилось, не сама група загалом створює власну організацію; натомість існують ті, хто генерує порядок, і ті, хто цьому порядку підкорюється. Конкретна проблема легітимації походить із цього розподілу праці між правителями та підлеглими; сутнісні ознаки поняття ідеології випливають із необхідності легітимації насильницьки запроваджених системою влади норм. Тому М. Вебер над усе наполягав на використанні поняття запровадження, яке відтворює процес поляризації правителів і підлеглих. «Цей критерій є найголовнішим, оскільки справа не лише в діях, спрямованих на встановлення порядку, а саме в тих діях, які безпосередньо спрямовані на його насильницьке запровадження» [36, с. 164]. Отож, у цьому сенсі може йтися про ідеологію як спосіб легітимації наявної реальної системи влади й управління.

Аналізуючи форми правління, М. Вебер виокремив три основних типи панування:

- панування, що тримається на раціональних засадах, підставою яких є правова влада;
- традиційне панування, котре спирається на віру в святість традиції і легітимність тих, хто має авторитет, посиляючись на цю традицію;
- харизматичне, підґрунтям якого є особиста харизма вождя [51, с.12-13].

Повертаючись до розгляду М. Вебером правової влади як підстави раціональних засад панування, слід звернути увагу на певну ідеологізацію системи норм. По-перше, той факт, що навіть правова влада потребує довіри суб'єкта, доводить, що владу треба інтерпретувати в контексті мотиваційної моделі. Це означає, що можливе існування позитивного значення ідеології як намагання заручитися громадською підтримкою стосовно влади.

Другий, більш негативний ідеологічний аспект системи норм полягає в тому, що будь-яка формалізована система може бути сфальсифікована, а отже, використовуватися як прикриття діяльності певних організацій, що можна нині спостерігати на прикладі політичної ситуації в Україні.

Третім джерелом ідеології в системі норм, може бути надмірна бюрократизація суспільства, хоча М. Вебер розглядав бюрократичне знеособлення всіх відносин як гарантію забезпечення прав людини. [36, с. 231]. Однак з часів обґрунтування вченим цієї думки багато що змінилося. Бюрократизація виявилася як однією з головних проблем демократичних країн, так і одним з найулюбленіших інструментів у тоталітарних державах, адже норми можуть приховувати такі практики як сваволю, безвідповідальність в ім'я відданості системі тощо.

На думку М. Вебера, визначивши основні ідеологічні детермінанти раціонального типу панування, доцільним буде вивчити й аналогічне підґрунтя традиційного та харизматичного типів, щоб зрозуміти, що є для них джерелами влади і тими елементами, які залежать від довіри людини. Учений визначив традиційний тип панування наступним чином: «Традиційне панування ґрунтується на вірі в святість тих порядків і тих можновладців, які існують здавна» [36, с. 234]. Ключовим у цьому визначенні є слово «святість», яке свідчить про те, що квазірелігійний елемент з'являється не лише в харизматичному, але й у традиційному типі панування. Можна назвати цей елемент ідеологічним у широкому значенні цього слова. Адже люди вірять, що певна упорядкованість має ознаки святості навіть тоді, коли

вона не потребує поклоніння. Так само як і тоді, коли святість не люблять, її, принаймні, шанують.

Вивчаючи харизматичність влади, М. Вебер розглядав харизматичного лідера як її стрижень, оскільки «тут бажають підкорятися виключно вождю через його особисті небуденні якості, а не з огляду на його посаду або освячений традицією стан» [36, с. 235]. З огляду на це виникало питання, на чому саме ґрунтується довіра до лідера. Бо якраз тут вона виходила на перший план, тому що не буває таких лідерів чи пророків, які б не претендували на те, щоб бути істинним пророком, тобто не прагнули здобути довіру. «Цінність харизми визначається свідомістю тих, хто упокорюється харизматичній владі» [36, с. 236]. Саме в цьому висловлюванні й мала б бути сформульована М. Вебером проблема ідеології. Отже, можна вважати, що ідеологічний елемент присутній у всіх трьох формах панування, на які звернув увагу вчений.

Серед наявних концептуальних підходів до розуміння ідеології на особливу увагу також заслуговує її критика як дослідницької програми Ю. Габермасом. Запропоноване ним бачення ідеології є метакритичним, оскільки дослідник намагається осмислити це поняття через призму «Німецької ідеології» К. Маркса, застосовуючи термінологічну базу останнього. Він не поділяє марксової позиції стосовно того, що ідеології не мають історії. Для Ю. Габермаса ідеологія виникає лише на щаблі функціонування виробничих відносин, але не на рівні розгортання продуктивних сил. Варто зазначити, що вчений упровадив концепцію практики, яка, з його погляду, означає не тільки інструментальну дію, але й структуру символічної взаємодії [41, с. 49]. Відтак ідеологія виявляється спотворенням, котре вражає один з компонентів практики. Тому неможливо стверджувати, що спочатку була практика, а потім у людей з'явилися якісь ідеї щодо неї, котрі й постали їхньою ідеологією. Натомість практика містить у собі ідеологічний прошарок, який може спотворюватися. Але він є насамперед компонентом самої практики.

Особливо важливим для Ю. Габермаса у розумінні ідеології є контекст усвідомлення [102]. Ситуація відчуження, яку має подолати усвідомлення, є хворобою спілкування. Ідеологія – це не щось випадкове, а систематичне викривлення діалогічних стосунків. Людина не спроможна вести мову про діалогічні взаємини інакше, як у контексті процесу усвідомлення. А ідеологія є системою, яка чинить опір відновленню діалогічних відносин. У цьому сенсі вона є підґрунтям системи розрізнення «свій-чужий», коли одні групи або суспільні класи протиставляються іншим, і конфронтація постійно підтримується відсутністю «спільної мови» між ними.

Погляд на ідеологію Ю. Габермаса виявляється певною мірою співзвучним з поглядом на неї М. Вебера. З огляду на його розуміння релігії як ідеології, можна вважати, що Ю. Габермас розглядає її, з одного боку, як ідеологію (на рівні, наприклад, традиційного суспільства), а з другого – як інструмент критики. Якщо ринок, наука, технологія є формами сучасної ідеології, то ідеологічна роль релігії в сучасному світі може бути не такою яскравою. Отже, можна поставити релігію в діалектичну єдність з ідеологією та утопією. Вона функціонує як ідеологія, коли виправдовує наявні системи влади, на що звернув увагу М. Вебер. Але, якщо релігія постає мотивацією критики, її можна розглядати як утопію [40, с. 213].

Серед сучасних досліджень ідеології варто виокремити концепцію К. Гірца, в якій ідеологія виявляється інтеграцією або ідентичністю [47, с. 65]. Завдяки такому підходу досягається рівень символізації ідеології як чогось такого, що можна спотворити, і в царині чого відбувається процес легітимації. Основним ставленням виявляється не сумнів і навіть не вільний від оцінок погляд, а спілкування. Під час розмови формується і виявляється інтерактивне ставлення. Висловлюючись про ідеологію у негативних термінах – наприклад таких, як викривлення, – людина використовує зброю підозри. Якщо ж вона хоче розпізнати групові цінності на підставі саморозуміння останніх, то має, на думку вченого, вшанувати ці цінності позитивним чином, що й означає спілкуватися [47, с. 285].

У дослідженнях К. Гірца пропонується позитивне розуміння ідеології як явища самоідентифікації групи. Мабуть звідси у працях Е. Еріксона ідеологія визначається «опікуном ідентичності». Вона також є чинником інтеграції групи не лише у просторі, але й у часі. К. Гіртц наголошує на синхронному та діахронному вимірі функціонування ідеології. У другому випадку, щодо основних групових подій є надзвичайно важливою пам'ять. Повторне програвання цих базових подій є суто ідеологічним актом. Ідеологія нерозривно пов'язана з політикою, але має більш широкі функції, що виявляється насамперед в її інтегративній функції. Коли інтеграція наштовхується на проблему функціонування моделей авторитету, тоді політика постає стрижнем, а ідеологія – системою [47, с. 297].

Огляд основних концептуальних підходів щодо розуміння ідеології свідчить, що остання може поставати не тільки розрізненням у системі «свій-чужий», протиставляючи одні класи іншим, але й виконувати суто консолідуючу та легітимуючу ролі. Як справедливо зауважує М.Кравчук, феномен ідеології може бути використаний не тільки в марксистському розумінні, про що свідчать приклади її застосування у класичних тоталітарних режимах, але й у сенсі К. Гірца [102].

Варто зазначити, що протягом ХХ століття дослідження ідеології отримало належне концептуальне оформлення не лише в працях представників марксизму (В. Ленін, Г. Плеханов), але й соціології знання (М. Шелер, К. Мангейм, П. Бергер, Т. Лукман), Франкфуртської школи (Т. Адорно, Г. Маркузе, М. Хоркхаймер), а також у наукових доробках зарубіжних вчених пов'язаних з ідейним обґрунтуванням «деідеологізації» (В. Альберт, Р. Арон, Д. Белл, К. Поппер, Л. Фойер, Е. Шилз) та «реідеологізації» (А. Вінер, О. Лемберг, Дж. Лодж) соціальних процесів.

Водночас у зарубіжній політології кінця 50-х – початку 60-х років ХХ століття домінуючою виявилася ідея про можливість побудови «безконфліктного» суспільства, у якому суспільна злагода скасовує саму необхідність у будь-яких ідеологічних системах. Необхідне обґрунтування ця

ідея знайшла в працях В. Альберта, Р. Арона, Д. Белла, К. Поппера, Е. Топича, С. Хантінгтона, Л. Фойера, Ф. Фукуями, Е. Шилза, в яких ідеологія визначалася як атрибутивний елемент тоталітарних систем і антипод «відкритого» суспільства.

Щодо більш широкого аспекту визначення місця й ролі ідеології в науці та духовному житті, то для другої половини минулого століття притаманні два етапи, й відповідним чином два підходи, до вирішення цієї проблеми. Насамперед, у 50–60-ті роки, а це був період економічного піднесення в розвинених капіталістичних країнах, з'являється ціла низка концепцій, які проголошували «деідеологізацію» західного суспільства й міжнародного життя загалом. Одним із перших, хто заклав засади концепції «деідеологізації» у праці «Опіум інтелектуалів» (1955), був французький соціолог Р. Арон. На початку 60-х рр. ХХ століття ця ідея розроблялася в різних варіантах американськими вченими С. Ліпсетом, А. Шлезінгером, Т. Парсонсом. Д. Белл у збірці статей «Кінець ідеології» (1969) відверто заявив, що традиційні системи вичерпали свої творчі можливості й відходять у минуле [Цит. за: 86, с. 84].

За оцінками науковців, теорія деідеологізації створювалась під впливом розповсюдженої ідеї про «кінець ідеології» як такої, з метою спростувати постулати марксистсько-ленінської ідеології, вилучити з життя ідеологію наукового комунізму. Зрозуміло, що основний акцент спрямовувався в серцевину марксистської доктрини – теорію соціалістичної революції, керівної ролі марксистської партії, історичної місії пролетаріату і його диктатури в перехідний період. Сучасні вчені відзначають, що, попри масові перекручення тих чи інших положень марксистської теорії, створення своєрідних ідеологічних конструкцій щодо принципових сюжетів соціалістичної ідеології, в основному їх критика на адресу марксизму часом була справедливою [212, с. 325].

Спростування ідеологічно перебільшених, а може, й безпідставно звеличених цінностей недемократичного соціалістичного способу життя,

переконання людей в їх ілюзорності світогляду й насамперед в тому, що (спираючись на інші ідеологічні засади) жити можна краще, більш забезпечено і щасливо визначалося метою теорії деідеологізації. Проте реалізувати останню було складно. Комуністична пропагандистська машина працювала на повні оберти. Переконати людей в чомусь іншому було майже неможливо. Тим більше, що реальний соціалізм вирішував низку фундаментальних проблем життєдіяльності людей, особливо їх соціального захисту, забезпечення стабільності суспільного поступу й підтримки впевненості в майбутньому, - більш ніж ефективно. Автори теорії деідеологізації запропонували інший варіант: не сперечатись про цінності, а зняти це питання (як ідеологічно ангажоване) взагалі. Шляхом відмови від ідеології вони позбавляли соціалістичні цінності ідеологічного прикриття й тим самим немов би створювали передумови їх неупередженого розгляду. Західні політологи сходяться на думці, що впровадження теорії деідеологізації на практиці мало б звернути увагу на цінності в їх автентичному значенні у порівнянні з аналогічними величинами, які сформувалися в країнах цивілізованого розвитку. Ще теорія деідеологізації відмежовувала ідеологічну ситуацію, яка склалась в індустріальному суспільстві, від традиційної системи ідеологічного забезпечення капіталізму, його ідеологічного виправдання.

Відомо, що вона мала на меті залучити людей до системи цінностей сучасного індустріального й постіндустріального суспільства, інфікувати їх ідеями демократії, ринкових відносин, відкритого суспільства й нічим не обмеженої свободи, які все більш помітно стверджувались в країнах сталого людського розвитку. Зразковим суспільством, своєрідною вершиною суспільного поступу при цьому неодмінно називались США, за якими слідує такі країни, як Великобританія і Канада, Австрія і Японія. Швеція і Німеччина, Франція і Фінляндія. Причину успіху означених держав західні теоретики вбачали у відмові від традиційної ідеологічної конфронтації,

досягненні оптимальної соціальної рівноваги, стабільності розвитку і його стійкого зростання [212, с. 326].

Слід визнати, що теорія деідеологізації є своєрідним переплетінням реалістичних і ідеологічних сюжетів, правда і домисли в яких розрізнити інколи складно і майже неможливо. В історії ХХ століття вона відіграла як позитивну, так і негативну роль. З одного боку, вона переконувала в тому, що ідеологічні істини мають умовний характер відмовитись від них (втекти від ідеології) так само просто, як від авторитетів, які посоромили себе перед громадськістю. З іншого – довела, що означена «втеча» має не абсолютний, а відносний характер. Об'єднані й осмислені в єдиному концептуальному полі загальні інтереси держави, народу, нації, класу чи соціальної групи не лише не заперечують, але й вимагають нового ідеологічного оформлення.

У 70-ті роки ХХ століття західні науковці висунули ідею щодо «оновлення духу», виникнення «нової ідеології». Вони закликали до «реідеологізації» західного суспільства, тобто відродження ідеологізації. Переглянули власні погляди щодо ролі ідеології в сучасному суспільстві Р. Арон, Д. Белл, С. Ліпсет, Т. Парсонс та інші вчені. А західнонімецький соціолог Є. Хельце в монографії «Ідея та ідеологія» (1969) висловився за необхідність оцінювати значення ідеології в рамках історичного процесу і відмовитися від концепції деідеологізації як такої, що не витримує критики, не підтверджується фактами. Він наголошував, що ідеологія активно втручається в усі сфери життя, що навіть власне поняття «деідеологізація» вже має ідеологічне забарвлення. Поява цієї ідейної хвилі, яка мала вагу посилення ролі ідеології, позначилася на всіх напрямках суспільної думки.

У 70-х роках ХХ століття відбулося переосмислення соціальної ролі ідеології, яке було втіленням теорії «реідеологізації». Його наслідком виявилось обґрунтування ідеології як невід'ємного елемента в організації суспільного життя, який виконує низку важливих соціальних функцій. Ця позиція була обґрунтована в дослідженнях А. Вінера, О. Лемберга, Г.

Маркузе, Дж. Лоджа, а також у працях Р. Арона, Д. Белла, погляди яких зазнали значних змін.

Отже, поняття «ідеологія» у політичній науці піддавалось аналізу вченими багатьох поколінь. Найбільш яскраво наукове дослідження ідеології як феномену припадає на XIX – поч. XX століть. Початковим було марксистське вчення про ідеологію, як одне із різновидів наукового пізнання. Поряд з цим важливими є погляди К. Мангейма, М. Вебера, Ю. Габермаса, К. Гірца та інших. Наприкінці минулого століття число дослідників розширюється, що підтверджує важливість ролі ідеології в суспільно-політичному житті.

1.2 Структура та функції політичної ідеології

Ідеологія за радянських часів виявилася одним із системоутворюючих елементів теорії суспільствознавства і важливим фактором державного будівництва. Провідним напрямом розвитку наукових досліджень було створення «наукової теорії ідеології», розробці якої була присвячена низка праць таких науковців як Н. Бікенін, П. Гуревич, В. Іванов, В. Келле, М. Ковальзон, Л. Москвичов, Г. Нестеренко, А. Уледов, В. Ядов, М. Яковлев та ін. У межах такого теоретико-методологічного напрямку ідеологічне життя суспільства розглядалось як сфера наукового управління, яка містила три основні складові: ідеологію як систему ідей і поглядів (теоретичний рівень відображення дійсності); ідеологічні відносини (взаємини людей у процесі створення і поширення ідей у суспільстві); діяльність ідеологічних інститутів (державні та громадські організації, освітні й виробничі структури, засоби масової інформації тощо). Визначальним для обґрунтування використовувався соціологічний підхід, тобто дослідження ідеології відбувалося з позиції виявлення класових інтересів, у першу чергу соціальних, і їх відображення в ідеологічних системах.

Подальший розвиток ідеології через призму соціально-політичних аспектів відображається у дослідженнях таких вітчизняних і зарубіжних науковців як І. Антонович, С. Вовканич, І. Гавриленко, В. Горбатенко, Л. Губерський, В. Гуторов, О. Заздравнова, С. Кара-Мурза, В. Кремень, В. Крисаченко, Дж. Лалл, В. Лісовий, М. Надольний, В. Пазенок, І. Пантін, В. Пастухов, П. Рачков, Ю. Римаренко, П. Рікер, П. Ситник, В. Таран та ін.

З одного боку, ідеологія постала феноменальною по суті та генетично похідною від соціальних структур, змінюючись разом з ними. Така позиція впливає з парадигми розуміння природи суспільства та моделі еволюції його соціальності (марксизм, соціологія знання). З другого боку, новітні соціально-філософські дослідження спрямовані на есенціалістське пізнання ідеології, в якому вона розглядається як соціальна субстанція, котра визначає вектор і параметри розвитку соціуму.

Сучасні соціальні трансформації, які фіксують появу нових особливостей ідеологічного процесу, пов'язаних із маніпулюванням і активізацією ідеологічної міфотворчості, відображені у працях Т. Євгенєвої, С. Кара-Мурзи, А. Кольєва, І. Кравченка, Я. Любивога, М. Мак-Люена, В. Міщенко, А. Тузикова, Г. Шиллера.

Процес ідеологічних змін у сучасній Україні та проблема розробки національної ідеї та державницької ідеології репрезентовані дослідженнями вчених: В. Андрущенка, С. Вовканича, Л. Губерського, В. Заблоцького, О. Заздравної, В. Кременя, В. Крисаченка, М. Михальченка, М. Надольного, В. Пазенка, Ю. Римаренка, В. Тарана та ін.

Складність розмежування та окреслення особливостей взаємообумовленості ідеології, релігії, соціальної міфології, утопії, соціальної теорії як духовних явищ одного гатунку формує проблему виокремлення ідеології в сучасному соціальному процесі. Вирішення цієї складної задачі розгортається у площині умовного дослідницького відокремлення ідеологічності як атрибуту суспільної свідомості та ідеології як конкретно-історичної форми організації інституціонального буття соціуму. Становлення

ідеологічності обумовлюється історією розвитку суспільства і залежить від міфологічних, релігійних, раціональних способів сприйняття дійсності, які в цілому виконують єдине світоглядно-функціональне навантаження. Ідеологія як політичне вчення, релігійна доктрина, глобальна стратегія об'єктивується в процесі соціальної аномії, коли традиційна форма раціональності руйнується. Як форма суспільної свідомості ідеологія пов'язано з самосвідомістю суб'єкта, який осмислив ступінь розвитку соціальної системи, власне місце в ній і прагне її або змінити, або зміцнити. У цьому випадку ідеологія виявляється динамічною системою, яка соціалізує і структурує принципово нові соціальні світи, перетворюючись на «традиційне», «буденне», «здоровий глузд» і постає матеріалом соціокультурного відтворення суспільства.

За визначенням «Політичного енциклопедичного словника», ідеологія має складну будову й містить ідеали, цінності, стереотипи, ідеї, ідеологеми, концепції, теорії, програми, міфи, символи, заклики, гасла тощо. Окреслені компоненти визначають ідеологію як форму системно-теоретичного відображення соціальної дійсності, як засіб програмно-директивного впровадження, як спосіб буденного існування [160, с. 453].

Прояви структурних компонентів відтворюються через функціонування фундаментального та оперативного рівнів ідеології (модель К. Флада). Фундаментальний рівень ідеології відображає раціоналізм, де логіка домінує над спостереженням, роздуми – над практикою, принципи – над прецедентами, цілі – над засобами. На відміну від фундаментального, оперативний рівень пов'язаний з власними підвалинами емпіричного досвіду, адже спостереження перевершують логіку, практика – роздуми, прецеденти – принципи, засоби – цілі. Така особливість структури ідеології свідчить про залежність фундаментального рівня від соціально-теоретичного і філософського пізнання. Оперативний рівень обумовлюється зв'язком з конкретним соціальним середовищем, а отже, передбачає відхилення від фундаментальних принципів ідеології. У цьому положенні закладено бачення

механізму занепаду ідеологій як невідповідності їх ідей дійсності та домінування догматизму над динамізмом соціального середовища.

Разом з тим, зміст політичної ідеології визначаються об'єктивним ходом суспільного розвитку та розвитку політичного суб'єкта – носія політичної ідеології. Структурне пояснення ставить завданням розглянути політичну ідеологію як систему, що складається з елементів, між якими існують різноманітні зв'язки: необхідно-причинні, закономірні, випадкові та ін. Важливо, що вивчення елементів та характеру зв'язку між ними дозволяє відтворити структуру політичної ідеології.

У структурі політичної ідеології науковці виділяють такі елементи як ідеї, гіпотези, концепції, теорії, ідеали, гасла, програми політичного розвитку, які відрізняє взаємопов'язаність один з одним, певна системність, стабільність. Умовами збереження стійкості структури політичної ідеології і забезпечення її функціональної дієвості є координованість, несуперечливість змісту її елементів, логічна і смислова впорядкованість зв'язків і відносин між ними [212, с. 312].

Основою, фундаментом теоретичного пізнання і перетворення політичної реальності науковцями визначено політичну ідею. Відомо, що в політологічній літературі політичну ідею розуміють як форму відображення політичної дійсності, як результат осягнення думкою предмета пізнання – політичного процесу. Ідея виступає не лише елементом, формою знання, компонентом політичної свідомості, а й «містком» переходу від думки до дії, від свідомості до активності. Вона є вищою формою теоретичного освоєння дійсності і містить два моменти: створений теорією ідеальний об'єкт і план, націлений на його реалізацію. Формування нових політичних ідей – це не лише важлива сфера духовного виробництва, а й практична потреба вдосконалення політичних механізмів суспільства, без реалізації якої прекраснодушні фрази про демократію, свободу можуть маскувати терор, політичний застій [212, с. 312].

На відміну від політичних ідей, політичні гіпотези мають чітку ідеологічну спрямованість в руслі інтересів класу, прошарку, партії, блоку. Факти як основа формування гіпотези, можуть мати великий ступінь достовірності. Водночас, не будучи оформлені в цілісну систему знання, вони продовжують залишатись лише матеріалом для вироблення гіпотези. Будь яка наукова гіпотеза завжди спирається на певні досягнуті результати спостереження та експерименту, розробники намагаються узгодити її не лише з відомими фактами суспільного розвитку, а й з теоретичними принципами, що перевірені практикою. Як правило, ідеологічні гіпотези в політичній сфері націлені на розкриття властивостей і зв'язків об'єктів ідеологічного і політичного пізнання, детермінант їх розвитку і на пояснення їх історії. Потрібно відмітити, що є багато гіпотез, які невірною, однобічно тлумачать відомі факти і штовхають до помилкових висновків. Гіпотеза не має самодостатнього значення, вона лише «просуває» знання до концепції, теорії [212, с. 313]

Як стверджується у науковій літературі, політична концепція – це форма знання, в якій змістовно виражене цілісне розуміння об'єкта пізнання (хоча неповне, схематичне). Концепції виконують різні функції: передтеоретичного знання (нерозвинена теорія), репрезентації основного змісту, сенсу теорії, засобу переборення кризи та оновлення теорії і т. ін. В одних випадках концепція створює «концептуальне ядро» теорії, в інших – виконує роль неповного теоретичного знання. За своєю структурою політична концепція – багаторівневе утворення, що містить відповідну методологічну і логічну базу, соціополітичний сенс, поняття, що розкривають шляхи застосування політичного знання до політичної дійсності або до економічного, філософського, історичного, соціологічного та інших видів знань [212, с. 315].

На формування і розвиток політичної концепції впливають зміни підходів до пізнання дійсності, логіки мислення, способів комунікації, тобто

якісні зміни, що супроводжують процес пізнання, зміни засобів трансляції знань у сферу політичної діяльності.

Перехід політичної концепції у форму політичної теорії, в якій конкретна політична реальність виступає в теоретично конкретному знанні, супроводжується крім вивчення окремих властивостей, особливостей і відносин політичних процесів, взаємозв'язком з економічними, духовними та іншими процесами. Політичні теорії – найважливіший системотворчий елемент внутрішньої структури політичної ідеології [212, с. 316].

Наука стверджує, що політичні теорії, які включаються в політичну ідеологію, є формами відносно вірогідних наукових знань про політичну реальність у вигляді системи взаємозв'язаних тверджень і аргументацій, методів пояснення і передбачення розвитку явищ політичної сфери. Разом з тим, наукова теорія не є чимось абсолютним, вона являє відносну завершеність системи знання, яка розвивається з розвитком науки.

Політичні ідеали наукою трактуються як уявлення політичного суб'єкта про досконалість політичного устрою суспільства. Вони відображають інтереси, завдання політичних суб'єктів, що стосуються основ їх життєдіяльності – характеру власності і відносин соціальних спільнот з приводу власності; ставлення політичного суб'єкта до держави і політичної влади, до перспектив їх розвитку; а також відносини між націями, народностями, іншими етнічними групами; проблеми створення і використання рівних умов політичного, духовного, фізичного розвитку особистості тощо.

Особливою складовою політичної ідеології є політичні гасла, призначення яких продемонструвати привабливість політичного ідеалу, шляхи і форми його реалізації. Вони на всіх етапах політичного розвитку покликані відповідати реальності і закликати прогресивно реформувати, трансформувати її. Політичні гасла, що включаються в політичну ідеологію, відображають у короткій формі керівні ідеї, завдання, вимоги, директиви політичних перетворень [212, с. 317].

Щоб досягти життєвості, ідея, гіпотеза, концепція, теорія, ідеал, гасло, мають матеріалізуватися в діяльності мас у комплексному вигляді, мають скласти політичну програму діяльності, яка пропонується партією, урядом, президентом та ін. Політична програма – це не лише структурний елемент політичної ідеології, а й результат її, а також засіб матеріалізації ідеології і діяльності людей.

Варто погодитись з тим, що будь-яка програма соціального розвитку повинна виступати субординованою системою цілей, ідеалів і завдань. При цьому в програмі завжди є генералізуюча мета, наприклад, побудова правової демократичної держави. Ця мета охоплює не лише політичну сферу, а й усі інші. Однозначно, що політичний аспект у суспільних програмах виступає як координуючий, такий, що пов'язує всі інші аспекти розвитку. Першість політичних цілей і завдань проглядається в самій термінології при розгляді перспектив суспільного розвитку: «внутрішня політика», «зовнішня політика», «економічна політика», «соціальна політика» і т. ін. Тим самим фіксується проникнення політичної ідеології в усі елементи суспільної теорії, а отже, і вплив її на практику.

Значимість політичної ідеології розкривається через низку функцій, які вона виконує, зокрема: орієнтаційну (сюди ж можна віднести і функцію політичної соціалізації); мобілізаційну – орієнтує суспільство на досягнення конкретних цілей; інтеграційну (інтегруючу) – об'єднуючу; амортизаційну (знижує потенційну соціальну напруженість, переводячи її в площину підтримки політичних доктрин); захисну – виразу і захисту інтересів певної соціальної групи (зазвичай ця остання функція стосується ідеології опозиційних політичних партій і організацій). До них часто додають соціально-представницьку та пропагандистську функції політичної ідеології. Крім вище перелічених, виділяють також пізнавальну (когнітивну); функцію оцінювання (О. Соловйов називає це «впровадженням в суспільну свідомість власних критеріїв оцінки минулого, сьогодення і майбутнього») та соціально-організуючу функції ідеології. Також ідеологія може виконувати функцію

фільтра політико-управлінських рішень. В контексті теорії аналізу публічної політики ідеологія розглядається як фільтр, що визначає можливість і бажаність тих або інших політичних рішень. Цей фільтр допомагає структурувати і потоки політичної інформації [24, с. 216].

Соціальні функції, які покликана виконувати ідеологія, науковцями розглядаються як основні структуро формуючі чинники політичної ідеології. Слід зазначити, що проблема визначення соціальної природи функцій ідеології розглядалася у працях В. Андрущенка, Д. Волкогонова, Л. Губерського, В. Іванова, М. Ільїна, О. Малінової, М. Михальченка, П. Ситника, Г. Шиллера, Е. Шострома.

Функції, які виконує ідеологія, найбільшим ступенем відтворюють її пізнавальний і діяльнісний аспекти. Вони постають двома основними первинними якостями ідеологічних систем. На думку Т. Ємчури, ідеологічний спосіб відображення як реалізація пізнавальної функції ідеології не зводиться ні до теоретичного, ні до буденного рівнів суспільної свідомості. Він постає з'єднувальною ланкою між науковим та буденним способами осягнення дійсності, в якому об'єктивується активна роль соціальних суб'єктів, які переслідують власні цілі. Тому у процесі відображення світу ідеологія пізнає, пояснює, оцінює реальні протиріччя соціального буття, проблеми, пов'язані з характером соціальної структури, рівнем економічного розвитку, соціокультурної традиції. Реалізація пізнавальної функції ідеології постає як ілюзорне, приховане, викривлене, містифіковане відображення, оскільки воно детерміноване соціальними інтересами і цінностями тих або тих соціальних груп [65, с. 25].

Роль ідеології, яка спрямована на охоплення або визначення підвалин для пояснення якомога більшої кількості аспектів дійсності та на приховування об'єктивного стану суспільного життя розкривається у формі політичних учень, соціальних теорій, програм дій, глобальної стратегії, соціального прогнозу, релігійних доктрин, морально-етичного кодексу.

Перетворення очікувань широких верств населення в стратегію соціальних перетворень відбувається за допомогою категорій бажаного і належного.

Діяльнісний аспект ідеологічного процесу пов'язаний із проблемою соціальної активізації, що конструктивно вирішується за допомогою ідеологічної мобілізації. Умовами реалізації мобілізаційної функції ідеології є, з одного боку, групова солідарність і соціальна ініціатива, які досягаються за допомогою ідентифікативних та інтегративних механізмів, а, з іншого боку, предмет мобілізаційної активності (ідея, ідеал, заклик), на якому фокусується увага і заради якого відбувається інтенсифікація і дерутинізація діяльності індивідів.

У сучасному ідеологічному процесі часто використовують маніпулятивні технології, які функціонують у формі прихованого духовного впливу з метою формування упереджених уявлень, блокування зв'язку свідомості з соціальною дійсністю та для спонукання до дії. Підґрунтям їх ефективного застосування виявляється масове суспільство і формування знеособленої людини-маси з низьким рівнем соціальних цінностей, домінуванням образного сприйняття світу та відсутністю критичного мислення.

Сучасне продукування інформації електронними засобами, як справедливо визначає Н. Зражевська, відтворює новий соціокультурний простір реалізації функцій ідеології. Засоби масової інформації постають як потужний інструмент поширення і впровадження ідей, ідеалів, міфів [74, с. 23].

Існують й інші класифікації функцій ідеології. Наприклад, Ф. Кирилюк серед функцій ідеології виокремлює такі:

– теоретико-концептуальна функція – формулювання базових положень, які розкривають інтереси та ідеали визначеного класу, прошарку, нації, держави.

– програмно-політична функція – переведення соціально-політичних принципів та ідеалів у програми, гасла й вимоги політичної еліти. Ця функція

безпосередньо пов'язана з діяльністю політичних партій, союзів, об'єднань і виборчих блоків;

– функція оволодіння масовою політичною свідомістю. Реалізація цієї функції досягає позитивних результатів лише тоді, коли ідеї та положення ідеології відповідають поглядам і уявленням населення про спосіб життя, якому віддається перевага порівняно з іншими. Ідеологія інтегрує суспільство на ґрунті свідомо сформульованих цілей [162, с. 271-275].

Своєчасна реалізація окреслених, на думку вченого, надає належним структурним елементам політичної ідеології (інтересу, ідеї, гіпотезі, концепції, теорії, ідеалові, гаслу, програмі політичного розвитку тощо) необхідного динамізму і оперативності у виробленні та прийнятті оптимальних рішень. У протилежному випадку, не виконуючи покладених соціальних функцій, ідеологія виявляється гальмом для власного здійснення і призводить до деформації окремих структуростимульних її елементів, між якими наявні різні зв'язки – необхідні й випадкові, причинові й закономірні тощо [162, с. 271-275].

Серед основних функцій ідеології П. Бублік акцентує увагу на таких, як:

1) орієнтаційна, яка проявляється в тому, що, охоплюючи основні уявлення про суспільство, соціальний прогрес, особистість, владу, вона програмує систему сенсів і орієнтацій людської діяльності;

2) мобілізаційна, завдяки якій висунуті ідеали більш досконалого суспільства виявляються безпосередніми мотивами політичної діяльності, котрі мобілізують суспільство, соціальні групи на їхню реалізацію;

3) інтеграційна, яка пов'язана з тим, що, формуючи зміст політичної дії у межах пропонованої фундаментальної картини світу, політичні ідеології надають йому значущості, котра перевершує за власними масштабами будь-який індивідуальний або груповий інтерес. Політичні ідеології протистоять приватним інтересам, а отже, виявляються інтегруючим ідеологічним фактором;

4) амортизаційна, яка полягає в тому, що, як спосіб інтерпретації політичної дійсності політичні ідеології слугують ослабленню соціальної напруженості в ситуації, коли виникає невідповідність між потребами суспільства, групи, індивіда і реальними можливостями їх задоволення. Пропоновані ідеали постають у формі надихаючих сенсів, котрі змушують індивіда, групу знаходити в собі сили після невдач знову прагнути до активних дій щодо їхньої реалізації;

5) вияву і захисту інтересів певної соціальної групи, оскільки політичні ідеології виникають на ґрунті інтересів якої-небудь соціальної групи і покликані протиставити їх інтересам інших груп [31].

Отже, ідеологія визначається як соціально значуща, теоретично та емоційно-психологічно оформлена система ідей, ідеалів, міфів, яка об'єктивує в соціальному процесі інтереси суб'єктів, структуруючи і соціалізуючи суспільну дійсність.

Тому зміст поняття ідеології є проблематичним не лише для політології. Обґрунтовуючи цю думку, П. Бублік наводить декілька найбільш поширених тлумачень сутності цього поняття як:

- ціннісного базису: ідеологія розглядається насамперед як система цінностей на відміну від науки як системи знання;
- засіб легітимації: ідеологія постає таким інструментом легітимації політичної влади, який не має власне пізнавальної орієнтації на об'єктивну описовість;
- консолідуюче начало: наголошується на консолідуючому потенціалі ідеології, її здатності об'єднувати великі групи людей і навіть цілі суспільства;
- суспільний проект: ідеологія тлумачиться як стратегія розвитку суспільства або окремої спільноти, яка зводиться до теоретичного обґрунтування стратегічних інтересів [31].

Аналізуючи питання змісту і функцій ідеології, доцільно звернути увагу на ідеологічний спектр суспільства. Нині дослідники не мають єдності

поглядів щодо побудови ідеологічної структуризації політичних інтересів. Зокрема, Ф. Кирилюк вважає, що сучасний ідеологічний спектр складається з шести частин: комунізм, соціал-демократія, лібералізм, консерватизм, націоналізм та фашизм [165, с. 413]. Російські дослідники В. Пугачов й О. Соловйов виокремлюють лише чотири типи ідеологій – лібералізм, консерватизм, соціалізм та фашизм [175, с. 293-303]. К. Гаджієв, поділяючи ідеологічний спектр на п'ять ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, марксизм і тоталітаризм [45, с. 121], зазначає, що реально конкурентними нині є лише лібералізм, консерватизм та соціал-демократія. На думку М. Головатого, в Україні наявні такі основні ідеології, як комуністична, соціалістична, ліберально-демократична, соціал-демократична, націонал-демократична і християнсько-демократична [49, с. 11-15].

Отже, ідеологія має складну будову й містить ідеали, цінності, стереотипи, ідеї, ідеологеми, концепції, теорії, програми, міфи, символи, заклики, гасла тощо. Окреслені компоненти визначають ідеологію як форму системно-теоретичного відображення соціальної дійсності, як засіб програмно-директивного впровадження, як спосіб буденного існування.

1.3 Ціннісна основа політичної ідеології

Дослідження ідеології не обмежується лише предметом об'єктивного аналізу. У практичному житті суспільство може приймати чи не сприймати певні ідеології (як, наприклад, нацизм у демократичному суспільстві чи комунізм у суспільстві нацистському) ідеології. Визначення підтримки або несприйняття ідеологій відбувається з ціннісних позицій. Такі позиції відображають власну природу ідеологій не як певних елементарних символічних систем, як їх розглядають К. Гірц та його однодумці, а насамперед як систем цінностей. З огляду на це, обстоюючи певну ідеологію як значущу (ціннісно-значущу) для певного суспільства, людина відкидає інші ідеології як такі, що суперечать цій ціннісній значущості. Тому що вони

ґрунтуються не лише на іншій системі цінностей, але й на такій системі цінностей, котра виявляється антагоністично суперечливою щодо тієї системи цінностей, на яку спирається панівна для певного суспільства ідеологія. Або ж обмежується доступ до влади тих ідеологій, які неповною мірою відображають цінності панівної ідеології – чи шляхом включення до коаліцій з партіями, які репрезентують панівну ідеологію суспільства, чи шляхом їх об'єднання у демократичну політичну опозицію у демократичних політичних системах. Обмеження доступу до влади допоміжних або альтернативних щодо панівної ідеологій у недемократичних системах відбувається більш жорстко, часто-густо із застосуванням безпосереднього примусу. Тому варто більш докладно зупинитися на розгляді ціннісного виміру ідеологій.

Цей вимір сьогодні переважно розглядається у методичній і довідниковій літературі. Ідеологія має об'єктивне соціально-політичне коріння власного існування, оскільки безпосередньо пов'язана із суспільною та індивідуальною свідомістю, життєдіяльністю класів, націй, партій, держав. Вона відповідає природним світоглядним і комунікативним потребам людей, є необхідним способом вияву й усвідомлення групових та суспільних інтересів, соціально-політичних ідеалів і цінностей, важливим засобом громадської організації (державної і політичної особливо), а також управління поведінкою індивідів та різних соціально-політичних спільнот [145, с. 672]. На думку відомого ученого П. Сорокіна, криза будь-яких цивілізацій і суспільних систем ґрунтується на ідеологічній кризі [250, с. 13]. Але й будь-яке суспільне відродження розпочинається з оновлення та очищення суспільних ідеалів, утвердження нової системи цінностей, зрештою, з формулювання нової ідеології, як вважає О. Лановенко [107, с. 3-9].

Теоретична природа певних елементів ідеології – раціонально і логічно обґрунтованих, систематизованих ідей, цінностей, цілей, концепцій – не викликає сумнівів. Адже ідеологія виникла всупереч міфології і релігії саме як логічно обґрунтована стратегія соціальних змін. Ця складова ідеології

зближує її з науково-теоретичним рівнем суспільної свідомості. Але, як справедливо зауважують автори «Загальної і прикладної політології», ідеологія загалом тільки частково є співзалежною з цим рівнем. Ідеї, цінності, інтереси, розгорнуті в ідеології, мають і емоційно-вольовий аспект, реалізуються також на буденному, масово-психологічному рівні суспільної свідомості [145, с. 673]. І це надзвичайно важлива сторона функціонування та прояву ідеології. Якби її ідеї передавалися тільки засобами науково-теоретичного гатунку, то вони були б мало доступні масам. Ідеї, які посправжньому хвилюють маси, повинні зростати, як писав С. Франк, «з їх глибокого і живого етичного досвіду, їх психології» [215, с. 64]. Свого часу Ф. Ніцше також запропонував ціннісне трактування ідеологічної свідомості: ідеології він розглядав передусім як культурні утворення (системи цінностей), які продукуються аристократичними і плебейськими кастами [143].

Отже, ідеологія – це відмінна від науки форма суспільної свідомості. А в практичному житті часто ухвалюються рішення, які є або «кращими» або «гіршими», залежно від того, чому надається більше значення, що певної миті виявляється цінністю. Розглядаючи ідеологію як систему цінностей, можна зазначити як змінюються акценти в її природі. На цьому фоні актуальною є проблема формування ідеології як певної суспільної стратегії, яка визначає цілі, сенси, горизонти для життя конкретної людини зокрема і суспільства загалом. Зміни, що відбуваються в сучасному світі, які пов'язані з формуванням спільного соціального простору, становленням світової цивілізації, роблять актуальним питання про способи та механізми взаємодії різних ідеологій в суспільстві й різні, часто альтернативні засоби інтеграції розмаїтих культурних цінностей.

Морально-етичні цінності, ціннісна орієнтація суспільства свідчать про спрямованість його розвитку, тоді як знання, соціальний настрій, світосприйняття – про якість його розвитку. Низка авторів, розглядаючи суперечливі, конфліктні стани суспільства, пропонує подолати цю суперечність соціальних орієнтирів за рахунок абсолютизації цінностей однієї

із сфер суспільного життя – економічної, політичної, правової, духовної. Або ж єдино правильними пропонують вважати ті норми і напрями, які продиктовані, наприклад, ідеологіями монетаризму, правової держави, національного або геополітичного інтересу. Проте такими щоразу виявляються норми лише однієї ідеології за рахунок знецінення інших. Принагідно такий підхід видається за системний, оскільки системність справедливо розглядається як невід’ємна ознака будь-якої ідеології. Більшість дослідників при всій багатогранності власних оцінок та уявлень про значущість ідеології, сходяться на тому, що ідеологія є дієвим інструментом, здатним виробляти певну мету політичного розвитку, забезпечувати зміцнення влади [77, с. 69].

Водночас ідеологія виконує два, на перший погляд, взаємно протилежні завдання. З одного боку, вона повинна створювати позитивний образ політики, яка провадиться, засвідчувати її відповідність інтересам того або того класу. Це інструментальна функція, яку чітко зафіксував ще К. Маркс. Однак не слід забувати, що під час реалізації цієї функції робиться акцент на символічній стороні ідеології. З другого боку, ідеологія має бути не стільки пропагандою і поширенням ідеалів, цінностей окремих соціальних груп, скільки стимулювати дії і вчинки всіх громадян держави в потрібному річищі. Виконуючи політичні функції, ідеологія повинна згуртовувати, інтегрувати все суспільство, а не лише представників того класу, який продукує цю ідеологію. Здатність до об’єднання населення залежатиме від того, наскільки ідеї і положення ідеології відповідають поглядам та перевагам усіх людей, а не лише певної соціальної групи. Однак між цими двома функціональними аспектами ідеології немає суперечності, тому що мотивувати всіх членів суспільства ідеологія покликана за допомогою тих цінностей, які продукує спочатку лише певний соціальний клас. Наприклад, на початку буржуазних революцій, як зафіксував К. Маркс, усе суспільство переймається щиро і без примусу буржуазними цінностями – передусім у формі ліберальних свобод.

Отже, функціонально ідеології доволі специфічно залежать від тих цінностей, на які вони спираються.

Притаманні їм функції політичні ідеології виконують завдяки двом властивостям, котрі відрізняють їх від інших форм політичної свідомості (наприклад, політичної психології) – претензії на глобальність і нормативність. Будь-яка політична ідеологія створюється для утистки інших ідеологій з метою заявити про власне велике покликання змінити світ, а також використати всі можливі засоби в ім'я реалізації висунутої ідеї. Запропонована конкретною ідеологією інтерпретація стану речей потребує відданості з боку її прихильників тим цінностям і нормам, які вона культивує. Така відданість одним цінностям водночас неможлива без заперечення тих цінностей, які пропагуються іншими ідеологіями.

Слід звернути увагу на те, що цінність – це значущість об'єктів навколишнього світу для людини, групи людей або суспільства загалом. До того ж засадничою є значущість для соціальної групи: індивід може її суб'єктивно інтерпретувати в певних межах, які не суперечать позиції всієї групи, і так само за умови дотримання основних цінностей групи значущість її цінностей може підпорядковуватися певною мірою значущості більш масштабних за соціальною базою цінностей [178, с. 28–29]. Така значущість, однак, не є властивістю самих об'єктів, а виявляється наслідком їх залученості в сферу людської життєдіяльності, інтересів та потреб людини. Система цінностей – це світ значень, завдяки якому людина залучається до чогось більш важливого і не такого скороминущого як її власне існування, оскільки саме завдяки такому втягуванню в світ цінностей життя окремої людини набуває сенсу. Як зауважує П. Алексєєв, ідеологія – це теоретичне обґрунтування системи цінностей певних соціальних суб'єктів. Вона визначає їх значень і сенсів, залучаючи до справи, яка виходить за межі індивідуального існування [4, с. 126].

Є ще один бік ціннісного ставлення людини до дійсності – той, де почуття людей підносяться над усім тим, до чого варто прагнути, ставитися з

повагою тощо [135, с. 58]. Отже, ідеології як теоретичні обґрунтування тих або тих цінностей звертаються не тільки до розуму, але й до почуттів індивідів.

Розглянемо, вслід за Л. Чупрієм, основні різновиди ідеологій і цінності, які лежать в їх основі: 1) комунізм: основні цінності – народовладдя та рівність; 2) соціал-демократія: свобода, справедливість, солідарність; 3) лібералізм: свобода, індивідуалізм; 4) консерватизм: незмінність традицій сім'ї, релігії, моралі; 5) націоналізм: нація, релігія, мораль; 6) фашизм: раса, порядок, вищість однієї нації над іншими, право сили [228].

Ціннісне ставлення до дійсності розглядалося ще М. Вебером в його типології соціальної дії. Вчений розрізняв декілька типів соціальної дії – цілераціональну, ціннісно-раціональну, традиційну і афективну.

Сучасна політична наука ідеологію та ідеологічну свідомість досліджує переважно на чотирьох рівнях. В. Ірхін проводить паралель між цими рівнями і чотирма типами соціальної дії.

Перший, найвищий – концептуально-теоретичний, або рівень соціальної філософії. Це рівень, на якому створюються політико-ідеологічні теорії, винаходяться і розробляються нові системи цінностей, здатні регулювати поведінку людей. А творцями, винахідниками нових цінностей є маловідомі широкій публіці філософи й вчені, які знайдуть визнання тільки тоді, коли розроблені ними ідеї виявляться затребуваними життям. Отже, цей ідеологічний рівень є ціннісно-раціональним.

Другий – програмно-політичний рівень, або власне ідеологія. На цьому рівні система ідей, цінностей, ідеалів переходить у цілі й засоби, перекладається мовою партійно-політичних програм, вимог, статутів, норм, гасел та припускає вироблення стратегії і тактики дій. Тобто, разом з цілями руху розробляється питання про методи та засоби їх досягнення з виробленням необхідних нормативних правил. Це рівень цілераціональної дії, яка ґрунтується на розрахунку ризиків, можливостей успіху і програшу.

Третій – актуалізований, або рівень масової свідомості, ідеології-почуття, яке стало звичкою, чимось samozрозумілим. Він визначає ступінь засвоєння масовою свідомістю ідей, цілей, ідеалів та цінностей певної ідеології. Наприклад, демократичні ідеї Руссо атестували за часів французької революції таким чином: він спустив філософію з небес на землю, приніс її в кожне місто, в кожен будинок. Це рівень традиційної дії.

Четвертий – межовий рівень, афективна дія, спрямована на негайне задоволення душевного хвилювання, пристрасті, яка владарює над індивідом і практично не усвідомлюється ним, перебуває на межі його свідомості. В такому випадку ідеологія щонайменше залежить від раціо. Почуття панує над людиною в такій афективній дії [77, с. 345-350].

Ідеології не лише спираються на цінності певної спільноти, але й мають ціннісну природу, що дає підстави стверджувати про наявність ідеологічних цінностей. Існувати без ідеологічних цінностей загалом суспільство не може. Мало того, воно на них ґрунтується. Проте на пострадянських теренах на рівні політичних і правових технологій замість соціалістичних цінностей радянського типу переважно запроваджувалися західні ліберальні цінності [169, с. 83]. Адже, якщо немає єдиної теоретично розробленої цілісної ідеології, правлячі державні структури починають виробляти (і на її підставі управляти суспільними процесами) політичну і правову ідеологію прикладної природи, яка й спостерігається останнім часом в Україні. Відсутність замість державної, притаманної тоталітарним режимам ідеології, продуманої державницької – цілісної теоретично розробленої ідеології – у більшості країн пострадянського простору і призводить до того, що владні структури самі виробляють, деколи довільно й бездумно, політичну і правову ідеологію прикладної природи, не маючи єдиних принципів цілісної ідеології власної держави.

Слід зазначити, що з 1991 року й по сьогоднішній день у пострадянських країнах, як правило, відсутня чітко сформульована цілісна державницька ідеологія. Після набуття незалежності навіть національна

ідеологія була під питанням. Основний наголос було зроблено на практично відкритому проголошенні деідеологізації українського суспільства. Тобто, не заохочувалася жодна ідеологія, натомість декларувалася повна свобода особистості від ідеології на зразок критики ідеологій Ю.Габермаса. Це нібито мало означати навіть свободу індивіда від суспільства і суспільства від особистості. Насправді, така свобода була версією ідеології лібералізму, який легітимізував період приватизації. Однак доволі швидко різке майнове розшарування громадян зробило вкрай болісним сприйняття ідеології лібералізму більшістю населення України. З середини 90-х років відбулося поступове, але неухильне піднесення ідеології соціал-демократії. По-перше, ця ідеологія щонайбільше сприймалася у посткомуністичних країнах, а, по-друге, вона найкраще відповідала потребам значної частини суспільства у державному патронаті, який виявився стрижнем соціал-демократичної ідеології. Але це не означало згортання процесів лібералізації економіки. Тому доволі швидко правляча політична еліта України обрала необхідний для утримання режиму варіант поєднання поміркованого лібералізму з обмеженою соціал-демократичною програмою, що спричинило появу ідеології, максимально близької до західної неоконсервативної ліберальної ідеології. Щоправда, впроваджувалася вона на протигагу раннім радикальним ліберальним реформам фактично як ідеологія м'яких економічних реформ. Хоча неоконсервативна і неоліберальна ідеології між собою істотно розрізняються [167, с. 58].

Запроваджені в українське суспільство неоліберальні, а більш точно – ліберальні неоконсервативні цінності не лише не надали суспільно-політичному розвитку країни стабільності, але й навпаки, мали дестабілізуючий характер. Крім того, як зазначає щодо аналогічної ситуації в Росії Ю. Берідзе, подібні цінності ще й сприймалися у суспільстві як антигуманістичні [21, с. 15]. Щодо українських традицій і ментальності, то вони ще й визначали пріоритет духовного багатства над матеріальним. А ось західні ліберальні цінності свободи, демократії, ринку орієнтовані на

пріоритет матеріального багатства над духовним і призвели до корінної перебудови та своєрідного «перевертання навіпаки» свідомості індивідів, цінностей і цілей суспільного розвитку, всіх сфер українського суспільства. Ліберальні цінності, на підставі яких в Україні культивувалася нажива і пріоритетність прибутку, прагматизму й утилітаризму, сформовано на протестантській трудовій етиці. Тому вони виявилися переважно неприйнятними для української духовної ментальності, створеної більшою мірою на православній моралі, яка значною мірою в життєвих рекомендаціях є протилежною щодо протестантської моральності. Через це в українському суспільстві й спостерігається досить часто неприйняття ліберальних цінностей або їх неадекватне витлумачення. І продовжуватися воно буде до того часу, поки не буде створена нова ідеологія, яка відповідатиме менталітету українських громадян. Прийнятними для українців могли би бути ідеологічні цінності, які припускають на відміну від запроваджуваних іноді примусово ліберальних цінностей пріоритет духовного багатства над матеріальним. Але наявність таких вищих духовних цінностей також у західному світі не викликає сумнівів [80, с. 88]. Інша справа, що вони розвиваються переважно незалежно від цінностей лібералізму. Такими цінностями, які протидіють беззастережній експансії ліберальних цінностей, можуть бути цінності різних ідеологічних систем не тільки Сходу, але й Заходу.

Невипадковими є також ті ідеологічні уподобання, які притаманні різним віковим групам: чітко простежується зміна лінії ідеологічних уподобань молоді від романтичного захоплення національними ідеями та раннім лібералізмом до консерватизму і неолібералізму, з одного боку, та анархізму і популізму – з другого. Тобто намічається розкол в ідеологічних уподобаннях молоді.

Сьогодні найбільш дієвою групою серед наявних у суспільстві поколінь є молодь, соціалізація якої пройшла в 90-х роках минулого століття, як справедливо зазначає Є. Самсонова [186, с. 16]. Саме ця молодь виявила свою

активність в Україні і 2004 року, а її значне політичне розчарування та відхід від політики значною мірою зумовили політичні зміни кінця першого десятиліття 2000-х років. Зміни, які відбулися в цей період у соціально-політичній, економічній, технічній сферах зумовили серйозні перетворення в культурних засадах сучасного українського суспільства. Змінились також життєві настанови, цінності, цілі, релігійні, ідеологічні, політичні пріоритети, ставлення до моралі, традиції, сім'ї, держави, партій [159, с. 300].

Такі зміни завжди відбуваються не тільки поступово, але й швидко змінюючи одна одну, визначаючи обличчя різних поколінь. Природно, що старше покоління більшою мірою сприйнятливим до традиційних цінностей і норм. Молодь, як застерігає Є. Самсонова, більш схильна до впливу нових цінностей внаслідок того, що їй не доводиться долати опір засвоєного раніше досвіду [186, с. 17]. Це призводить до формування міжгенераційних ціннісних відмінностей, що своєю чергою викликає нерозуміння і неприйняття поколінь одне одним. Конфлікт батьків та дітей, міжгенераційний розрив, світоглядний розкол між віковими групами – в таких термінах визначають один з найбільш універсальних соціально-політичних конфліктів, які стійко відтворюються в усі часи й у всіх суспільствах. Основу конфліктів цього типу складають індивідуальні та групові відмінності в переконаннях, цінностях, установках, уявленнях молоді й старших вікових груп.

Проблема цінностей неминуче актуалізується в періоди знецінення традицій, руйнування ідеологічних засад суспільства, звичного устрою життя. На думку Є. Самсонової, загостренню міжгенераційних конфліктів у Росії сприяє радикально-шокова зміна соціально-політичних умов, політичні катаклізми, які породжують різницю і в політичних позиціях, цілях і цінностях [186, с. 17]. Це повною мірою можна стверджувати й щодо України. Радикальні перетворення порушують спадкоємність поколінь, культур, процес соціалізації, що визначає формат цінностей і їх трансляцію від одного покоління до іншого, спричинюючи людські страждання і, зрештою, виявляються руйнівними щодо соціальної стабільності та інтеграції.

У науковій літературі зазначається, що соціалізація є процесом передачі суспільного досвіду певної культури (ролей, цінностей, умінь, знань, норм) індивідуальним членам суспільства. Мета соціалізації – допомогти особистості, яка формується, вижити й адаптуватися в суспільному житті, криз, а то й різних революцій – екологічних, енергетичних, інформаційних, комп'ютерних; опанувати досвід, нагромаджений попередніми поколіннями; зрозуміти й усвідомити своє покликання й визначити власне місце в суспільстві; самостійно відшукати шляхи найбільш ефективного пристосування до нього.

З одного боку це опанування системою соціальних норм, цінностей, елементами культури й вироблення на цій основі установок, ціннісних орієнтацій, соціальних потреб і т.д., а з іншого боку, реальне включення індивіда в суспільне життя, процес наділення людей соціальними властивостями. Соціалізація в цілому означає процес «цивілізації» членів суспільства.

Західні дослідники розглядають соціалізацію як засіб, за допомогою якого члени соціуму здобувають три види основних життєвих орієнтації: 1) певну суму загальноприйнятих соціальних знань, загально поділюваних уявлень про природу соціального процесу діяльності, системи; 2) соціальні цінності, розглянуті як найбільш загальні цілі, до яких, на думку індивідів, повинна прагнути система; 3) установки, з якими індивід підходить до соціальних об'єктів (довіра, згода, симпатії, шанобливість або апатія, недовіра, ворожість). Дослідження показують, що згода в системі досягається в тому випадку, якщо члени системи мають співпадаючі підстави орієнтації. Соціалізація індивіда в цьому випадку повинна відбуватися на всіх рівнях соціального життя. Головними об'єктами основних соціальних орієнтацій можуть бути різні елементи соціальної системи, форми спілкування, ієрархія особистісних зв'язків.

У західній науці виділяються кілька типів соціалізації: гармонійний тип, що відбиває складання психологічно нормальних відносин людини й

інститутів влади, які породжують його раціональне й поважне відношення до правопорядку, держави, своїх громадянських обов'язків; плюралістичний тип, що свідчить про визнання людиною рівноправності з іншими громадянами, їхніх прав і свобод та характеризує здатність людини міняти свої соціальні пріоритети, переходити до інших ціннісних орієнтирів; гегемонічний тип, що характеризується негативним ставленням людини до будь-яких соціальних і політичних систем, крім «своєї»; конфліктний тип, що формується на основі міжгрупової боротьби та протистояння взаємозалежних інтересів, і тому вбачає мету власної позиції в збереженні лояльності до своєї групи й підтримки її в боротьбі [233, с. 48].

Система інститутів соціалізації являє собою досить стійкі форми організації суспільних відносин, які забезпечують формування суспільного організму як цілого, його стабільність, спадкоємність соціального досвіду. У понятті інституту соціалізації виділяються два аспекти. По-перше, це ціннісно-нормативна структура суспільства, яка містить усталений комплекс цінностей — принципів, норм, установок, що конституюють різноманітні галузі діяльності. По-друге, суспільні системи, з якими пов'язані цілком конкретні соціальні спільності: організації, групи, верстви. Обидва ці аспекти взаємопов'язані: цінності об'єктивовані, а інститути реалізують свої функції за допомогою мотиваційної сфери [213].

Інститутами соціалізації є родина, дошкільні установи (ясла, дитячі садки), школи, ПТУ, технікуми, вузи, різні суспільні об'єднання й організації, трудовий колектив, сама держава через її організації й установи влади та управління, формальні й неформальні вікові групи, засоби масової комунікації).

Значна частина вітчизняних науковців вказують на несприятливі умови соціалізації молоді в Україні. Серед них домінуючою називають поглиблення системної кризи у суспільстві. Негативний вплив цієї ситуації проявляється у стихійності соціалізації та ускладненні та гальмуванні цілеспрямованої соціалізації молоді, надаючи цим процесам негативного контексту.

Політична, економічна та інші суспільні кризи висувають перед молоддю складні завдання пошуку свого місця у суспільстві; можливостей для самореалізації. Складний за своєю природою процес становлення і самовизначення молоді нашаровується соціальними проблемами, що в цілому загострює питання соціалізації молоді в перехідний період, посилює соціальну напругу у молодіжному середовищі. Ці процеси впливають на формування деструктивних змін в соціокультурних орієнтаціях як молоді в цілому, так і студентської молоді як частини її.

Соціально-політична ситуація в країні багато в чому визначається тим, носієм яких цінностей є молодь. Цінності й ціннісні орієнтації, які сформувалися на їх підставі, зумовлюють методи практичної діяльності [73, с. 170]. Сучасна українська молодь народилася і виросла в умовах кардинального зламу системи цінностей, за відсутності системи державних інститутів соціалізації. Такі ситуації Е.Дюркгейм атестував як ситуації значного зростання аномії, тобто втрати старими соціальними нормами мотиваційної сили щодо поведінки особистостей [63, с. 468]. Становлення цього покоління пройшло під впливом таких подій, як лібералізація всіх сфер суспільного життя, безвідповідальність держави за власне населення під час жорсткого реформування, криміналізація, комерціалізація і індивідуалізація всіх суспільних процесів, дискредитація радянської системи цінностей, руйнування авторитету старшого покоління в очах молоді.

Але молодь завжди була, є і буде найбільш важливим ресурсом розвитку будь-якої держави. Вона – ініціатор і рушійна сила прогресу. Молодь цікавить різні угруповання: владу, опозицію, зовнішні сили, кожна з яких хотіла б послуговуватися цим ресурсом суспільства, мобілізувавши його відповідно до власних цілей. Іноді має місце використання молоді з корисливою метою різними соціальними і політичними групами [189, с. 88]. Отже, молодь і її ціннісний простір завжди перебувають у фокусі уваги зацікавлених соціальних груп.

Щоб контролювати молодь та управляти нею з державницьких позицій, необхідно постійно тримати її в дослідницькому полі зору. Водночас більшість держав надає особливої ваги у роботі з молоддю формуванню її ціннісного простору, справедливо бажаючи поставити процес соціалізації під свій контроль. Якщо суспільство хоче зберегти динамічність і життєздатність, а влада контролювати ситуацію в державі, то вони неминуче мають спиратися на молодь, яка легко пристосовується до якісно нових обставин життя [154, с. 83].

Слід зазначити, що у політичному житті прийнятність ідеології характеризується ціннісним виміром. Вона має об'єктивне соціально-політичне коріння існування та тісно переплітається з існуванням суспільства і зазнає кризи разом з ним. Як бачимо, ідеологія ґрунтується на психології мас, вона є відмінною від науки формою суспільної свідомості. Важливо, що ідеологія виконує два завдання: створити позитивний імідж політичної влади та стимулювати дії мас у потрібному руслі. Саме цінностям ідеології надано важливу увагу у вченнях М. Вебера, К. Маркса, П. Сорокіна, О. Лановенка, Ф. Ніцше та інших.

Саме роль наукових положень щодо цінностей ідеології повинна стати основою вироблення ідеології держави. Це важливо і для України. Український менталітет в своїй більшості ставить духовні цінності вище матеріальних і це найбільше проявляється в молоді. Молодь є найбільш дієвою групою серед наявних у суспільстві поколінь.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи розгляд теоретико-методологічних проблем дослідження феномену ідеології у світлі сучасних наукових дискусій, можна зробити певні висновки.

В сучасних соціально-політичних дослідженнях наявна істотна потреба щодо визначення місця, ролі та значення ідеології в суспільно-історичному

процесі. Теоретичний аналіз цих проблем є необхідним, оскільки практика соціальних змін потребує першочергового розв'язання тих питань, своєрідною особливістю яких є невідповідність між новими вимогами життя, старими схемами діяльності та несформованістю загальних орієнтирів і критеріїв для створення конструктивних соціальних систем.

Поняття «ідеологія» у політичній науці піддавалось аналізу вченими багатьох поколінь. Найбільш яскраво наукове дослідження ідеології як феномену припадає на ХІХ – поч. ХХ століть. Початковим було марксистське вчення про ідеологію, як одне із різновидів наукового пізнання. Поряд з цим важливими є погляди К. Мангейма, М. Вебера, Ю. Габермаса, К. Гірца та інших. В кінці минулого століття число дослідників розширюється, що підтверджує важливість ролі ідеології в суспільно-політичному житті.

Ідеологія має складну будову й містить ідеали, цінності, стереотипи, ідеї, ідеологеми, концепції, теорії, програми, міфи, символи, заклики, гасла тощо. Окреслені компоненти визначають ідеологію як форму системно-теоретичного відображення соціальної дійсності, як засіб програмно-директивного впровадження, як спосіб буденного існування.

Політика не може бути позбавлена ідеологічного змісту і спрямованості, оскільки політична свідомість та її структурний елемент – ідеологія є органічним надбудовним елементом самої політики, політичного процесу. Ідеологічний компонент сприяє формування цілей і завдань політичної діяльності, а також оцінює засоби її досягнення. Тому спроби деполітизувати ідеологію, вивести її за межі закономірностей політичного життя і політичного процесу сучасною політичною наукою вважаються неправомірними.

Визначення прийняття або неприйняття певної ідеології відбувається з ціннісних позицій, які відображають природу ідеології не тільки як певної символічної системи, але й як системи цінностей. З огляду на це захист тієї або тієї ідеології як ціннісно значущої для суспільства призводить до заперечення інших ідеологій як таких, що суперечать цій ціннісній

значущості. Адже всі вони ґрунтуються на такій системі цінностей, яка виявляється антагоністично суперечливою щодо тієї системи цінностей, яка лежить в основі панівної для цього суспільства ідеології.

Соціально-політична ситуація в країнах багато в чому визначається тим, носієм яких цінностей є молодь, яка завжди є найбільш важливим ресурсом розвитку будь-якої держави. Це актуалізує вивчення її ідеологічних пріоритетів.

РОЗДІЛ 2

ІДЕОЛОГІЯ В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1 Значущість ідеології в трансформаційних процесах сучасного українського суспільства

Головним завданням розвитку духовної сфери життя суспільства є створення умов для найбільш повного освоєння індивідами багатогранного потенціалу не тільки української, але й світової духовності та культури. Надзвичайно важливо також забезпечити умови для всебічної самореалізації духовно-культурних надбань, сутнісних сил людини, її власного духовного світосприймання і світорозуміння.

Духовне життя суспільства – це надзвичайно багатогранні процеси та явища, пов'язані з духовною сферою його життєдіяльності; сукупність ідей, поглядів, почуттів, уявлень індивідів і всього соціуму; процес їх виробництва, поширення, перетворення у внутрішній світ особистості. На рівні суспільства духовне життя відображає світ ідеального (сукупність ідей, поглядів, гіпотез, теорій тощо) та його носіїв – соціальних суб'єктів – індивідів, народів, етносів та ін. Особистісний вимір духовного життя – це індивідуальний духовний світ людини, пов'язаний із духовним життям того або іншого соціального суб'єкта – народу, етносу та духовним життям суспільства загалом. Отже, з одного боку, духовний світ особистості, її духовні цінності, світоглядні орієнтації тощо є підґрунтям духовного життя суспільства. А з іншого – духовний світ окремого індивіда з притаманною йому індивідуальністю і неповторністю неможливий поза духовним життям суспільства. Тому, як справедливо вказують І. Дзюбко, К. Левківський, В. Андрущенко духовне життя – це завжди діалектична єдність індивідуального і суспільного, яке функціонує як індивідуально-суспільне [164, с. 279].

В. Іщук у духовному житті суспільства виділяє такі елементи, як духовне виробництво, духовну діяльність, духовну культуру, суспільну свідомість тощо. Серед цих складових найбільш цікавою для нашого дослідження є суспільна свідомість. Існувати вона може тільки за умови наявності її конкретних носіїв – індивідів, соціальних груп, спільностей, конкретних суспільств та інших суб'єктів. Без основних носіїв суспільної свідомості – реальних людей – суспільна свідомість неможлива. Тому вона здатна існувати і повноцінно функціонувати лише через індивідуальну свідомість, яка є духовним світом певної конкретної особистості, її поглядами, почуттями, уявленнями, настроями тощо [81, с. 54].

Політичну духовність визначають як складний комплекс інтелектуально-моральних якостей людини, що базується на ціннісно-сміслових світоглядних орієнтирах, формується та розгортається у неперервній діалектичній взаємодії з політичною діяльністю та визначає особливості включення кожної окремої особистості до політичного процесу. Її суттєвими компонентами, що водночас виступають проявами політичної духовності особи і суспільства в цілому, є моральний розвиток, політичні ідеали та норми, політична віра, ідеологія, політичні режими. Базовими структурними елементами політичної духовності виступають політична ідеологія, мораль та політична психологія, які доповнюють одна одну [80, с. 90].

Ідеологія є головним елементом суспільної свідомості, яка являє собою складне й багатоаспектне явище. Формування специфічних механізмів виникнення і розвитку конкретних форм свідомості залежить від соціальної природи суспільної свідомості, що пов'язується з суспільною необхідністю. Взаємовплив цих форм і різних сфер соціального організму (суспільства) на певному історичному етапі доводить, що суспільна свідомість має складну внутрішню структуру і може бути об'єктивно дослідженою лише в системі цілісного культурного життя суспільства з використанням гносеологічного, філософськи-соціологічного, історичного та інших підходів.

Науково доведено, що суспільна свідомість являє собою духовний феномен, який відбиває різні сторони і аспекти суспільного буття класів, верств, партій, різних соціальних груп, еліт, окремих осіб. На думку авторів підручника з філософії політики, «вона може бути розчленована на окремі відносно самостійні форми різного рівня. Кожна з них характеризується своїми особливостями, що пояснюються специфікою об'єкта відображення, способом відображення, соціальними функціями, які виконуються цими формами в суспільному житті, механізмами зв'язку з економічним базисом і політичною системою суспільства. Ці форми разом утворюють частину ідеолого-політичної надбудови суспільства, яка відповідає в цілому (але не дзеркально, зберігаючи відносну самостійність саморозвитку) матеріальному і політичному базису суспільства. При цьому базисні характеристики має не лише економіка, але й політична система суспільства, і в першу чергу — держава. Держава сама по собі має значення як матеріальна сила не тільки по стосовно до людських спільностей, їх мислення і культури, але і щодо економіки» [212, с. 301].

Політична наука стверджує, що основними формами суспільної свідомості є політична, економічна, правова, моральна, художньо-естетична, релігійна, філософська, які існують поряд з іншими формами суспільної свідомості іншого масштабу і включають в себе більш часткові, що, в свою чергу, є формами суспільної свідомості другого порядку. Серед компонентів форми суспільної свідомості головними є ідеологія, психологія і наука, а також перехідні або синтетичні, які поєднують свідомість і практичне буття, теорію і практику життя.

Погоджуємося з науковцями у тому, що «ідеологічна і соціально-психологічна діяльність людей, їх наукове або ненаукове обґрунтування, інтерпретація, розвиток або руйнування ідей, стереотипів, гіпотез тощо детерміновані численними факторами, серед яких домінують економічні і політичні інтереси націй, блоків держав, окремих держав, класів, груп, особистостей. Духовно-емоційне життя соціальних суб'єктів, його

детермінанти та наслідки – найцікавіший об'єкт суспільствознавчих досліджень. Без їх наукового обґрунтування важко пояснити історію політичного, економічного і культурного життя людства, розібратись в масштабних суспільних явищах, простежити етапи зростання і згасання конкретних цивілізацій, країн, процесів» [212, с. 301].

Суспільна свідомість – надзвичайно складне явище, яке має складну динамічну структуру, котра зумовлюється будовою суспільного буття. Одним з елементів такої структури є її різні рівні – буденна і теоретична свідомість, ідеологія і суспільна психологія. Політична духовність як політична свідомість в її когнітивному компоненті виконує в суспільстві специфічні функції. Л. Алісова, З. Голенкова головними серед них називають: політичне цілепокладання і політичне програмування, які мають базуватись на політичному знанні та здійснюватись освіченими фахівцями. Вони найтіснішим чином взаємозв'язані. Основним завданням будь-якої політики є вироблення системи цілей, відповідної інтересам даного класу (групи), а також стратегії і тактики, необхідних для її реалізації. Ці цілі і способи їх досягнення знаходять своє теоретично обґрунтоване втілення у відповідних програмах, заявах, деклараціях суб'єктів політичної діяльності [5].

Дослідники практично завжди характеризуючи ідеологію як феномен суспільної свідомості, порівнюють її з таким духовним формоутворенням, як суспільна психологія. Безперечно, між цими елементами свідомості є багато спільного. Вони є віддзеркаленням буття і одночасно – фактором його розвитку; народжуються в головах людей й функціонують як духовні складові суспільної практики; утримують в собі як реалістичне, так і хибне уявлення про дійсність тощо. Проте, вчені більшою мірою наголошують на відмінностях ідеології та суспільної психології. І це справедливо. Саме відмінності зумовлюють їх різноплановий статус, роль в суспільному й індивідуальному житті особистості, різні завдання і функціональне навантаження.

Сукупність поглядів, почуттів, емоцій, настроїв, звичок, традицій, звичаїв, які виникають у свідомості людей під впливом безпосередніх умов їхньої життєдіяльності через призму їхніх повсякденних інтересів пов'язують з феноменом суспільної психології. Ця сфера безпосередньо відображає реакцією індивідів на умови життя, у першу чергу, їх чуттєве сприйняття всієї багатогранності суспільного буття. Водночас суспільна психологія виступає важливою засадою становлення духовного світу особистості. Отож, ідеологія може перетворитися в рушійну силу, лише проникаючи в сферу суспільної психології. Будучи основою суспільної творчості, специфічним її фундаментом, суспільна психологія відображає об'єктивну дійсність, з її суперечливим характером. Однією з головних ознак загального процесу формування суспільної свідомості є цілеспрямований розвиток соціально-психологічних стереотипів, мислення і діяльності. Адже соціально-психологічний компонент, емоційно-вольова сторона духовного світу людини у комплексі з раціональною сферою впливають на становлення цілісної особистості. Через це суспільна свідомість оцінюється як стихійна, консервативна засада збереження і закріплення пережитків, негативних стереотипів минулого в свідомості індивідів.

Діалектика розвитку суспільної свідомості полягає в суперечливому переході суспільної психології в ідеологію, спонукаючи тим самим останню до якісних змін. Суспільна психологія – це чуттєвий аспект духовних цінностей, суспільної свідомості, тому що вона безпосередньо відображає буття людей переважно в стихійній, несистематизованій формі, фіксуючи не глибинні, а лише зовнішні прояви людської діяльності. На відміну від неї ідеологія є сукупністю ідей і поглядів, які в систематизованій, логічно стрункій формі відображають соціально-економічні умови життя індивідів. Ідеологія – це вищий науково-теоретичний рівень духовних цінностей.

Науковцями відзначено синкретичний характер суспільної психології, відносну систематизацію її складових, які не завжди відповідність одне одному. Так, психологічний рівень свідомості людини дозволяє їй говорити

відразу про все, але неконкретно; емоційно, але бездоказово; переконано, але непереконливо. Її носії – людська маса – формують свої погляди і переконання багато в чому стихійно, на рівні побутового мислення, практичного досвіду, історичної традиції та звичаїв, укорінених в суспільстві [212, с. 292].

Доведено, що порівняно з психологією, ідеологія є свідомістю систематизованою, причому, не всього суспільства, а лише певної соціальної групи, об'єднаної на основі інтересів і потреб, відображенням яких вона (ідеологія) і виступає. Віддзеркалення буття в ній здійснюється не стихійно, а цілеспрямовано – в контексті тих потреб і інтересів, які усвідомлюються її суб'єктом як головні, реальні, причому, «не взагалі», а з певною метою – саме з метою їх задоволення, втілення в суспільну практику. На рівні суспільства здійснити останнє зусиллями соціальної групи (класу) не можливо, адже останні не мають ні відповідної кваліфікації і попередньої підготовки, не завжди характеризуються належною консолідацією і внутрішньою самоорганізацією. У цьому контексті творцями ідеології є ідеологи – спеціально підготовлені фахівці, які в теоретичній, більш-менш систематизованій формі відображають ті висновки й побажання, до яких ця соціальна група чи клас (в своїй основній масі) прийшли практично, тобто на рівні масової свідомості (суспільної психології).

Науковцями обґрунтовано, що свідомісним наслідком природного процесу життєдіяльності групи є психологія як синтез колективних настроїв, вірувань, ціннісних орієнтацій, оцінок тощо. Для того, щоб вона по-справжньому надавала ідеологічного забезпечення діяльності людей, має відбутися подальше теоретичне дослідження професіоналів, які мають змогу надати їй вигляду логічно впорядкованих понять і систематизованих, узгоджених одне з одним тверджень, концепцій, аксіом і, особливо, принципів, чітко поставлених проблем і обґрунтованих висновків, практичних порад і настанов чи спонукальних ідеалів і гасел, позитивних чи

негативних художніх образів, привабливих чи відразливих фантазій [212, с. 292].

За часів духовного, ідеологічного диктату, панування ідеологічних постулатів і догм у нашій країні з ідеології було значною мірою вихолощено її творчо-гуманістичний плюралістичний зміст, загальнолюдську, демократичну духовно-моральну основу. Тому розвиток соціальних процесів у державі рано чи пізно неминуче мав спростувати певні догми колишньої ідеології, багато положень якої не відповідали дійсності.

У контексті змін, які торкаються усього світу, зокрема у сфері духовних процесів, актуальним постає питання переосмислення змісту й ролі ідеології в духовному житті суспільства. Нова якість сучасного розуміння ідеології полягає в тому, що індивіди мають знати – жодна ідеологія не повинна набувати примусової природи, мати монополістичний характер. Навпаки, вона має визнавати ідеологічний плюралізм, суперництво різних ідеологій. Первинний зміст ідеологічних принципів багато в чому був пов'язаний з ідеологічним диктатом, духовним насиллям над особистістю, маніпулюванням її свідомістю, залишав мало місця для своєрідності індивідуальних проявів людей. А тому найбільш важливим завданням нової ідеології є утвердження духу суверенності та незалежності ідеологічних орієнтацій особистості, свободи визначення нею власних світоглядних ідеалів, що заперечує нав'язування їй будь-яких поглядів. Конструктивна ідеологія має адекватно відтворювати буття, ґрунтуватися не на ідеологемах, а на ідеалах гуманізму, вільної ідейної орієнтації та плюралізму і не допускати гіпертрофованої ідеологізації суспільного життя.

Утвердження самостійності нашої держави передбачає розв'язання питання щодо політичного обґрунтування її розвитку на засадах ідеологічної парадигми. Відсутність ідеологічного супроводження процесу державотворення, світоглядних підвалин суспільного розвитку негативно позначається на визначенні національної стратегії, на практиці розбудови держави і проведенні соціально-економічних реформ та демократизації

суспільства. Не визначившись із власним ідеологічним баченням шляху розвитку, Україні складно визначити напрями динамічних ефективних суспільно-економічних перетворень демократичного спрямування, які б мали цілісну природу. Більше того, її спроби можуть виявитися лише сліпим запозиченням чужого досвіду. Така політика вже призвела до значних труднощів нинішнього перехідного періоду в розвитку України до демократії, спровокувала поглиблення кризових явищ у суспільстві, виразне зuboжіння людей. Ось чому сьогодні для України важливо сформувати чітку ідеологічну парадигму національно-державного розвитку.

Сучасне формування ідеології обумовлене особливостями суспільного розвитку в умовах трансформації українського суспільства, коли виникає необхідність визначення мети державного будівництва, переосмислення ціннісної основи буття людини і гармонізації суспільства, наукового забезпечення процесу виховання громадянина. Невирішеність цих завдань пояснюється щонайперше упередженим ставленням до проблем ідеології загалом. Це пов'язано з процесами деідеологізації усіх сфер життя суспільства, намаганням позбутися комуністичної ідеологічної спадщини. До того ж недооцінка ролі ідеології в житті суспільства поглибилася з прийняттям Конституції України, у якій визначено, що жодна ідеологія не може бути проголошена обов'язковою [96, с. 76].

Поступове переосмислення ролі ідеології в житті держави, людини і суспільства в Україні відбувається лише зараз, разом з усвідомленням того факту, що кожен народ, нація, країна повинні мати ідеї та цінності, які відображають засади їх життя. Досвід розвинених країн Заходу свідчить, що держава не може існувати без цих сутнісних складових будь-якої ідеології. Одним з потужних факторів консолідації суспільства є державно-національна ідея, яка визначає фундаментальну основу функціонування політичних і соціальних структур, які закріплені в конституції. За умов демократичної держави актуальним питанням є формування інтегративної ідеології, що пояснюється її сприйняттям насамперед як такої, яка покликана визначити

межі співіснування різних ідеологічних систем у суспільстві, сформулювати основні закономірності їх функціонування та участі в державному житті. Інтегративна ідеологія покликана забезпечити відтворення в суспільній свідомості демократичних норм і цінностей, а в умовах трансформації суспільства сприяти утвердженню національної держави та громадянського суспільства через свідомість кожного індивіда.

Процес формування демократичної свідомості на рівні окремого індивіда, групи, суспільства передбачає з боку держави здійснення низки заходів, спрямованих на виховання людини, громадянина, особистості. Проте, як визначають значна частина дослідників, здійснення зазначених процесів сьогодні не є досконалим. Це засвідчує загальний культурний рівень суспільства, зниження духовності, падіння престижу загальнолюдських моральних цінностей, поширення проявів нетерпимості, жорстокості й аморальності в соціумі. На недостатньому рівні перебуває й розвиток національної самосвідомості громадян України, патріотизму, виховання громадянина і формування громадянськості [117, с. 3-4].

У сучасних дослідженнях впливу ідеології на процеси демократичного державотворення виокремилися різні напрями, що вказує не лише на багатоплановість, але й поліфункціональність власне ідеології. У працях О. Барбасова, Е. Баталова, І. Гавриленка, М. Горлача, Л. Губерського, П. Гуревича, Р. Додонова, Ф. Кессіди, Ч. Кірвеля, В. Картунова, М. Ласкі, Ю. Левади, У. Матца, Н. Осипової, Е. Шацького та інших дослідників робиться акцент на тому, що ідеологію слід розглядати як особливу форму соціокультурної реальності, як необхідний елемент суспільного життя, покликаний реалізувати низку специфічних соціальних функцій.

У роботах В. Андрущенка, В. Беха, М. Вебера, В. Воловика, В. Воловича, Є. Вятра, Б. Єрасова, М. Косолапова, М. Мамардашвілі, Ю. Манишева, Є. Мануйлова, М. Михальченка, Р. Міллса, К. Паюсова, Н. Юліної, О. Якуби переважна увага звертається на функції ідеології як універсальної соціальної теорії, яка забезпечує координацію діяльності

окремих людських колективів. Подібні дослідження, за нашим переконанням, розвивають ідеї К. Мангейма, який вбачав в ідеології метод соціального пізнання, який дозволяє вивчати механізми соціальних детермінацій.

У цьому аспекті предметом досліджень І. Антоновича, П. Бассеті, Г. Батищева, П. Бергера і Т. Лукмана, О. Козлової, О. Міллера, С. Франка є здатність ідеології замінювати будь-яку форму суспільної свідомості. Відзначаючи за останнє десятиріччя посилення інтересу до питань, пов'язаних із розмаїтими аспектами проблеми ідеології, значно зріс, варто вказати, на те, що рівень та інтенсивність теоретичного опрацювання цієї проблеми ще далеко не відповідає її значущості. Порівняно з радянським періодом вивчення, коли у науковій літературі переважно досліджувався досить широкий спектр протистояння різних ідеологій комуністичній, розглядалися форми і методи ідеологічної боротьби, тлумачення ідеології залишалося на рівні його інтерпретації класиками марксизму-ленінізму. З 90-х років ХХ століття дослідницька увага акцентується саме на аналізі феномену ідеології як якісної характеристики соціуму. Це посприяло поняттю ідеології стати одним із найбільш уживаних не тільки на рівні сучасного гуманітарного пізнання, але й на рівні суспільної свідомості. У свою чергу це вивело проблему ідеології у площину актуальних сучасних наукових, політичних та ідеологічних дискусій та довело необхідність адекватного її осмислення з позицій сучасного гуманітарного, міждисциплінарного знання.

Слід відзначити зміни у проблемному полі вивчення ідеології за останній час, що пов'язані з появою праць І. Антоновича, В. Візгіна, К. Гаджієва, П. Гнатенка, В. Капітона, В. Кормера, С. Кримського, В. Кутирева, В. Лефевра, М. Михальченка, С. Московичі, Ж. Тоценка, С. Хоружого. У цих працях дослідницька увага спрямована на з'ясування філософсько-категоріального статусу ідеології, котра в соціокультурному контексті розглядається як атрибутивна складова соціуму. На думку О. Заздравної, саме ці дослідники обґрунтовують необхідність пошуку

нових духовних засад суспільного й особистого життя людини, завдяки чому відкривають шлях до досягнення нової парадигми ідеології [72, с. 10].

В сучасних соціально-політичних дослідженнях необхідною є потреба щодо визначення місця, ролі та значення ідеології в суспільно-історичному процесі. Практика соціальних змін потребує розв'язання проблем, специфічною особливістю яких є невідповідність між новими вимогами життя, старими схемами діяльності й несформованістю загальних орієнтирів і критеріїв для створення конструктивних соціальних систем. Це актуалізує теоретичне пояснення питань місця та ролі ідеології у цих процесах. Зокрема на цьому ґрунті виявляється значимою проблема формування ідеології як соціальної стратегії, яка б визначала цілі, зміст, орієнтири життєдіяльності не тільки окремої людини, але й суспільства загалом. До того ж соціальні зміни потребують адекватного ідеологічного забезпечення. Впливає на необхідність дослідженні ідеології і формування глобального соціального простору.

Особливої уваги у поясненні цих питань потребує розмежування ідеології загалом від політичної ідеології зокрема. Сутність політичної ідеології зводиться насамперед до відправлення владних повноважень. Власне ідеологія також використовує результати наукового пізнання, але лише з метою формування й стандартизації свідомості людей. Наука відрізняється від ідеології, зокрема, своєю соціальною функцією. Функція науки – пізнання реальності, розробка методів пізнання й озброєння людей наслідками пізнання. Заразом ідеологія може бути інституційно оформлена у певних політичних і неполітичних угрупованнях, союзах, партіях, рухах [44, с. 46].

Взаємодія між політичною та ідеологічною сферами визначається низкою специфічних особливостей, які їх поєднують: вони є елементами свідомості; підживлюються економічним, культурним і духовним життям суспільства; обумовлюють історичний процес його розвитку тощо. А загалом, ідеологія така ж універсальна, як і політика. Тобто, вона здатна охоплювати будь-які сфери діяльності, думки, поведінки й визначати їх спрямування, цілі

й засоби (напрям думок, особливі інтереси тощо). Ідеологія міцно пов'язана з процесом порівняння ідеалів і конкретних завдань та можливостей, які посідають у політиці чільне місце. Саме ідеологія визначає в політиці систему ідеалів і цінностей, реалізацію якої вона повинна розгортати (процес ідеалізації, тобто вибору цілей, орієнтація цього вибору та ін.). Тому й виникають такі її види як консервативна, ліберальна, прогресивна або реакційна політика.

Політика й ідеологія – це найбільш експансивні, нав'язливі системи суспільної свідомості. Вони не тільки здатні проникати в інші сфери життя, але й сполучатися одна з одною. Водночас будь-який дефіцит політики, хоч яка її слабкість, політичний вакуум, нестача політичних ідей і рішень негайно заміщується ідеологією. Остання здатна і витіснити політику, і підкорити її власному впливу, особливо, якщо ідеологізація політики стимулюється якою-небудь зовнішньою подією: погрозою ззовні або внутрішніми обставинами – спадом в економіці, наявністю трудових конфліктів, суперечностями в соціальній сфері тощо. В. Лісічкін виділяє й те, що політика й ідеологія однаково активні і пов'язані з боротьбою та розмаїттям думок, поглядів, рішень, програм. Вони поляризуються на різні напрями з позитивними і негативними оцінками за принципом «так – ні». Тому політики й ідеологи розподіляються на «правих» і «лівих», реакційних і прогресивних та ін. Крім того, політиці та ідеології одночасно наявні компроміси, взаємне прийняття рішення тощо [110, с. 307].

Через це природнім для політики й ідеології Дж. Дербишайр визначає їх безпосереднє об'єднання в політико-ідеологічний комплекс. Водночас науковець застерігає, що існують і «дозволені» межі взаємного проникнення ідеології в політику, за якими гіперідеологізація руйнує політику, робить її нефункціональною, нездатною визначати й вирішувати суспільно важливі завдання, породжує тоталітарні та тиранічні режими, репресії, кризи, війни. Тому надлишок ідеології побіжно продукує і потребу деідеологізації політики, звільнення її від ідеологічних пріоритетів [58, с. 246].

Існує й інша схожа проблема невідповідності політики та ідеології: розбіжність приватних, групових, класових ідеологій з «великою» політикою. Ця невідповідність здатна додати політиці спрямування, яке не відповідає спільним інтересам держави й народу. Звідси – вождизм, авторитарне правління, особиста й групова диктатура, всевладдя партій, кланів тощо.

Ідеологія виникає не стільки спонтанно, скільки спеціально створюється з метою виконання нею головної функції – забезпечення розгортання процесів у певній царині в найбільш ефективному режимі, з чітко визначеним нею змістом. У цьому аспекті функції ідеології зводяться насамперед до оволодіння масовою політичною свідомістю громадян, до впровадження в неї конкретних критеріїв сьогодення і майбутнього розвитку суспільства. Вона зумовлює мету і завдання, до яких люди повинні прагнути.

Отже, ідеологія – система ідей, які визначають існування в політичній практиці переконань, котрі започатковують інтелектуальні або масові рухи. Тому ці ідеї і переконання мають бути зрозумілі й прийняті людьми, пояснювати, в ім'я чого жити, боротися, як будувати відносини з іншими. Таке пояснення ґрунтується на спрощенні реальної складності світу. Наприклад, з позицій науки може досліджуватися складна феноменологія конфліктів. А для ідеолога все може бути чітким і зрозумілим, оскільки він може вдатися до абсолютизації однієї з фундаментальних соціальних форм буття – класової або расової, і з огляду на таку аргументацію пояснити життя та зміст діяльності своїм послідовникам [83, с. 89]. Принагідно ідеологія має створювати позитивний образ проведеної політики, а також декретувати її відповідність інтересам того або іншого класу.

2.2 Провідні політичні ідеології та їхня репрезентованість в історії українського політикуму

Переважаюча більшість дослідників розрізняють такі типи політичних ідеологій як комунізм (марксизм), неоконунізм; соціал-демократія (соціалізм,

демократичний соціалізм, соціальна демократія); націоналізм, лібералізм, неолібералізм; консерватизм, неоконсерватизм; фашизм, неофашизм. Звичайно, є й інші класифікації основних політичних ідеологій. Наприклад, В. Бебик серед них виокремлює лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, соціалізм, соціальну демократію, анархізм і тоталітарні доктрини (комунізм, фашизм, сіонізм) [18, с. 58-90].

Вихідними М. Гордієнко вважає ліберальні ідеї, які поширюють цінності свободи, власності й природні права індивіда [53, с. 33]. Класичний лібералізм, його виникнення пов'язують з появою нового для феодального суспільства класу – буржуазії. Проте розуміння свободи у класичному лібералізмі свобода ще не суперечило новим капіталістичним відносинам. Зміст останньої складала поняття рівності, як свободи для усіх та індивідуалізм як розвиток та самовияв особистості.

Розробка ідейних принципів лібералізму пов'язана з іменами Д. Локка, Ш. Монтеск'є, І. Бентама, Д. Мілля, Б. Чичеріна, П. Мілюкова, а також представників української політичної думки кінця XIX – початку XX століття - М. Драгоманова, Б. Кістяківського та інших. Відзначимо, що принципи та ідеї лібералізму використовували натхненники і учасники англійської буржуазної революції середини XVII століття та борці за незалежність США. Це підтверджує те, що в таких офіційних державних документах, як «Декларація незалежності США», «Декларація прав людини і громадянина» тощо виписані ідейні принципи лібералізму. Зокрема, у «Декларації прав людини і громадянина» відзначається, що метою будь-якого політичного об'єднання є охорона природних невід'ємних прав людини: свободи, власності, безпеки та ін.

Певною мірою принципи лібералізму було втілено у Франції, а також у Швейцарії, Нідерландах і скандинавських країнах. Головну апробацію ці принципи мали в США та Великобританії.

Фундаментом розвитку лібералізму є конкретне соціально-економічне і національно-культурне середовище, що має багато різних відтінків та

національних особливостей. Ідея, яка об'єднувала лібералів – це: парламентський устрій, вільне підприємництво, демократичні свободи, зміна усталених, але застарілих цінностей і підходів. Мета діяльності лібералів - вирішити основні соціально-економічні проблеми, переглянути місце й роль неефективних громадсько-політичних інститутів, ревізія основних положень, доктрин та концепцій відповідно до ситуаційних змін у суспільстві [165, с. 275-278].

А. Романюк визначив комплекс фундаментальних ідей та цінностей класичного лібералізму, який, на наш погляд, об'єктивно відображає і систематизує головні ідеї та принципи цієї ідеології. Серед них наступні.

1. Індивідуальна свобода, гідність особистості, терпимість, право відрізнятись від інших, мати власне обличчя. Усвідомлення відповідальності людини за свої дії перед собою і перед суспільством, права особи на самореалізацію. Класичний лібералізм передбачає гармонійне поєднання індивідуалізму та гуманізму, самоцінності людини й людської свободи і плюралізму думок та переконань.

2. Розуміння свободи в негативному сенсі, тобто свободи індивіда від зовнішнього примусу, від політичного і соціального контролю з боку держави. Тому лібералізм задекларував тезу про те, що всі форми спадкоємної влади та станові привілеї втратили свою силу. На перше місце лібералізм поставив природні здібності окремої людини як самостійної і розумної суспільної істоти.

3. Визнання приватної власності гарантом та мірилом свободи. Основна свобода – економічна, свобода підприємництва. З економічної свободи лібералізм виводив політичні і громадянські свободи. Утілення в життя цих принципів можливе лише за умови наявності вільного ринку та вільної конкуренції.

4. Сфера індивідуальної активності як реалізація природного права має бути захищена від неправомірного втручання держави і церкви в приватне життя людини. Держава не повинна безпосередньо втручатися в економічне й

соціальне життя людини. Вона має підтримувати елементарний порядок та створювати необхідні умови для вільної економічної діяльності, захищати країну від зовнішньої небезпеки. Ліберальні ідеї передбачали обов'язок держави стояти на сторожі прав особистості, серед іншого й турбуватися про бідні верстви населення, надавати допомогу тим членам суспільства, які не можуть забезпечити собі необхідні умови проживання.

5. Економічну і юридично-правову системи та державну концепцію класичний лібералізм сформулював з урахуванням природного, невід'ємного права людини. Право перетворювалося на інструмент, який гарантував кожному окремому індивіду свободу вибору морально-етичних цінностей, форм діяльності та створення умов для втілення в життя цього вибору. Законодавчо мав бути закріплений принцип рівності всіх перед законом.

6. Особа не повинна ігнорувати ухвалені в конкретному соціумі норми і правила гри й зобов'язана нести відповідальність перед суспільством за власні дії. Тобто, свобода розумілася не як можливість особи діяти як їй заманеться [182, с. 29].

Лібералам належить розробка системи принципів політичної демократії. Зокрема, їм належать ідеї розподілу влади, парламентського і конституційного правління, рівності всіх перед законом, забезпечення політичних прав громадян, суверенітету народу, плюралізму, поваги до гідності особистості тощо [146, с. 498].

Відзначимо, що як світогляд, лібералізм, виявився одночасно і стимулом, і наслідком революцій кінця XVIII – початку XIX століття. Проте, як результат - він набув антиреволюційного змісту та спрямування, не сприяючи радикалізм і революційне світобачення.

Географія розповсюдження лібералізму як політичної течії у зазначений вище період охоплює не лише Західну Європу та США, але й Російську імперію, до якої входила й Україна, яка також зазнала деякого впливу ліберальних ідей [113, с. 876].

Як оновлення ліберальної ідеї в останній третині XIX ст. почав складатися новий тип лібералізму – неолібералізм, або «соціальний» лібералізм, представниками якого були Д. Гобсон, Т. Грін, Д. Джеліотті, Д. Дьюї, Ф. Науман та ін.

Основні відмінності між класичним лібералізмом та неолібералізмом вкладалися у такі параметрами, як:

- законодавче затвердження захисту підприємництва передусім середнього рівня і підприємств-новаторів, які зазнавали особливого ризику в умовах зростання монополізму;

- з метою запобігання кризі та стабілізації фінансового становища в країні обов'язком держави визнавалася розробка стратегії економічного розвитку;

- розширювалася державна власність, визнавався плюралізм форм власності;

- обов'язком держави і громадських організацій вважалася необхідність брати активну участь у захисті не тільки політичних, але й економічних та соціальних прав громадян, передусім бідних верств, які не спроможні забезпечити собі необхідні умови життя.

Неолібералізм ґрунтується на визнанні необхідності партнерства між урядом, бізнесом і працею на всіх рівнях функціонування господарського механізму. З огляду на це в XX столітті в ньому було вироблено таку ідеологему: політичні режими, які не спираються на ліберальні принципи, ставлять під сумнів свою національну і міжнародну легітимність.

В цілому, розповсюдження ідей лібералізму в багатьох країнах світу у другій половині минулого століття вилилося у створення Ліберального Інтернаціоналу, до якого ввійшли ліберальні, демократичні і прогресивні партії. Нині його складають понад 50 партій різних країн Європи, Азії, Америки й Африки.

Принципи ліберальної ідеології є основою діяльності Демократичної партії США (1828 р.), Ліберальної партії Великобританії (1832 р.),

Ліберальної партії Канади (1873 р.) та інших [165, с. 275-278]. Особливо швидкими темпами ліберальні ідеї поширювалися у Сполучених Штатах в 20-30-ті роки ХХ століття, спричинені запровадженням нового курсу розвитку країни (Ф. Рузвельт), а також економічних ідей Д. Кейнса. Система економічних поглядів останнього, як відомо, передбачала посилення економічної та соціальної ролі держави («кейнсіанство»). Принципи вільного ринку і вільної конкуренції, на думку прихильників цієї системи, обертаються злиднями та безправ'ям одних задля процвітання і панування інших. Втілення ідей Д. Кейнса мало пом'якшити та попередити економічні кризи або навіть усунути їх, а отже, зміцнити капіталізм. Водночас з'явилася вимога збереження за державою значних регулюючих функцій, визнання закономірності існування профспілок, адже виключаючи роль держави загалом неможливо забезпечити мінімум політичних прав для громадян. Концепція «держави добробуту» обґрунтовувала необхідність і можливість подолання соціальних конфліктів. У політичній сфері проголошувалася ідея «плюралістичної демократії», згідно з якою політична система – механічний процес урівноваження конкуруючих групових інтересів.

Як і будь яка інша, ідеологія лібералізму, має переваги, але не потребує ідеалізації. Можна стверджувати, що основні постулати лібералізму (плюралізм ідей, рівність, свобода, індивідуалізм) мають узгоджуватися з національними інтересами, з рівнем демократії, ментальністю суспільства, в якому вони реалізуються. Водночас конструктивною протиположністю ідеології лібералізму як речнику свободи є ідеї консерватизму, який робить наголос на порядку, духовності та традиціях. На думку В. Липинського, «...свобода без гарантії авторитету – це пустий звук без ніякої вартості» [109, с. 44]. А тому демократія, свобода, плюралізм у консервативному вимірі врівноважуються організованістю, порядком, моральністю.

Завдяки цим ідеям консерватизм виявився однією з поширених політико-ідеологічних течій сучасності. Історія цієї політичної ідеології розпочинається в кінці ХVIII століття. Основні положення консерватизму

були сформульовані в працях Е. Берка, Ж. де Местра, Л. де Бональда та цілого ряду їхніх послідовників. Термін «консерватизм» уперше вжив французький письменник Ф. Шатобріан для визначення ідеології періоду Великої французької революції 1789-1794 років. В Україні консервативну традицію розвивали В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський та інші мислителі.

Консерватизм, відмічає Р. Керк, з'явився як антиреволюційна феодално-клерикальна ідеологія, яка ставила за мету зберегти незмінними попередньо встановлений лад, устрій, його морально-правові засади, втілені у національній ідеї, релігії, шлюбі, сім'ї, власності [90, с. 7]. Отже, як політична ідеологія, котра орієнтується на збереження і підтримку форм державного устрою та суспільного життя, консерватизм склався історично.

Маючи різні форми свого прояву, консервативна течія має такі основні риси:

- визнання протиприродною свідому перебудову суспільства, оскільки воно є системою норм, звичаїв, традицій, інститутів та моральних засад, що мають давні традиції, і до них потрібно пристосовувати сучасні політичні принципи;
- переконання в існуванні всезагального морально-релігійного ладу, порядку;
- визнання недосконалості людської природи і природженої нерівності людей, обмеженості людського розуму і невіра в можливість соціальної рівності між людьми;
- тверде переконання в тому, що гарантом особистої свободи й соціального порядку є приватна власність;
- визнання необхідності класової ієрархії, надання переваги усталеним суспільним інститутам і стійка орієнтація на державний авторитет [165, с. 278-283].

Вчені відзначають, що зміцнення ідей консерватизму, їх поширення та підтримка з боку широких суспільних мас, що припадає на 80-ті роки ХХ

століття, обумовлювалося приходом до влади в США Р. Рейгана та його успіх у президентських виборах 1984 року, перемога консервативної партії на чолі з М. Тетчер в Англії, результати парламентських і місцевих виборів у ФРН, Італії, Франції.

У конструкціях сучасних консерваторів вчені виділяють проблеми рівності, свободи, держави, влади, демократії. Більшість консерваторів вважають себе захисниками прав людини і головних принципів демократії. Не заперечуючи плюралістичну демократію, вони висловлюються за критичний підхід до неї і визнають взаємозв'язок між капіталізмом та демократією [165, с. 322].

Зміни, що відбулися в другій половині ХХ століття, викликали трансформацію класичного консерватизму в «неоконсерватизм», натхненниками якого вважають таких відомих громадсько-політичних діячів та вчених як Д. Белла, Н. Крістона, Ф. Хаєка та інших.

Проблеми зміцнення законностей і порядку, недопущення будь-яких новацій, котрі можуть підірвати стабільність політичної системи та обмежити владу представників великого капіталу є головними для сучасних неоконсерваторів. Можливість реального розвитку суспільства неоконсерватори пов'язують з умовами вільних ринкових відносин. Неоконсерватори виступають проти високих податків на великий капітал з метою перерозподілу коштів на користь бідних верств населення, проти зрівняльного розподілу, за скорочення державних соціальних програм, які створюють пастки для держави та розбещують людину, котра повинна розраховувати тільки на власні сили. До того ж основні зусилля членів суспільства мають бути зосереджені на досягненні формальної свободи, оскільки свобода і рівність несумісні, а соціальна рівність – неможлива.

За оцінками вчених, класична демократія для консерваторів є не тільки нездійсненною, але й шкідливою. Це викликає необхідність поєднувати демократію і владу еліт. Право мати власність та розпоряджатися нею є основним правом особи [165, с. 278-283].

Суспільство є складною органічною цілісністю, а його частини настільки взаємопов'язані між собою, що зміна однієї з них підриває стабільність усього суспільства – це один з принципів неоконсерваторів. Досвід є вирішальним у суспільно-політичній сфері, а не план чи соціальна теорія. Вирішальне значення, на думку сучасних консерваторів, мають звичаї, уподобання, традиції народу. Суспільство вдосконалюється поступово за внутрішніми законами, закоріненими в минулому. Зміну звичок, традицій і природи людей представники цього ідеологічного напрямку вважають головним критерієм суспільного розвитку.

Сучасні консерватори акцентують на тому, що розвиток суспільства має бути безпечним не тільки для окремої людини, але й для всього суспільного організму. Важливого значення у трансформації суспільства має моральне вдосконалення людини.

На думку О. Бабкіної, основні течії консерватизму – традиціоналістська і патерналістська, захищають позиції сильної влади й держави, вбачаючи в них засіб забезпечення традицій, національної своєрідності [163, с. 323]

Нині західні консерватори намагаються активно підтримувати суспільні інститути, які виборюють моральний порядок, виступають проти будь-яких спроб пом'якшити соціально-економічну нерівність, змагаються за свободу приватного підприємництва та за активну участь аристократії в державному управлінні.

Популярність ідей консерватизму засвідчує нині те, що у багатьох західних країнах на її засадах створено політичні партії. Зокрема успішно функціонують вони в США, Великобританії, Франції, ФРН і в низці інших країн.

Спектр консервативних політичних партій в Україні поки що остаточно не склався. Політичні партії, які проголошують себе консервативними, зокрема Українська національно-консервативна та Українська консервативно-республіканська партії, з огляду на весь спектр їхніх програмних вимог, радше тяжіють до правого радикалізму, ніж до консерватизму. Водночас

найбільш близькими до власне консервативних ідей є замисли Української республіканської партії, ідеологічне коріння якої можна відшукати в Українській Гельсінкській спілці.

Консервативні партії в Україні, враховуючи наявний стан суспільно-політичних відносин, всупереч консервативним традиціям, виступають за кардинальні й рішучі зміни в усіх сферах життя суспільства. Тому, за оцінкою Ф. Кирилюка, консерватизм в Україні неминуче буде не правим, а лівим, оскільки гостро відчувається потреба інтенсифікувати інноваційну діяльність, спрямовану на трансформацію суспільства [165, с. 280].

У новітню добу утвердження української державності консервативна ідеологія є життєво необхідним елементом політичної системи суспільства. Необхідність цього ще на початку ХХ століття підкреслював В. Липинський. Вчений системно, фундаментально й аргументовано окреслює консервативну традицію української суспільно-політичної думки. У «Листах до братів-хліборобів» він писав: «Шлях до реальної, а не тільки літературної, – шлях до повної, а не однобокої – Української нації веде через відродження українського консерватизму... Слабкість консерватизму лежить в основі слабості пам'яті серед місцевого громадянства: політичної та культурної безтрадиційності людей, що живуть на Україні, і неусвідомлення місцевим українським громадянством свого власного історичного досвіду... Без зміцнення українського консерватизму Україна буде все подібна до помешкання, в якому весь час міняються численні квартиранти» [109, с. 44]. Брак консерватизму, вважав В. Липинський, позбавляє українських політичних діячів організуючих рис: честі, дисципліни, вірності, послуху, відповідальності інтелігентності. Мислитель був впевненим, що ефективний поступ нації без консерватизму не може бути.

У результаті загострення боротьби між пролетаріатом і буржуазією у середині ХІХ століття з'являється нова політична ідеологія – соціалізм – з майже одночасним її розгалуженням на марксизм і соціал-демократизм. Засновник марксистського крила соціалістичної ідеології К. Маркс, як і його

послідовники Ф. Енгельс, Г. Плеханов, В. Ленін, Й. Сталін та інші, виходили з того, що розв'язання головних суспільних проблем безпосередньо пов'язане з побудовою більш справедливого щодо капіталізму соціалістичного суспільства. Ідейними засадами створення марксизму були німецька класична філософія; англійська політична економія і французький утопічний соціалізм.

Базові цінності марксизму – суспільна власність на засоби виробництва, рівність, народовладдя, інтернаціоналізм. В його основу покладено такі постулати:

- соціалізм є вищою стосовно капіталізму формою суспільної організації, перехід до якої можливий тільки шляхом революції;
- побудова соціально справедливого суспільства неможлива без знищення приватної власності на засоби виробництва [165, с. 279].

Ф. Кирилюк вказує на те, що реалізація догматизованого марксистського варіанту соціалізму здійснювалася через масове соціальне насильство, заборону приватної власності, ринкових відносин, політичної і духовної опозиції. Протиставлення свободі та демократії призвело до його повної ліквідації соціалізму як суспільного ладу (в СРСР, країнах Центральної та Східної Європи) або до глибокої кризи (в Північній Кореї, Кубі) чи ринкового реформування (в Китаї, В'єтнамі). Усе це спричинило кризу уявлень про соціалізм [163, с. 325].

За оцінками багатьох вчених, досвід, накопичений марксизмом-ленінізмом, не тільки не виправдав сподівань її ідеологів, але й трагічно позначився на житті цілих народів, які керувалися цим ученням і яким довелося десятиліттями жити за його жорстокими законами.

По-іншому розвивалося соціал-демократичне крило соціалістичної ідеології, яке ще в 1889 році остаточно відокремилося від марксистської догматики [165, с. 280].

Ідеологи соціал-демократичного напрямку Е. Бернштейн, К. Каутський, О. Бауер, К. Реннер, Д. Манн та інші виходили з того, що новий лад, який повинен замінити капіталізм, можна організувати не завдяки революційному

насиллю, а шляхом поступової історичної еволюції суспільства до соціальної справедливості й рівності громадян.

Базові цінності соціал-демократизму – свобода, справедливість, рівність і солідарність. Вирішальною умовою утвердження соціалізму проголошується здійснення справжньої демократії.

Зasadничими для соціал-демократизму є такі основні ідеї та принципи:

- державне регулювання економіки і розвиток ринкових механізмів, їх поєднання;
- заперечення диктатури як форми політичної влади;
- перехід до нового суспільства шляхом реформ, відмова від революції; соціальне партнерство, а не класова боротьба;
- відданість парламентаризмові, орієнтація на плюралізм і порозуміння в розв'язанні суспільних проблем;
- соціальна захищеність людини й упровадження робітничого самоуправління;
- підвищена увага до етичних стимулів політичного розвитку.

Мета соціал-демократії – створення «соціальної держави» як інструменту формування «солідарного суспільства», де повинні з'єднатися два великі досягнення ХХ століття – індивідуальність творчості та колективна солідарність. Свого практичного втілення ця ідея набула в низці європейських країн [165, с. 281].

В історії становлення доктрини соціал-демократії можна Е. Задорожнюк виокремлює кілька етапів. Перший етап (кінець ХІХ ст.): соціал-демократія сповідувала основні ідеї марксизму щодо ліквідації капіталізму, докорінної перебудови суспільства шляхом встановлення диктатури пролетаріату, усупільнення засобів виробництва, всезагальної рівності тощо. Окремі ланки соціал-демократії визнавали запропонований марксистами революційний шлях ліквідації капіталізму і переходу до соціалізму. Поділяючи позиції марксизму, соціал-демократи розглядали

державу як форму певних відносин панування і підкорення, які виникли внаслідок розвитку виробничого процесу як головне знаряддя пануючого в суспільстві класу. Проте в кінці XIX – на початку XX століття відбувся критичний перегляд теорії марксизму, пов'язаний з іменами Ф.Лассалля, Е.Бернштейна, К.Каутського.

На другому етапі розвитку соціал-демократичної доктрини (початок XX ст.) міжнародна соціал-демократія розкололася на три основні течії – праву (опортуністську), центристську та ліву (революційну). Представники правої течії (Ф. Еберт, Ф. Шейдеман, Г. Гайдман та ін.) відмовилися від соціалістичної революції як єдиного шляху переходу від капіталізму до соціалізму і диктатури пролетаріату. Ліві соціал-демократи (РСДРП(б), Болгарська робітничка соціал-демократична партія) не припиняли спроб щодо організації мас на революційну боротьбу. Для центристської течії (К.Каутський, Г.Гаазе, Ф. Адлер та ін.) було притаманне коливання між правими і лівими. Більшість її представників захоплювалися революційними ідеями поперехово не ставали на шлях революційної боротьби. Після Жовтневого перевороту 1917 року в Росії ліве крило соціал-демократії організаційно відкололося і об'єдналося в Комуністичний Інтернаціонал (1919 р.). Праві соціал-демократи влітку 1920 року проголосили відродження II Інтернаціоналу, програма якого була антирадянською, контрреволюційною [71, с. 59].

Водночас, у цей період у Гамбурзі було засновано Робітничий соціалістичний Інтернаціонал (РСІ), програма якого була компромісом між правою і центристською течіями соціал-демократії. Це поклало початок третьому етапу розвитку соціал-демократії. РСІ припинив своє існування на початку 1940 року після окупації Брюсселя (місця розташування штаб-квартири) фашистами. Його лідери емігрували до Великобританії і Швеції, де створили різні соціал-демократичні організації, загалом слабкі й неавторитетні. Відновився Інтернаціонал лише в 1951 році, коли у Франкфурті-на-Майні відбувся міжнародний конгрес соціал-демократії. Соцінтернаціонал публічно відмовився від марксизму як ідейно-теоретичної

засади робітничого руху і проголосив так званий світоглядний нейтралітет, висунувши концепцію «демократичного соціалізму», метою якого було перетворення капіталістичного суспільства в соціалістичне.

Своє завдання соціал-демократи, як зазначають автори підручника з політології В. Піча та Н. Хома, вбачали у звільненні людей від будь-яких форм дискримінації, створенні умов для всебічного розвитку особистості. Вони (соціал-демократи) також заперечували заміну буржуазної держави соціалістичною, вважали природу держави та її апарату нейтральною. Франкфуртська декларація Соцінтерну (1951 р.) визначила перехід більшості соціал-демократів від ревізійонізму (як офіційного визнання марксизму) до реформізму (відкидання марксизму) [155, с. 213].

У середині 80 років ХХ ст. проголошувався світоглядний нейтралітет. Це відобразилося у Бад-Годесбергській програмі, в якій навіть не згадувалося про марксизм як джерело демократичного соціалізму. Ринкове господарство, вільна конкуренція і підприємницька діяльність визнавалися цією програмою головними інструментами економічного зростання та економічної ефективності.

З кінця 60-х рр. минулого століття розпочався процес «реідеологізації», який спричинило загострення критики економічної та соціальної системи капіталізму. У програмах 70-80-х років робився акцент на задоволенні інтересів передусім соціально уразливих громадян, спостерігалось зростання інтересу до марксизму і різних його інтерпретацій.

У Стокгольмі було ухвалено новий програмний документ – «Декларацію принципів Соціалістичного Інтернаціоналу» (червень 1989 р), в якому зроблено спробу розкрити зміст демократичного соціалізму. Останній вважався ідеальною суспільною формацією і тлумачився як «безперервний процес соціальної та демократичної демократизації, нарощення соціальної справедливості» [155, с. 213-217]. Основними цінностями соціал-демократії визначалися свобода (рівні права кожного на самовизначення, на повагу з боку інших до його гідності й інтересів), солідарність (взаємодія всіх людей з

метою досягнення свободи і справедливості).

Соціал-демократи замінили й частково вдосконалили теорію класової боротьби концепцією «соціального партнерства». Однак не все так добре у них склалося, як це видається на перший погляд. Нездійсненими виявилися ідеї «демократичного соціалізму» і «суспільства – держави всезагального благоденства». Хибне тлумачення сучасної ролі середнього класу, труднощі в розв'язанні питань щодо найманої праці, соціальних наслідків технологічної революції в розвинутих країнах та інші теоретичні прорахунки серйозно підірвали вплив соціал-демократів. Проте й успіхи деяких країн у соціальному забезпеченні, охороні здоров'я, освіті, житловому будівництві та багатьох інших сферах виявилися також досить значними. У країнах, уряди яких очолювали соціал-демократи, практично було ліквідовано безробіття і бідність.

У 80-х роках ХХ століття більшість соціал-демократичних партій затвердила нові редакції програм. Політичний плюралізм, приватнокапіталістичні принципи економіки і державне регулювання її, соціальна допомога бідним верствам населення, забезпечення максимального рівня зайнятості тощо склало їх фундамент. Особливістю сучасної соціал-демократії Ф. Кирилук називає те, що загальне спрямування політичної діяльності її партій визначається досить короткотерміновими програмами й заходами. Саме цим і пояснюється згода соціал-демократів іти на компроміси та домовленості не лише всередині своїх партій, але й поза їх межами. Саме цим можна пояснити і появу численних соціал-демократичних концепцій (австромарксизму, африканського соціалізму, етичного соціалізму та ін.).

Багатоваріантність цих і деяких інших підходів соціал-демократів до розв'язання болючих соціальних проблем призводить до того, що нині важко провести чіткі межі між соціал-демократичними партіями та партіями інших ідейно-політичних орієнтацій. Водночас це посилює позиції соціал-демократії на міжнародній арені. У 1974 році було створено Союз соціал-демократичних партій Європейського співтовариства, сформовано в парламенті

Європейського союзу соціал-демократичну фракцію. Позитивним чинником світового розвитку виявився Соціалістичний Інтернаціонал, який нині об'єднує близько 80 соціалістичних і соціал-демократичних партій, котрі налічують 20 млн. членів [165, с. 278-284].

Прагматична частина сучасної соціал-демократії визнає ефективними значні «ін'єкції» в економіку з боку приватного сектора, необхідність посилення механізмів ринкової економіки за рахунок зниження прямих податків, що свідчить про її налаштованість на конструктивну, творчу діяльність.

Світова соціал-демократія є організованою політичною силою, координатором її діяльності якої є Соціалістичний Інтернаціонал як об'єднання політичних організацій і партій. Мета їх діяльності – демократичний соціалізм, новий світовий економічний лад, який ґрунтується на рівноправності й партнерстві між усіма країнами, забезпечує охорону навколишнього середовища, уникнення ядерної війни тощо [163, с. 317].

Слід зауважити, що й в Україні соціал-демократія має глибоке, ще дореволюційне коріння, яке було належним чином досліджене вітчизняними науковцями [19; 30; 38]. Водночас необхідно застерегти, що однією з одіозних суспільно-політичних течій сучасності є фашизм. У «Політичній енциклопедії» визначено декілька підходів даного феномену: 1) ідеологія, що розвинулася на основі філософії Дж. Джентіле, вчення про егалітаризм Р. Міхельса та В. Парето і революційного синдикалізму Ж. Сореля та А. Лабріоли; 2) політична течія, що оформилася в Мілані навколо вождя (дуче) Б. Муссоліні з різнобарвних елементів: націоналістично налаштованих військовослужбовців, консервативних монархістів; 3) державний устрій, який запанував в Італії від жовтня 1922 р. [156, с. 744]. Термін «фашизм» почав широко вживатися з 1919 року, коли в Італії було створено фашистську партію, яку очолив Б. Муссоліні. У своїй класичній (італійській) формі фашизм був покликаний піднести силу національного духу, відродити історичне значення Римської імперії, сформувані ментальні засади нових імперських амбіцій, встановити незламну державну владу, яка б

організувала все суспільство для здійснення історичної мети національного відродження [Цит. за: 193].

Відтоді фашизм так само проявляється і як екстремістсько-політичний рух, і як форма правління, і як ідеологія. Зокрема, фашизм як екстремістсько-політичний рух з'явився після першої світової війни, за умов глибокої економічної кризи. Саме в цей час великі маси людей жили на межі виживання. Цим і скористалися фашисти, залучивши їх під свої знамена.

Головним об'єднувальним гаслом для фашистів виявилася корпоративна єдність нації, яка ґрунтується на спільності крові й раси, гарантом якої покликана бути держава.

Як державна форма правління фашизм – це різновид тоталітаризму. Він передбачає абсолютний контроль усього суспільного життя з боку держави і силових структур правлячої партії, ліквідацію демократичних свобод та інституцій, мілітаризацію країни. Такий соціальний лад забезпечується репресіями проти інакомислення і «фільтрацією» суспільства щодо всіх елементів, які борються проти фашизму.

А як ідеологія фашизм є сумішню расистських, інтернаціоналістичних, націоналістичних, соціалістичних, консервативних і деяких інших ідейно-політичних течій. З'єднувальний ланцюг цих течій – апологетика виконавчої ролі держави, нації та її вождя.

Серед теоретиків-фундаторів фашистської ідеології слід назвати А. Рако, Д. Джентіле і Б. Муссоліні, серед яких саме останній зробив найбільший внесок у становлення фашистської ідеології. Саме він не тільки визначив основні риси фашизму – активізм, націоналізм і футуризм – та розкрив їх зміст, але й першим здійснив спробу втілити ідеї фашизму в життя.

Одним із найбільш реакційних відгалужень ідеології фашизму є нацизм (націонал-соціалізм). Нацистську доктрину обґрунтовано в книжках А.Гітлера «Моя боротьба» і А. Розенберга «Міф 20 століття» [165, с. 276-277].

У фашистській ідеології цінності демократії, лібералізму нічого не варті, бо вони, на думку її adeptів, розбурхують «давні інстинкти» людини.

Через політичну конкуренцію, боротьбу за владу демократія «гальмує єдність нації». Ідеал суспільного ладу для фашизму – тоталітарна держава, позбавлена «хиб ліберальної демократії», здатна до всеосяжного контролю за особою й суспільством в ім'я єдності та процвітання «великої раси», а також здатності вести війну. Війна робить націю сильною і загартованою, запобігає її «гнигтю». Кожне покоління мусить мати власну війну. Той народ, який не зможе завоювати собі життєвий простір, має загинути, – заявляв А. Гітлер. Бо «хто хоче жити, той бореться, а хто не хоче в цьому світі безкінечно змагатися, не заслуговує права на життя» [163, с. 329-330].

Фашисти будь-якої національності формували власну ідеологію на засадах національної винятковості, месіанської ролі свого народу. Політична доктрина фашизму заперечувала поняття «клас» і «класова боротьба». Для нього головні поняття – «раса», «нація», оскільки класи роз'єднують вищу й вічну спільність людей – націю. Фашистська держава не визнавала жодних прав робітників, службовців, вважала, що профспілки збурюють «стадні інстинкти» працюючих. Тому в країнах, де функціонували фашистські режими, професійні спілки було заборонено [163, с. 330].

Панування расистської шовіністичної ідеології, встановлення однопартійної системи, культ вождя, ототожнення партії з державою, зрощення їхніх апаратів, мілітаризація й уніфікація всього суспільного життя – визначаються істотними рисами нацистської ідеології й політики.

Сила, насамперед військова, є головним засобом досягнення мети фашизму. Тому необхідною умовою його існування виступають мілітаризація, насильницькі методи, при чому не тільки під час завоювання влади, але й під час реалізації програмних завдань фашизму. Фашизм протиставляє військову силу таким фундаментальним політичним цінностям, як свобода, рівність і демократія. Усіма доступними методами фашизм насаджує правовий антипарламентаризм, нігілізм, обмеження демократичних прав і свобод.

Фашистська ідеологія ґрунтується на ідеї расової винятковості панівної нації, а це зумовлює проведення антинаціональної за своєю суттю політики – шовінізму, расизму, геноциду та етноциду.

За умов панування фашизму неможливе легальне існування будь-яких опозиційних політичних партій або інших політичних об'єднань [165, с. 281].

Нині в політології склалося подвійне розуміння фашизму – як конкретно історичного різновиду політичних ідеологій в Італії, Німеччині та Іспанії в 20-40 рр. ХХ століття, з одного боку, та як позбавленої певного ідейного змісту і сформованої з метою виправдання політики пригнічення демократії й апологетики насилля як основної політичної технології ідеології – з другого. Остання диктує необхідність створення доктрин, які проповідують перевагу тих або тих етнічних, расових, класових та інших соціальних спільнот.

Фашистська теорія у виконанні її родоначальника Б. Муссоліні запозичила елітарні ідеї у Платона і Г. Гегеля, а також концепцію «органістської держави» – обґрунтування агресивної політики держави в ім'я відданого їй населення. У класичному фашизмі злилися в єдине ціле войовничий націоналізм, «безмежна воля» держави, харизматична елітарність політичних вождів і апологія військової експансії.

Німецька версія фашизму відрізнялася чіткою демагогією (націонал-соціалізм А. Гітлера), філософським обґрунтуванням у формі реакційного ірраціоналізму («німецький міф»), вищим рівнем тоталітарної організації влади та невтримним расизмом. Теоретики німецького фашизму були ідеологічними епігонами і використовували ідеї расової переваги Ж.-А. Гобіно, «зручні» для них положення філософії А. Шопенгауера, Ф. Ніцше та І. Фіхте для конструювання власної ідеології на пріоритеті соціально-політичних прав деякого міфічного народу – «аріїв». Відповідно до цієї концепції була проголошена політика підтримки «культуротворчих рас» (німців, англійців), обмеження життєвого простору для народів, «що підтримують культуру» (слов'ян), та знищення «культуроруйнівних народів»

(євреїв, циган). У цій «місії» держава і раса мінялися місцями (на авансцену виходила раса); захист культурної цілісності раси виправдовував та інспірував політику експансіонізму, терору і дискримінації.

Ідеології фашизму та його політичні абрисы були характерними для франкістської Іспанії, салазарівської Португалії, Аргентини за президента Х. Перона (1943-1955), Греції кінця 1960-х років та низки латиноамериканських і африканських країн (Чілі, Бразилії, Південної Африки, Уганди).

Ідеї фашизму та фашистські рухи мають місце і в сучасному світі переважно у формі неофашизму. Нині неофашистські організації діють у 80 країнах світу. Створено Всесвітній союз нацистів із штаб-квартирою в США. В основу неофашистської ідеології покладено відомі фашистські постулати. Але є й певні розбіжності, наявні в закликах неофашистів, – відмова від етнічного месіанства, пропаганда так званого гуманізованого фашизму та деякі інші.

Сучасні неофашисти, на думку Ф. Кирилюка, крокують під гаслами «справжнього» фашизму, вільного від спотворень, намагаються відмежуватися від злочинів гітлерівського фашизму. Сьогодні вони захищають білу людину загалом, яка протиставляється «кольоровим» народам. Неофашисти США, наприклад, визнають перевагу «англосаксонської раси» над іншими [165, с. 284].

Неофашистські організації діють в усіх країнах Європи, Америки, більшості країн Азії, в Австралії та країнах Африки. Резиденція світового координаційного неофашистського центру – Всесвітнього союзу нацистів – розташована в США.

Людство вже виробило потужні політичні й правові засоби для боротьби з насиллям, тому неофашизм як реакційна та ідеологічна течія приречений на поразку [163, с. 332].

Ще у V-IV століттях до н.е. грецький філософ Зенон заперечував будь-яку форму державного устрою, захищаючи вільну солідарність громадян, що

пізніше оформилася в таку ідеологічну течію як анархізм. Засновником анархізму вважається У. Гудвін, хоча він і не був прихильником негайної реалізації провідної ідеєю анархізму – знищення держави. Він відстоював необхідність зведення до мінімуму її функцій з можливістю подальшої ліквідації цього інституту.

Засади анархізму як політичної концепції закладені у 40-х рр. XIX століття П. Прудонем і М. Штірнером. Політична доктрина анархізму розроблялася М. Бакуніним та П. Кропоткіним [155, с. 213].

Термін «анархія», як і деякі інші, в побутовому розумінні є досить далеким від реального політичного значення і сприймається як хаос, безладдя, сум'яття. Тому варто зазначити, що суть анархізму полягає в абсолютизації індивідуалізму. На перший погляд, у цьому спостерігається певна схожість анархізму з лібералізмом. Однак ця подібність є лише формальною, оскільки обидві течії розрізняє розуміння соціальної ролі держави. На думку лібералів, вона є органом соціального договору і гарантією свободи індивіда, а з погляду анархістів – бар'єром і перешкодою утвердження свободи особистості, а також утіленням соціального лиха, яке має бути знищене. Анархісти не заперечують соціальну революцію. Але вона має призвести до встановлення бездержавного ладу. В цьому полягає їх відмінність їх поглядів від марксистського розуміння сутності революції. Проте, протестуючи проти державного примусу, анархісти зовсім не ігнорують ідею соціального регулювання. Справа в тому, що воно в їх розумінні зводиться до вільного самоврядування і взаємодії автономних виробничих асоціацій, комун, індивідів тощо. Загальнокоординуючі органи повинні створюватися «знизу вгору». До того ж М. Бакунін у полеміці з К. Марксом попереджав останнього про загрозу «червоної бюрократії» – правонаступниці традиційного чиновництва буржуазної держави.

Своєю чергою Л. Троцький зробив внесок в ідею безперервності революції. Перманентність, неперервність розвитку соціалістичної революції в кожній країні він пов'язував не з внутрішніми умовами, а із зовнішніми

чинниками, з перемогою світової пролетарської революції. Л. Троцький наполягав на експорті російської революції в інші країни за допомогою Червоної Армії і прагнув таким чином «підштовхувати» світову революцію.

Прояви реалізації ідей троцькізму в світовій історії були різними – від міської «герільї» до партизанщини у важкодоступних районах. Проте багато хто з тих, хто намагався втілити їх у життя виявився жертвою власних авантюристичних помилок, як наприклад Че Гевара.

Слід також зазначити, що створений Л. Троцьким IV Інтернаціонал у фрагментарній формі існує на периферії капіталістичного світу і не чинить істотного впливу на політичні умонастрої сучасників. Та незважаючи ні на що, неотроцькісти намагаються реалізувати думку про те, що світове господарство з його інтернаціоналізацією та інтернаціональними корпораціями нібито реанімує «інтернаціональний плацдарм» світової революції.

Ще одна ідеологічна течія, яка тривалий час мала значний вплив на розвиток світової політики – це націоналізм. Більшість вчених нині не визнає націоналізм за ідеологічний напрям, але це не перешкоджає виокремленню його специфічних ознак як соціально-політичного феномену. Адже ідеології націоналістичного типу віддзеркалюють політичні вимоги тих соціальних груп, інтереси яких щодо підвищення їх соціального статусу пов'язуються з національною приналежністю.

Ідеологія націоналізму (за висловом В. Соловйова – «прапор поганих народних пристрастей») містить аксіоми, які проголошують пріоритет: національних (етнічних) цінностей щодо особистих; державності щодо всіх інших форм самоорганізації етносу; власної культури стосовно будь-якої іншої; національного минулого (частково міфологізованого) і бажаного національного майбутнього з приводу сьогодення, яке розглядається як «викривлення» історії; «народного» життя і культурної самобутності стосовно життєвих настанов «безкореневої» інтелектуальної еліти.

Теоретичне обґрунтування націоналізму полягає в тому, що «природа» («кров і земля») – найбільш тривка засада «національної ідеї». В межах зазначених пріоритетів націоналізм утворює динамічний вузол між патріотизмом і расизмом.

З огляду на умови й рівень національної самосвідомості населення політичні сили можуть висувати розмаїті вимоги – від захисту культурної самобутності національної діаспори і створення самостійної держави до розширення геополітичного простору для життя нації шляхом пригнічення інших народів.

Останнім часом однією з дуже поширених політичних ідеологій виявилася християнсько-демократична ідеологія. Вона ґрунтується на:

- синтезі «миру любові» і «миру влади»;
- визнанні необхідності формувати державу як гаранта свободи для всіх громадян суспільства;
- утвердженні тези про те, що добробут людини залежить від благоденства суспільства й держави та навпаки;
- визнанні держави як гаранта духовної свободи з одночасним запереченням того, що цей інститут є найвищою політичною цінністю, а тому не слід сліпо підкорятися світській владі;
- моральних критеріях діяльності людини і держави, якими є християнські цінності;
- ідеї забезпечення державою реалізації демократичних прав громадян та наданні допомоги всім, хто її потребує; це може зберегти баланс інтересів і відносин між державою та громадянином [220, с. 255-261].

Незважаючи на наявні серед представників різних політичних ідеологій розбіжності, одним із важливих чинників суспільної консолідації є наявність інтегративної (об'єднавчої) ідеології. Необхідність усебічного і ґрунтовного розгляду феномену ідеології на тлі глибоких трансформаційних змін, які

відбуваються в сучасних перехідних суспільствах, зумовлена цілою низкою соціальних, економічних, політичних і культурних чинників.

Водночас актуальними для наукової теорії і суспільно-політичної практики є проблеми осмислення феномену ідеології з урахуванням тенденцій, притаманних сучасним типам суспільств; обґрунтування умов існування інтегративної ідеології та виявлення спільних цінностей, які уможливають її формування; подолання упередженості в оцінці місця ідеології у формуванні демократичних відносин, що потребує дослідження не тільки її сутності, але й суб'єктів та основних змістовних компонентів.

Як бачимо, політичні ідеології, які сформувало людство, в залежності від цілей політичної влади, є різними за принципами оволодіння суспільством та системами цінностей. Найбільш поширеними є соціал-демократія, лібералізм, націоналізм, консерватизм. В Україні політичні ідеології мали успіх стосовно певних історичних подій, що відбували в країнах які володіли її землями. Для сьогоденної політичної ситуації в Україні важливо сформувати ідеологічні принципи, які б змогли об'єднати українців для побудови демократичної незалежної держави.

2.3 Шляхи відродження ідеології в українському суспільстві

Пошук орієнтирів на шляху демократизації України робить необхідним дослідження проблеми ідеології, якій після розпаду Радянського Союзу не надавалася належна увага, насамперед, якщо йшлося про ідеологію суспільну або державну. Поняття ідеологічної розмаїтості в українській масовій свідомості сприймалося та в деяких вітчизняних науковців трактувалося як відсутність будь-якої ролі держави в ідеологізації суспільства. Цей підхід виправдовувався за рахунок минулого досвіду існування радянської моноідеологізації. Світовий досвід показує, що без належного ідеологічного забезпечення суспільні перетворення не матимуть необхідних позитивних

наслідків. Тому протягом останніх років відбуваються пошуки адекватної для нашої держави ідеології в діапазоні від соціалізму до лібералізму.

Після розпаду радянської тоталітарної держави як її символ та підґрунтя була зламана й комуністична ідеологія, яка за висловлюванням М. Бердяєва «виконувала роль своєрідного символу віри». Вона була тією віссю, навколо якої об'єднувалося радянське суспільство і, зламавши її, суспільство відмовилося від будь-якої ідеології загалом. На рівні теорії, як зазначають В. Піча та Н. Хома, йшлося про повну деідеологізацію і плюралізм думок та свободу дій, а фактично виникали й упроваджувалися різні ідеології, між якими точилася боротьба. Ідеологічного вакууму в Україні не було, бо пропаганда деідеологізації – це також своєрідна ідеологія [155, с. 213-217].

У цей період ідеологічного синкретизму суспільство опинилося в стані, який О. Кравченко умовно називає «роздвоєнням особистості». З одного боку, воно намагалося вписатися в нові політичні реалії, а з другого, мислило ці реалії у старих ідеологічних категоріях. За таких умов попередня ідеологія почала виконувати суто деструктивну роль не тільки щодо суспільства, котре не могло пристосуватися до нових умов, але й стосовно політичного режиму, дії якого не одержали підтримки, не набули легітимації [101, с. 170].

Процеси інтеграції норм і стандартів суспільного життя характеризують сучасну Україну. Це породжує необхідність вирішення за сучасних українських соціально-політичних реалій складне завдання: з одного боку, підтримати процеси інтеграції, які простежуються в українському суспільстві, а з другого – сприяти розв'язанню культурних та ідеологічних конфліктів (або, принаймні, мінімізувати їх) і запобігти негативному впливу на суспільну свідомість деструктивно налаштованих політичних партій та інших суб'єктів соціального життя. Адже зі спробами об'єднання українського суспільства відчутним є вплив з боку деструктивно налаштованих політичних сил та суспільних груп сприяти фрагментації та розколотості суспільства. За цих умов актуальності набуває пошук об'єднавчих цінностей в українському

суспільстві та дослідження інтегративної ідеології, формування якої дозволить вирішити зазначені завдання.

Особливостями інтегративної ідеології є те, що вона не має обмежуватися змістом тієї або тієї доктрини, закріплювати перемогу певної ідеології. Вона повинна відтворити їх існування і діалог. Водночас, загальнонаціональна ідеологія – це не є проста згодою всіх окремих ідеологій, оскільки існують ідеології недемократичні, ті, що не приймають умов демократичного діалогу. Тому інтегративна ідеологія – це ідеологія не всіх, а більшості.

Інтегративна ідеологія повинна бути пов'язана з питаннями дослідження української національної ідеї, яка має бути стрижнем об'єднуючої ідеології. На превеликий жаль, нині немає чіткої концепції інтегративної ідеології, відповідно не розроблений і механізм її впровадження. Як наслідок, на шляху реформ і суспільних перетворень Україна залишається без системного ідеологічного забезпечення [155, с. 218].

Відповідно до соціологічних опитувань 21,8% громадян України є прихильниками соціалізму, і вдвічі менше (10%) – прибічниками капіталізму. Зрозуміло, що поборники соціалізму – це люди старшого віку: серед тих, кому понад 55 років, таких близько 36%. Але й серед молоді (до 30 років), та серед людей середнього віку (30-54 роки), не надто багато ревнителів капіталізму (близько 13%). Ці вікові групи або не підтримують нікого (35:28% відповідно), або приймають і тих, і тих, тільки би панував мир, і вони не конфліктували (21:25%) [209, с. 141].

Отже, шлях у майбутнє України на засадах ідеології капіталізму не має достатнього підґрунтя в суспільстві. Водночас ідеологія соціалізму перебуває в занепаді не без «допомоги» деяких сучасних ідеологів, які власне поняття «соціалізм» розуміють як злісну й безперспективну реальність минулого режиму і відповідно до цього розуміння впливають на суспільство. Тим більше, що в реаліях українського сьогодення відсутня ідеологія (а отже, й політична партія), якій народ би довіряв. У відповідях респондентів на

запитання: «Чи є серед існуючих в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу» особливих переваг не спостерігається.

Але в Європі дедалі більшої ваги набуває думка про поняття інше розуміння змісту «соціалізм» [91, с. 153]. Її захисники тлумачать цей термін як рівнозначний поняттю «велика демократія», сутність якого слід розуміти як диференційовану і плюралістичну систему влади, котра передбачає автономію усіх членів. З огляду на це відносини між державою та громадянським суспільством необхідно терміново переглянути під кутом назрілої потреби в ідеології, яка була би прийнятною для більшості громадян. Водночас треба розгортати й діяльність автономних громадських організацій. Державна політика має бути більш прозорою і підзвітною громадянському суспільству. В суспільстві вже визріла потреба змін, і якщо протистояння кланово-політичних партій прийде до «соломонового рішення», наслідки такого протистояння можуть виявитися непередбачуваними. Як свідчать соціологічні показники, дуже значна кількість громадян України (41,6%) жадають змін соціально-політичного ладу суспільства радикальним шляхом. Принагідно найбільш радикальній настрій – у людей середнього віку (50%). І якщо взяти до уваги нинішнє самопочуття населення (53,3% відчують розчарування і 38% невдоволені наявним соціально-політичним станом у суспільстві), то з ситуації, що склалася, випливає висновок про необхідність термінових кардинальних ідеологічних і політичних рішень [209, с. 141-142].

Нині Україна переживає складний етап становлення поліцейного суспільства. Специфіку ідеологічної ситуації зумовлює наявність полярних ідейно-політичних цінностей з діаметрально протилежними стратегіями реформування й розвитку української державності, вибір Україною внутрішньої моделі соціального та політичного піднесення, а також зовнішньополітичних орієнтирів. Своєрідність української ситуації полягає і в тому, що в країні тісно переплелися три потужних вектори ідеологічного розвитку.

Перший вектор – національно-демократичний. Він ґрунтується на ідеології відродження на засадах і принципах національної ідеї. Без перебільшення можна сказати, що цей вектор зіграв провідну мобілізуючу роль у громадських настроях наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ століття, коли постало питання про незалежність Української держави. Ознаками цього вектора є орієнтація на ринок, приватну власність, входження України до європейського геополітичного простору як європейської держави, відродження та забезпечення пріоритетного розвитку української етнонаціональної культури і духовності.

Другий – соціально-консервативний вектор, з притаманними йому різними відтінками щодо питань політичної тактики. Його репрезентують і сили, «що стоять на позиціях радянського патріотизму», і сили, «орієнтовані на історичні цінності Російської імперії», і слов'янофільські кола [99, с. 23]. Ідеологія представників цього напрямку тримається на відданості ідеалам колективістських форм господарювання переважно державної форми власності, орієнтації України на реінтеграцію з країнами СНД. До того ж мається на увазі не лише економічна, але й політична інтеграція. Особлива увага звертається на доцільність такої інтеграції з країнами, в яких переважає слов'янський етнографічний компонент (Білорусь та Росія). Цей ідеологічний напрям на сьогодні активізувався внаслідок труднощів, котрі мають місце в процесі проведення економічних реформ, а також з огляду на вплив світових фінансових криз на розвиток України.

Третій вектор репрезентує центристські течії, які спираються на національні інтереси України як суверенної держави, обстоювання пріоритетності розвитку вітчизняного виробництва на засадах різних форм власності та змішаної економіки. У зовнішній політичній стратегії ідеологія центрризму захищає політику багатовекторності з тактичним визначенням пріоритетів не лише регіональної, але й глобальної упорядкованості.

Перехідний етап у розвитку українського суспільства зумовлює наявність гострої конкуренції ідеологій, у яких багато питань вирішується з

діаметрально протилежних позицій. Це створює додаткову напругу в світоглядних орієнтирах суспільства. На тлі економічної кризи все більш привабливими виявляються популістські ідеї і реставраційні заклики, в яких ідеалізується тоталітарне минуле. Їх захисники спекулюють на важливих для кожної людини символах і традиціях, зокрема й тих, які пов'язані з трагедіями минулих воєн. Але варто пам'ятати, що провідна парадигма сучасної цивілізації полягає не в монополії не істину та ідеологічний диктат. Її сутність – у вияві розмаїтості форм інтелектуального і духовного, а також політичного мислення. Це означає, що жодна ідеологія в демократичному суспільстві не може мати монополії, тобто статусу офіційної доктрини.

Щодо української національної ідеї, то слід зазначити, що українська ідея, у тій формі, в якій вона була сформульована класиками національної ідеї, в головних своїх рисах вже реалізована, оскільки Україна є незалежною державою. Сучасна українська ідея потребує оновлення з урахуванням тих історичних змін, які виявилися значущими для українців. Наповнення новим змістом української ідеї має не зневажати або заперечувати минуле, а органічно вбирати та перетворювати його. Пошук нової національної ідеї не повинен здійснюватися у вакуумі, тобто атмосфері відчуженості щодо світового досвіду та власного національного досвіду також. Отже, змістом української оновленої ідеї має виявитися не сукупність постулатів, яким треба неодмінно слідувати, а інтелектуальна творчість еліт, котрі власне й покликані сформулювати засадничі положення такої ідеї [122, с. 323-325].

Українська ідея повинна втілюватися в провідній державницькій ідеології, пронизуючи весь суспільний устрій. Стабільне існування держави неможливе без закріплення в духовності громадян ідеї держави. Адже ця ідея – засада державницької ідеології. Її найбільш важлива функція полягає в обґрунтуванні соціальної цінності держави, її необхідності, в ідеологічному закріпленні, санкціонуванні сформованої системи політичного панування, у наданні їй рис легітимності та соціальної виправданості.

За останні роки з'явилася низка публікацій, в яких розглядаються різні аспекти проблеми державницької ідеології. Зокрема, Н. Азаркін виокремлює бюрократичні (міщанські) і державні типи ідеологій. На його думку, державницька ідеологія притаманна тим націям і державам, які претендують на особливу роль у світі [2, с. 38]. Проте на сучасному етапі розвитку України властивий перший тип державної ідеології (міщанський). Наприклад, В. Воловік описує такі основні риси ідеології державотворення нашого суспільства, як відсутність чіткої спрямованості розвитку суспільства, внутрішня суперечливість, клаптиковість і різновекторність ідеологій груп, зростання соціального песімізму [39, с. 26]. О. Лановенко вважає, що відсутність цілеспрямованих і продуктивних прагнень у царині державної ідеології негативно позначається і на внутрішній, і на зовнішній політиці України [107, с. 3-9].

Як зазначалося вище, феномен ідеології в межах вітчизняних наукових досліджень останнім часом конкретизується через поняття «державна ідеологія» та «державницька ідеологія», зміст яких є світоглядно і теоретично невизначеним та розмитим. Це спонукає до з'ясування сутності й розгляду співзалежності зазначених термінів. Нині з'явилися діаметрально протилежні погляди щодо змісту поняття «державна ідеологія». Деякі науковці дотримуються негативістської позиції стосовно існування і декларування зазначеної форми суспільної ідеології, яка (позиція) фіксується у твердженнях про відсутність потреби в державній ідеології. Наприклад, відомий український політолог В. Полохало зазначав: «Державна ідеологія – це ідеологія службовців, які завжди роблять спробу контролювати суспільство. І загалом будь-яка ідеологія – це ілюзорна свідомість» [166, с. 12-15]. Певною мірою з ним солідарний український дослідник І. Гавриленко. Він стверджує, що в нормальній ситуації етносу не потрібна ідеологія, оскільки в ній відображається лише інтерес певної соціальної групи [43, с. 46-47]. Відомий український вчений М. Михальченко визначає «державну ідеологію» як таку, «що визнана єдино правильною у державі, яка не допускає існування

опозиційних ідеологій» [131, с. 21]. Російська дослідниця І. Чудінова державною вважає ідеологію, котра захищає інтереси правлячого класу або правлячої верхівки, освячені авторитетом державної влади, і є спрямованою головним чином на маніпулювання суспільною свідомістю [227, с. 129-131].

На думку В. Лісового, є дві головні причини неприйняття поняття «державна ідеологія» та негативного ставлення щодо його застосування, котрі закорінені в деяких стереотипах тоталітарної свідомості. Перша причина полягає в успадкованому стереотипі тоталітарної свідомості, згідно з яким держава і суспільство ототожнюються. Другою причиною негативного ставлення до поняття «державна ідеологія» є застосування ідеології тільки у значенні політичної (лібералізму, консерватизму, соціалізму, комунізму тощо) [114, с. 77-78]. Щодо співзалежності цих термінів, то «державна ідеологія» є основним поняттям, а політична ідеологія – похідним. Залежно від того, яка політична сила отримала владні важелі управління суспільством, відбувається лише зміщення ціннісних пріоритетів у межах державної ідеології як ідеології демократичного розвитку.

Негативістський підхід відображається в ідеї необов'язковості державної ідеології. Зокрема, в статті 15 Конституції України зафіксовано: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [97].

Виникнувши на ґрунті прагнень і очікувань, державницька ідеологія постає на рівні соціальної теорії та соціально-політичних концепцій, в яких робиться спроба визначити і розв'язати питання про можливість, необхідність і мету існування Української держави, форми її організації, шляхи та засоби побудови.

Найбільш перспективним і конструктивним утіленням державної ідеології в українському суспільстві є державницька лінія. Підґрунтя цього втілення – патріотично налаштовані представники політичної еліти, пов'язані з соціальними силами, які сприймають державу як логічну мету розвитку

української нації. Під цим оглядом В. Таран окреслює державницьку ідеологію «як найбільш пріоритетну форму державної ідеології, в якій знаходять можливість «гармонізуватися» принципи етнонаціональної, територіально-регіональної, релігійно-конфесійної та корпоративної ідеологій і якій «підкоряються» будь-які світоглядно-ідеологічні позиції...» [198, с. 271]. Український вчений М. Михальченко визначає державницьку ідеологію як систему економічних, політичних, правових і культурних цінностей, ідей, цілей, у світлі реалізації яких подано перспективу розвитку суспільства та норми функціонування суспільства в сьогоденні [131, с. 21]. Така доктрина, на його думку, формується і формулюється на підставі збігу основних інтересів більшості соціальних груп населення з конституційним забезпеченням прав меншості.

Загалом, зважаючи на зазначені підходи, ідеї та критичні зауваження, можна констатувати, що державницька ідеологія порівняно з державною належить до фундаментального щабля ідеології. Цьому щаблю притаманний тісний взаємозв'язок і взаємна залежність із соціальною теорією та філософією. Тому державницька ідеологія відтворюється у формі цінностей, соціальних аксіом, ідей (національних, державницьких та месіанських) як цілей або мрій [95, с. 184-186].

У сучасну епоху постмодерну державна ідеологія є не тільки однією з ознак держави [68, с. 724-726], але й фундаментальною ознакою, яка обумовлює діяльність «єдиної організації політичної влади в масштабах країни» [222, с. 59]. Тому що обсяг суверенітету, прозорість і розмитість кордонів, діапазон «допуску» іншої культури у внутрішнє середовище держави, межі повноважень, делегованих міждержавним органом, ступінь приведення внутрішніх правових норм до вимог міжнародних наддержавних фінансових структур та багато інших факторів залежать щонайперше від державної ідеології, яка й обґрунтовує доцільність усього перерахованого вище [69, с. 111-114].

З огляду на всі наявні складності, доцільним є створення структурованої державницької ідеології, яка б відповідала вимогам суспільства і враховувала б не тільки соціальні, політичні, економічні, психологічні але й духовні аспекти його розвитку. Така ідеологія має бути спроможною успішно виконувати стрижневі функції ідеології – орієнтаційну, легітимуючу, мобілізаційну, нормативну, інтегративну. До неї як окремі елементи визначених рівнів повинні увійти найбільш соціально значущі для окремих груп населення (політичних партій, класів тощо) ідеологічні концепції. Але вона має бути спрямована на досягнення передбачених цілей. Концепції націоналізму, національної ідеї, плюралізму, територіальної цілісності держави й інші могли б увійти в таку ідеологію як ідеї, актуальні тільки на проміжних етапах розвитку суспільства.

Отже, формування ідеологічного процесу в незалежній українській державі мало і має складності в тому, що в минулому та за відсутності власної держави існувало розмаїть ідеологічних поглядів. В суспільстві йде пошук об'єднавчих цінностей та дослідження інтегративної ідеології, яка не повинна би обмежуватись змістом тієї або іншої доктрини. Вона повинна бути носієм принципів і форм втілення української національної ідеї. Як наслідок, на шляху реформ і суспільних перетворень Україна залишається без системного ідеологічного забезпечення.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи, слід зазначити, що розвиток суспільної свідомості супроводжується суперечливим переходом суспільної психології в ідеологію, викликаючи тим самим якісні зміни у ній (суспільній свідомості). Суспільна психологія – це чуттєвий аспект духовних цінностей людини, суспільної свідомості, який безпосередньо відтворює буття людей переважно в стихійній, несистематизованій формі, не фіксуючи глибинних, а лише відображаючи зовнішні сторони діяльності людини. На відміну від неї

ідеологія є сукупністю ідей, поглядів, переконань, які в систематизованій, логічно аргументованій формі віддзеркалює і репрезентує соціально-економічні умови життя людей.

В сучасних соціально-політичних дослідженнях актуальною є потреба щодо визначення місця, ролі й значення ідеології в суспільно-історичному процесі. Такий теоретичний розгляд обумовлений практичними аспектами соціальних змін, які потребують наукового, теоретичного пояснення. Ускладнюється це своєрідною невідповідністю між новими вимогами життя, старими схемами діяльності та несформованістю загальних критеріїв орієнтирів для створення конструктивних соціальних систем. І саме на цьому ґрунті виявляється актуальною проблема формування ідеології як соціальної стратегії, яка б визначала цілі, смисли, горизонти життєдіяльності не тільки суспільства загалом, але й кожної людини зокрема.

В Україні тісно переплелися три потужних вектори ідеологічного розвитку – національно-демократичний, соціально-консервативний і центристський. За цих умов надзвичайної актуальності набуває пошук об'єднавчих цінностей в українському суспільстві та дослідження інтегративної ідеології, формування і запровадження якої дозволить вирішити завдання демократичного розвитку країни.

Перехідний етап у розвитку українського суспільства зумовлює наявність гострої конкуренції ідеологій, які вирішують цілу низку питань з діаметрально протилежних позицій. Це створює додаткову напругу в світоглядних орієнтирах суспільства.

Одним з важливих чинників суспільної консолідації є наявність інтегративної (об'єднавчої) ідеології. Необхідність всебічного і ґрунтовного розгляду феномену ідеології в умовах глибоких трансформаційних змін, які відбуваються в сучасних перехідних суспільствах, зумовлена цілою низкою політичних, економічних, соціальних та культурних чинників. Проблема інтегративної ідеології, зокрема її змісту та механізмів впровадження у вітчизняній науці залишається малодослідженою. Вітчизняні науковці й

політики, усвідомлюючи те, що кожна нація і держава з метою власного збереження повинні мати певну систему ідей та цінностей, які відображають глибинні засади їхнього життя, після тривалого періоду деідеологізації виявляють посилений інтерес до ідеологій.

Інтегративна ідеологія має відповідати вимогам суспільства, враховувати не тільки соціальні, політичні, економічні, психологічні але й духовні аспекти його розвитку і бути спроможною успішно виконувати основні ідеологічні функції ідеології – орієнтаційну, легітимуючу, мобілізаційну, нормативну та інтегративну.

В інтегративній ідеології як її одна з головних засад має втілюватися українська ідея, найбільш важливою функцією якої є обґрунтування соціальної цінності держави.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕОЛОГІЧНОГО ОСВОЄННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТСТВОМ

3.1 Ідеологія і молодь: заперечення традицій та пошук нових пріоритетів

Політична ідеологія – це система політичних цінностей та ідеалів суспільства, яка відіграє особливо важливу роль у формуванні ідейно-політичних уявлень і настанов особистості [60, с. 471]. Політична ідеологія є формою узагальненого соціального знання про можливості, цілі та засоби політичної діяльності.

В реальній життєдіяльності індивіда політична ідеологія проявляється в двох основних вимірах. По-перше, вона є своєрідною системою соціальних і політичних цінностей, яка склалася на підставі узагальнення всього життєвого досвіду людства в теоретичній формі – соціально-визначених способах діяльності, формах спілкування, нормах поведінки тощо. По-друге, політична ідеологія – важливий засіб соціалізації індивідів з урахуванням особливостей їхнього буття й мислення [60, с. 472].

Розробка ідеології і її запровадження не тільки в широкому соціальному сенсі, але й у конкретному індивідуальному аспекті виконують подвійну функцію. По-перше, опанування ідеологією дає індивіду можливість самоствердитися і визначити власні позиції в соціальному середовищі, репрезентувати себе, і не лише комусь, а й самому собі, усвідомити своє буття, надати йому сенсу. З огляду на це ідеологія наділяє особистість світоглядним стрижнем, сприяє утвердженню в суспільному середовищі й самоствердженню.

По-друге, наявність ідеології звільняє людину від вагань і сумнівів, дозволяє економити час, а головне – психологічні зусилля на шляху до

прийняття правильних рішень. Якщо сумніви й вагання посідають надто значне місце в суб'єктивному світі особистості, істотно зумовлюють притаманне їй почуття малоцінності, то призначення ідеології, як правило, полягає у виробленні своєрідного психологічного захисту, подоланні почуття малоцінності шляхом специфічного спотворення дійсності, створення такої системи світу і себе в ньому, яка б цю малоцінність маскувала й давала ілюзію володіння дійсністю, ситуацією, самим собою [93, с. 98].

Саме в такому сенсі ідеологія має цінність і значення для молоді, оскільки у неї бракує власного політичного досвіду для формування певної політичної позиції. Ідеологія може також постати в ролі стратегічного орієнтира для усвідомлення себе як політичної істоти.

Ідеологічні уподобання особистості проявляються у двох основних площинах – раціональній, усвідомленій та імпліцитній, емоційній. Раціональний щабель – це ступінь соціальної диспозиції (антитюду). Його функціонування переважно забезпечує пристосування особистісних сенсів до системи суджень, за допомогою яких певна держава обґрунтовує власне існування. Зміст імпліцитного щабля не завжди повністю репрезентований у свідомості її носія. Певні його елементи фігурують на ступені неусвідомлених конструктів.

Формування політичної свідомості та самосвідомості молоді в порівнянні з представниками старших поколінь має значні особливості. З одного боку, молоді легше сприймати і засвоювати новітні реалії, не вдаючись до зламу ідеологічних стереотипів, які в неї ще не встигли сформуватися. З другого – сучасна молодь зростає в якісно нових умовах політичного та ідеологічного плюралізму, який передбачає здійснення свідомого особистісного вибору з-поміж широкого спектру позицій та забезпечує можливість такого вибору. Ця ситуація принципово змінює психологію набуття особистістю власного політико-ідеологічного досвіду, формування її політичної свідомості й самосвідомості.

Розгляд сучасних політологічних досліджень дає підставу стверджувати, що молодь XXI століття може бути атестована за наступними параметрами:

- згідно з особистими соціально-політичними настановами та орієнтаціями сучасна молодь – демократична і одночасно така, що визнає вищою цінністю інтереси держави, її суверенітет;
- щодо економічних складових молодь є максимально адаптованою до умов, які потребують самостійної економічної активності, конкурентоздатності, готовності до ризику;
- за своїми ідейними позиціями молодь – плюралістична;
- за орієнтаціями на майбутнє вона – оптимістична;
- за соціальними якостями молодь має відчувати себе громадянами України з високим рівнем патріотизму [136, с. 27].

Студентське середовище – унікальний молодіжний соціум, у якому зосереджено потужний інтелектуальний і творчий потенціал, енергія й молодеча завзятість, безліч інтересів і смаків, амбіції і прагнення до самоствердження й самореалізації.

Водночас сучасні молоді люди зростають під впливом трансформації не тільки суспільства, але й свідомості попередніх поколінь. Нині ідейно-політична зрілість свідомості та культури молоді (й насамперед студентської) перебуває на суперечливому етапі становлення, відмови від ідеологічних і політичних стереотипів тоталітарної доби, утвердження нових політико-ціннісних орієнтирів, переконань і соціально-політичних почуттів, установок на вироблення політичної компетентності, формування культури толерантності, політичної коректності. Принагідно відбувається переосмислення та переоцінка політичних ідеалів, шляхів участі в громадсько-політичному житті ВНЗ, міста, області, в розвитку місцевого самоврядування [217, с. 37-40].

Сучасна молодь України є генерацією, яка ще має у свідомості рудименти радянської системи. Тому західна молодіжна культура, молодіжні

рухи, а також молодіжна громадська діяльність сприймаються молоддю – як і все західне – як нововведення, якому вона має вчитися за запровадженням державою експрес-курсом. Та й слава держава здається молоді такою, що трансформується швидше, ніж змінюються її громадяни. Тому молодь, соціальна й політична активність якої постійно зростає, і виявляється чи не єдиним елементом, здатним сприяти різним трансформаціям та підтримувати життєздатність їх наслідків.

В умовах постійного розвитку українського суспільства молоді люди виявляються трансляторами нових ідей. Вони є тією силою, яка часто відповідає за оновлення і модернізацію суспільного життя та окремих його царин. Така підтримка має місце не лише на теоретичному рівні, що є традиційно притаманним молоді, але й у площині практичної діяльності: саме молоді спеціалісти здебільшого запроваджують нові стратегії та технології, часто відходячи від традиційних моделей і методів роботи. Молодь є активною й ефективною силою, яку часто-густо залучають для роботи не лише громадські та політичні організації (молодіжні крила відповідних організацій і рухів), але й організації інформаційні, аналітичні, консультаційні тощо. Значну кількість їх співробітників та волонтерів складають саме молоді люди, метою роботи яких значною мірою є не стільки прибуток, скільки участь у певній загальній справі [229, с. 57].

На нашу думку, проблема формування політичної культури є найбільш актуальною щодо молодого покоління, оскільки саме молодь перебуває у вирішальній стадії становлення особистості. Крім того, вона найбільше підлягає усім впливам, течіям і є найбільш сприйнятливою до всього, що її оточує.

Розгляд результатів наукових досліджень дозволяє зробити висновок про недостатню послідовність та узгодженість в актуалізації ідейно-ідеологічних настанов сучасної молоді, що свідчить, по-перше, про суперечливість обраних установок і цінностей в імпліцитній, раціональній та діяльнісній площині, а також про домінування емоційно-чуттєвого аспекту

актуалізації ідейно-політичних настанов. Як зазначав В. Циба, від того, «якій ідеології з двох антагоністичних – тоталітарно-комуністичній чи радикально-демократичній віддає перевагу нинішня молодь, буде залежати перспектива та стратегія розвитку українського суспільства» [223, с. 39].

З метою визначення ідеологічного вибору молоді лабораторією соціальної психології Інституту психології Г.С. Костюка АПН України у 2001 році було опитано 679 студентів факультету соціології і психології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Київського інституту муніципального менеджменту і бізнесу, Українського державного університету харчових технологій, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Київської академії перукарського мистецтва. Під час цього дослідження були отримані наступні результати.

Загалом майже 70% опитаних студентів визнали шанобливе ставлення до державної символіки України. Але кожен п'ятий респондент ставиться до державної символіки байдуже, а кожен двадцятий – зневажливо.

Водночас 4/5 опитаних віддавали перевагу демократичним орієнтирам щодо притаманних демократичним суспільствам ідеології національної (державницької, в інтересах держави) ідеї, політичного плюралізму, народовладдя, гласності політичних рішень владних структур, легітимності опозиції у парламенті та висловлювань соціально-політичного протесту, а також економічним принципам приватної власності, ринкової економіки, соціального захисту [223, с. 39-44].

За підсумками різних досліджень, проведених останніми роками, абсолютна більшість молодих людей (близько 80%) підтримує дії, спрямовані на розбудову незалежної, самостійної Української держави.

А ось за результатами дослідження, під час якого було опитано 126 студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка та історичного факультету Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка було розглянуто природу ідейно-політичних пріоритетів молоді в імпліцитній, емоційній площині, а також в аспекті

раціонального вибору та дієво-практичного втілення. Як наголосили дослідники, показовими виявилися розірваність і непослідовність політичних настанов сучасної української молоді.

На рівні неусвідомлених інтенцій та імпліцитних структур молодь віддає перевагу таким ідеологічним течіям (мінімальне значення: -15 , максимальне: $+15$): 1. Екологізм (Середнє значення 7.500); 2. Соціалізм (7.151); 3. Анархізм (5.116); 4. Лібералізм (4.395); 5. Консерватизм (2.174). 6. Націоналізм (-1.698).

На щаблі свідомого, раціонального вибору пріоритети розподілилися інакше (мінімальне значення 1.0, максимальне 7.0): 1. Екологізм (5.256); 2. Лібералізм (4.977); 3. Націоналізм (4.965); 4. Соціалізм (4.093); 5. Консерватизм (3.849); 6. Анархізм (2.047).

Істотні зміни відбуваються на дієво-практичному ступені реалізації програмних настанов кожної ідейно-політичної течії (мінімальне значення 1.0, максимальне 7.0): 1. Націоналізм (5.791); 2. Лібералізм (5.779); 3. Консерватизм (5.616); 4. Соціалізм (5.581); 5. Екологізм (4.105); 6. Комунізм (3.267); 7. Анархізм (2.500); 8. Фашизм (1.779).

Такий розподіл дозволив фахівцям зробити наступні висновки про природу ідейно-політичних пріоритетів молоді:

- їй притаманна непорядкованість і певна помилковість уявлень про конкретне змістовне наповнення наявних ідеологічних напрямів. Наприклад, ідеї екологізму (духовність, моральність, природа) є привабливими на щаблі емоційно-чуттєвого сприйняття світу, а також популярними на когнітивному рівні, але швидше за все у формі декларативних гасел. Проте програмні настанови екологізму не викликають значної підтримки, про що свідчить його зміщення з перших позицій на п'яту;

- схожа ситуація спостерігається і щодо розуміння такого ідейно-політичного напрямку як анархізм. Його провідні ідеї – пріоритет особистості, самоврядування, гуманність – викликають позитивні емоції. Однак свідоме

ставлення до анархізму та безладдя автоматично переміщує його на найнижчі позиції рейтингу;

– привабливим є розподіл позицій соціалізму і лібералізму. На щаблі імпліцитних настанов соціалізм посідає більш високі позиції, що свідчить про неусвідомлене прагнення до співпраці, солідарності, рівності, демократизму. Але на когнітивному та дієвому рівнях пріоритет надається індивідуалізму, конкурентності, свободі;

– також своєрідні тенденції спостерігаються і щодо оцінки респондентами націоналізму. На ступені емоційного, неусвідомленого ставлення він опинився на останній позиції (молодь віддала перевагу не нації, державності й незалежності, а цивілізації, союзництву, інтернаціоналізму і миролюбству), але згодом набув пріоритетного становища в оцінках опитаних. Це дозволяє зробити висновок про високу привабливість ідеї націоналізму на свідомому рівні, хоча й націоналізму відкритого, «цивілізованого», співпрацюючого з іншими ідейно-політичними течіями, не агресивного [60, с. 476-477].

Безперечно, в аналізі відносин молоді та ідеології бачимо, що вона як генеруюча частина суспільства у його майбутньому розвитку, підтримує ті ідеологічні засади, які сприяють демократії, політичному плюралізму, народовладдю, соціальному захисту, гласності, свободі політичних дій. Елементи класичних ідеологій не отримують підтримки серед молоді, а тому не одна політична сила українського політичного не опирається на цінності однієї конкретної ідеології, бо суспільні процеси нині є надто складними.

3.2 Політична участь як віддзеркалення становлення та розвитку ідеологічних пріоритетів студентів

Прояв громадської активності – один із важливіших елементів суспільного розвитку. Молодь, якій притаманні максималізм, енергія та бажання діяти, завжди є найбільш діяльною соціальною силою громадської

активності в Україні. Тому держава має усіляко сприяти розвитку молодіжного громадського руху, спрямованому на позитивні зміни в суспільстві. Завдяки такому сприянню за роки незалежної України постійно збільшувалася кількість зареєстрованих молодіжних громадських об'єднань.

Проте молодь з недовірою ставиться до керівних державних інституцій, особливо – до Верховної Ради України, Президента України і його адміністрації, політичних партій. Довіра має місце лише у ставленні до церкви, а також певною мірою до засобів масової інформації, медичних установ, армії.

Громадська активність молоді є дуже низькою: 90% молодих людей не бере участі в діяльності жодної громадської організації. Безпосередньо політичною діяльністю займається лише 1,5% опитаних. Через це одним з пріоритетних напрямів реалізації молодіжної політики є розвиток громадських і соціально-політичних рухів та організацій молоді.

Загалом в Україні Міністерством юстиції України зареєстровано близько 2800 організацій із статусом «всеукраїнські» й «міжнародні». Серед них близько 160, що становить 6% від загальної кількості, є молодіжними і дитячими [179, с. 53].

Крім молодіжних організацій, які співпрацюють з партіями, потужного розвитку останніми роками зазнав незалежний молодіжний рух. Але про його зародження і піднесення можна скласти адекватну думку лише в умовах становлення громадянського суспільства, правової держави і демократичного устрою. А поки що розвитку молодіжних рухів заважають такі явища, як недосконалість законодавства, опір адміністративно-управлінських структур, низький статус молоді в суспільній свідомості, труднощі соціально-економічної природи. Молодіжному рухові сьогодні доводиться знаходити шляхи вирішення різних проблем, породжених цими явищами.

Варто зазначити, що вже в СРСР почали з'являтися «зародки» громадської активності молоді – клуби молодих юннатів і охоронців природи, молодіжні туристичні клуби тощо.

Перебудова, події кінця 80-х років ХХ століття разом з демократизацією виявилися початком зародження сучасного демократичного молодіжного руху. Наприклад, ідея створення незалежного професійного об'єднання студентів виникла влітку 1989 року під час студентського походу шевченківськими місцями Черкащини. На початку вересня вже були створені ініціативні групи для організації Української студентської спілки (УСС) у ВНЗ Києва та інших міст. Перша широкомасштабна акція УСС відбулася 20-21 лютого 1990 року. Її головними вимогами були: скасування тотального панування марксизму-ленінізму у вищих навчальних закладах та припинення діяльності на їх теренах парткомів КПРС і комітетів ВЛКСМ. Акція проводилася у формі страйків, мітингів у Києві, Донецьку, Дніпропетровську, Чернівцях та інших містах України. За активну участь у ній 15 студентів київських ВНЗ було заарештовано й ув'язнено на термін від 5 до 15 діб. Це спричинило ще більш масові протести у ВНЗ і посилення зростання впливу УСС на студентську молодь.

Основною рисою молодіжного руху сучасної України є його демократична природа. Але повноцінний розвиток цього руху неможливий без постійної державної підтримки.

Мета молодіжного руху – не тільки розширення політичного простору. Молодь має стати вагомим чинником формування громадянського суспільства. З огляду на це різні молодіжні об'єднання беруть активну участь у суспільних процесах і розвивають демократичне суспільство. Без підтримки молодіжних структур втрачається перспектива й знижується упевненість у досягненні пріоритетних цілей національного розвитку. Отже, громадські молодіжні рухи є важливим чинником прискорення демократизації, сприяння вирішенню соціальних проблем, реалізації конституційних прав, посилення взаємодії між державою та громадянами.

Організаційно молодіжні рухи репрезентують 14 всеукраїнських спілок, приблизно шість тисяч регіональних молодіжних організацій, які об'єднують спільність інтересів певної групи молодих людей та їх бажання досягти

визначеної мети за допомогою можливостей, котрі надає саме організація.. Крім зазначених, активно працюють філії міжнародних молодіжних організацій. Але для успішного розвитку й активізації молодіжного руху йому необхідна підтримка якнайширшого загалу.

Молодіжні громадські організації мають вплив на підготовку і прийняття рішень з питань державної молодіжної політики. Органи виконавчої влади і місцевого самоврядування залучають їх до розробки і обговорення проектів рішень з питань державної молодіжної політики. Державна молодіжна політика реалізується за допомогою громадських молодіжних організацій, в яких молодь є організатором і учасником різних акцій, заходів, має змогу реалізувати себе.

В Україні основними нормативними документами, які регулюють процес створення і діяльність молодіжних організацій є:

- Конституція України;
- Закон України «Про об'єднання громадян»;
- Закон України «Про молодіжні громадські організації».

З огляду на законодавство молодіжні громадські організації – це об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення і захист своїх прав та свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших спільних інтересів. Розвиток таких громадських організацій молоді в кінці минулого століття призвів до того, що в 2000 році діяло понад 3 тис. місцевих молодіжних об'єднань, до того ж більшість з них зосереджувалася у західних областях країни. Загалом молодіжні об'єднання гуртують за оцінками експертів від 2% до 8% української молоді [136, с. 9].

На сьогодні добре себе зарекомендували такі форми співпраці з молоддю, які дають можливість більше використовувати організаційний потенціал молодіжних організацій – сприяння створенню різних координаційних і дорадчих структур з метою узгодження діяльності молодіжного руху, концентрації зусиль на необхідних напрямках роботи;

методична підтримка молодіжних організацій; зустрічі керівників регіонів з представниками молодіжних організацій; виступи молодіжних лідерів, активістів у засобах масової інформації; участь керівників областей, районів, міст у заходах, які проводять молодіжні організації.

Основне, що спонукає молодь до створення переважної частки молодіжних організацій, – це спільність інтересів певної групи молодих людей і їх бажання досягти визначеної мети за допомогою можливостей, котрі надає саме організація. Водночас за природою діяльності В.Кулик виокремив таку класифікацію наявних молодіжних об'єднань:

- молодіжні фахові об'єднання, організації за інтересами;
- молодіжні релігійні організації;
- благодійні фонди для молоді та молодіжні благодійні фонди;
- національні молодіжні організації;
- студентський рух;
- громадсько-політичні молодіжні організації;
- молодіжні філії політичних партій [234, с. 15].

Роль молодіжних громадських організацій залежить від того, наскільки в своїй діяльності вони враховують інтереси, норми і цінності молоді. Зокрема, авторитет та повагу в різних сферах молодіжної активності (крім таких традиційно потужних, як Національна скаутська організація України «Пласт», Спілка української молоді в Україні та ін.) здобули нові всеукраїнські молодіжні громадські організації й об'єднання органів студентського самоврядування, а саме: «Всеукраїнська студентська рада», «Студентська рада Києва», «Фундація регіональних ініціатив», «Студентська республіка», «Молода просвіта», «Дебатна академія», «Молодіжний націоналістичний конгрес», «Колегія молодих управлінців та юристів», «Європейська молодь України», «Спілка ініціативної молоді» та інші.

Ці організації є незалежними, кожна з них працює у своєму річищі. Водночас деякі з них об'єднали власні зусилля в рамках партійного

моніторингу виборчих програм щодо молодіжної політики (громадянська кампанія «Молодіжна варта: молодь за вами спостерігає!»). Слід застерегти, що такий союз є винятково коаліційним.

Співпраця з державними органами влади у межах реалізації державної молодіжної політики залежить від того, наскільки збігатимуться їх інтереси. Зокрема, 18 листопада 2003 року було прийнято Закон України «Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки». Метою цієї програми було створення сприятливих політичних, соціальних, економічних, законодавчих, фінансових та організаційних передумов для життєвого самовизначення і самореалізації молоді, розв'язання її нагальних проблем.

Найбільшою проблемою для розвитку молодіжного громадського руху, так само як і для всіх громадських організацій країни, залишається проблема масовості та якості діяльності. Хоча, як засвідчило соціологічне опитування, здійснене на замовлення Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, студентство має великий потенціал для розвитку молодіжних організацій.

Таблиця 3.1

*Якою є Ваша участь у нижченаведених організаціях?***.*

		Громадська організація	Політична партія	Молодіжна організація	Студентське самоврядування
1.	Я є членом такої організації і беру активну участь в її діяльності	4,9	1,9	6,5	14,9
2.	Я є членом і беру участь в окремих заходах	2,5	3,1	7,0	7,3
3.	Я не є членом, але іноді відвідую їх окремі заходи	11,3	8,5	17,3	19,9

4.	Дізнаюсь про їхню діяльність із ЗМІ	28,6	43,2	23,0	14,4
5.	Взагалі нічого не знаю про такі організації	48,9	39,3	42,5	38,5
6.	Інше	3,8	3,9	3,8	5,0

*** Опитування проводилося Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка у лютому-грудні 2008 року в усіх областях України, АР Крим та в місті Києві. Всього опитано 5103 респонденти 2-го, 3-го, 4-го, 5-го, 6-го курсів ВНЗ III-IV рівнів акредитації. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 0,84-1,40% [179, с. 56].

Таблиця 3.2

Як Ви вважаєте, які молодіжні організації насамперед сьогодні потрібні таким молодим людям, як Ви? (Сума відповідей опитаних не дорівнює 100%, тому що респондент міг обрати до трьох варіантів відповідей, які йому підходять)

	<i>Варіанти відповідей</i>	<i>%</i>
1.	Екологічні молодіжні об'єднання	22,1
2.	Молодіжні організації, що займаються організацією дозвілля молоді	36,6
3.	Організації, що займаються вихованням молоді	34,0
4.	Організації, створені для розв'язання соціальних проблем молоді	45,1
5.	Організації, які підтримують молодіжне підприємництво	26,2
6.	Молодіжні профспілки	13,0
7.	Політичні організації молоді	9,9
8.	Релігійні молодіжні організації	5,7
9.	Творчі молодіжні об'єднання	28,6

10.	Інші	0,5
11.	Ніякі молодіжні організації не потрібні	3,2
12.	Важко відповісти	8,0

Чисельність молодіжних організацій з об'єктивних причин є не дуже великою. Держава, використовуючи практично необмежені адміністративні й фінансові ресурси, прагне формувати масові рухи, заохочуючи прихильників грошима, перспективами кар'єрного росту тощо. Сучасна молодь фактично бере активну участь лише у масових мітингах. Але різні молодіжні організації формально мають тисячі членів. Протестні ж групи в основному створюються за ідеологічними перевагами. Маючи мінімальні ресурси, опозиціонерам вдається формувати молодіжні організації в складі від декількох сотень до декількох тисяч учасників. Кожна з цих груп – держава й опозиція – веде боротьбу за пасивну молодь, залучаючи її до своїх лав фінансовими ресурсами або завдяки ідеології. Однак молоді люди здебільшого ніяк не реагують на політичну ситуацію в країні, унаслідок чого молодіжні об'єднання мають нечисленних прихильників.

Отже, молодіжний рух в Україні має свої організаційні структури, діє відповідно до законодавчої бази, але масовості членства і якості у результатах роботи не набув. Причинами, на нашу думку, є: епізодичність заходів, не належна увага з боку держави до вирішення молодіжних проблем через їх організації; створення організацій не йде «знизів», а часом штучно під якийсь політичний процес.

3.3 Проблеми молодіжної політики в діяльності політичних партій України

Важливим аспектом політичної активності є взаємодія молодіжного руху з політичними партіями. Безперечно, що співпраця з молодіжними організаціями є одним з найважливіших моментів діяльності партії. Стосунки

між ними в ідеалі повинні будуватись на основі взаємопорозуміння, співпраці й автономності. Основний момент єдності партії з її молодіжною організацією полягає у єдності їх ідеологічних платформ. Молодіжна організація веде свою роботу, вирішує свої проблеми і одночасно співпрацює з партією та готує себе для майбутньої політичної роботи в ній. У свою чергу, політичні партії домагаються вирішення проблем, які є у студентської молоді та відстоюють інтереси членів молодіжних організацій, зокрема, в Парламенті. В Україні значна кількість партій мають свої молодіжні філії та організації, які ідеологічно орієнтуються на них. Окрім цього, партії за допомогою своїх програм намагаються забезпечити підтримку студентської молоді на виборах, проголошуючи соціальну спрямованість власної молодіжної політики. Складність визначення такої групи організацій полягає в значній відносності терміну «молодіжна філія політичної партії», оскільки передбачає статутну залежність молодіжного об'єднання від партії. Однак сучасна партійна молодіжна політика передбачає автономність, а іноді й повну незалежність молодіжних структур. Головним критерієм для визначення молодіжних філій партій слід визначити ступінь залежності молодіжної організації. Мається на увазі увесь комплекс питань, пов'язаних з цим (ідеологічні, політичні, фінансові, організаційні, статутні тощо). На наш погляд, під таке визначення підпадає ряд сучасних молодіжних організацій в Україні. Зокрема: Республіканська християнська молодь, Молодий Рух, Соціалістичний конгрес молоді, Народно-демократична ліга молоді, Ленінська комуністична спілка молоді України тощо. Залишається значний прошарок молодіжних об'єднань, що зберігають свою незалежність, залишаючись самостійними ідейно-політичними утвореннями, і займають активну громадську позицію, іноді висуваючи навіть політичні вимоги. Класифікуємо такі організації відповідно до їх ставлення до домінуючого у сучасному світі типу приватновласницьких, суспільно-економічних відносин (тобто на підставі ступеня прийняття або неприйняття цього типу в цілому): ультраліві організації; ліві; лівоцентристські; центристські;

правоцентристські; ультраправі. Хоча така класифікація застосовується для типологізації політичних партій, на нашу думку, вона адекватно відображає громадсько-політичну ініціативу студентської молоді сучасної України, яка перебуває в руслі загальнодержавних політичних тенденцій. Слід також наголосити на тому, що цей тип відповідає досить значній кількості молодіжних організацій. Іноді ці організації спрямовують свою діяльність на реалізацію вузькоцільових проектів (відповідно до отриманого гранту тощо). Однак це не означає, що організація увесь час свого існування займатиметься цією діяльністю.

Організаційне забезпечення проведення ефективної політики в молодіжному середовищі, у посиленні свого впливу на різні категорії молоді спонукає «дорослі» громадсько-політичні об'єднання, окрім ініціювання процесу створення та підтримки діяльності ідейно-споріднених до них молодіжних формувань, до створення в їх виконавчих органах «молодіжних» структурних підрозділів. З цією метою при Секретаріаті Народного Руху України створюється відділ молодіжної політики, при Секретаріаті Української республіканської партії - відділ з питань освіти та молодіжної політики. Відповідного спрямування реферантура діє в виконавчому органі Конгресу Українських Націоналістів [138, с. 493].

Окремо слід окреслити тенденцію, яка проявилася лише в останній час. Мова йде про створення молодіжних партій. Необхідно зазначити, що ідея створення молодіжної політичної організації в молодіжному середовищі у 90-х виникала неодноразово. Однак перші молодіжні партії з'явилися в 1999 році. Політична партія виникає тоді, коли соціальна верства, група усвідомлює необхідність політичної самоорганізації задля захисту своїх інтересів та участі у виробленні державних рішень. В даному випадку частина студентської молоді як соціально-демографічна група усвідомила необхідність політичного оформлення своїх інтересів у вигляді створення власних партій. До молодіжних партій належать партія «Молода Україна», організація політичного розвитку - Молодіжна партія України, партія «Нова

генерація». Ці політичні організації складаються переважно з молоді, в тому числі студентів, і заявляють про готовність захищати інтереси молодого покоління (як першочергове завдання). У плані ставлення до домінуючого у сучасному світі типу приватновласницьких суспільно-економічних відносин (тобто на підставі ступеня сприйняття або несприйняття цього типу в цілому) ці партії належать до центристського напрямку. За ідеологічною орієнтацією - декларують приналежність до лібералізму. За характером організації - це кадровані партії.

Політична активність студентської молоді має історично-мінливий характер, але при цьому виявляється сталість типових, найбільш характерних еталонів сприйняття політики, політичної поведінки [93, с. 99].

Все це дозволяє говорити про існування певної субстанціальної (сутнісної) основи, що незалежно від історичних змін не піддається трансформації й протягом історії визначає своєрідність національної політичної культури, яка впливає і формує політичну активність. Зокрема, в дослідженнях, як фактор своєрідності політичної культури розглядається ідея національного характеру, яка має служити опорою для всіх культурно-політичних досліджень. Таким чином, відкритий ще німецькою історичною школою права (Ф.К. фон Савіньї) «дух народу», впливає і формує політичну культуру, суспільну і політичну свідомість і загалом політичне життя суспільства.

Після 2004-го року у молодіжному русі відбувся остаточний розподіл на ті організації, які співпрацюють з політичними партіями і блоками, орієнтуються у своїй діяльності на перебіг виборчого процесу, та на ті, котрі здійснюють справжню громадську діяльність, уникаючи участі в агітаційних кампаніях, виборчих акціях на підтримку тих або тих партій чи кандидатів.

Однак сучасні суспільно-політичні об'єднання у своїх програмах і резолюціях не надають належного значення питанням молодіжної політики. А якщо в документах різних партій та рухів і згадуються молодіжні проблеми, жодних реальних шляхів їх вирішення не пропонується, оскільки

вважається, що справами студентства має опікуватися держава. Мало того, в програмних документах багатьох партій і рухів загалом немає жодних згадувань ні про молодіжні проблеми, ні про шляхи їхнього розв'язання.

З-поміж дев'яти партій, які входять до складу блоку партій «Наша Україна – Народна Самооборона», лише частина має власне молодіжне крило. Водночас Європейська партія України, Партія захисників Вітчизни, «Народна самооборона» (спершу – партія «Вперед, Україно!») є партіями, в яких афілійовані молодіжні організації відсутні. До них після останніх президентських виборів приєдналася і партія «ПЮРА» (лідер – І. Іванов), від якої відокремилася її молодіжне крило.

У 2008 році відбулося обрання нового голови «Української народної молоді». Ним став народний депутат А. Давиденко, а його заступником – депутат Львівської обласної ради О. Німчинов. Фактично, молодіжне крило УНП – єдине, яке очолює член парламентської фракції НУНС.

Крім молодіжних організацій і партій, блок НУНС також підтримують ВМГО «Молодий рух» (лідер –Л. Грицак) та ВМГО «ОСМ «Зарево» (лідер – В. Генералюк).

Новостворений «Блок Віталія Кличка» у 2008 році сформували три партії (НРУ, «Європейська столиця» і «Українські соціал-демократи»), серед яких тільки одна – НРУ – має молодіжне крило. Але відомий цікавий факт: під час виборів у Києві 25 травня 2008 року меморандум з В. Кличком, окрім ВГО «Молодий Народний Рух», підписали також ВМГО «Молодий рух», ВМГО «Молода просвіта», ВМГО «Молодіжний націоналістичний конгрес», ВМГО «Зарево», ВГО «Український молодіжний Собор», ВМГО «Християнсько-демократичний союз молоді», «Спілка дитячих організацій міста Києва», «Спілка української молоді».

Специфічна ситуація склалася й у соціалістів. Лідер ВМГО «Спілка молодих соціалістів» Д. Волошин фактично веде організацію самостійним шляхом, плекаючи надію у майбутньому разом із сильними регіональними лідерами стати самостійними. Лідер соціалістів О Мороз, навчений гірким

досвідом комсомолу та колишньої молодіжки – «СКМ» (перейшла в СДПУ(о) у 2001 році, під час акції «Україна без Кучми»), ніколи не робитиме ставку (принаймні серйозну) на молодь. І тому перебування попередніх голів СМС – Ю. Луценка і Є. Філіндаша у лавах народних депутатів від СПУ, які, як відомо, залишили партію, фактично, було вінцем і вершиною всієї молодіжної політики цієї партії. Також з партії вийшли «Фалькони» на чолі з лідером М. Чаплигою.

У «Блоці Юлії Тимошенко» офіційно і фактично тривалий час було відсутнє реальне власне молодіжне крило, хоча майже по всій Україні за ініціативною В. Тарана і А. Шекети було створено мережу обласних організацій «Батьківщина молода». Тільки у 2007 році на вищому рівні БЮТ ухвалив рішення про напрям робити з молодіжною політикою, внаслідок чого народний депутат України Є. Суслов очолив ВМГО «Батьківщина молода».

У Партії регіонів «Союз молоді регіонів України» продовжує втрачати вплив на партію, а остання зацікавлена у сильній і розбудованій молодіжній структурі, яка здатна самостійно реалізовувати значні проекти. Після публічного відсторонення лідера «Союзу молоді регіонів України», народного депутата В. Хомутинника, та відходу від молодіжної політики народного депутата Ю. Мірошніченка організації, які орієнтуються на Партію регіонів, реально не мають яскравого керівника [230, с. 360].

Комуністична партія України – одна з небагатьох партій, яка за останній час зробила прорив у сфері молодіжної політики. Зокрема, КПУ продовжила серію комплексних навчань молодіжного крила партії – ЛКСМУ (лідер – народний депутат Є. Царьков) і кооптації кращих керівників комсомолу в керівні партійні органи. Водночас комуністи закріпили вплив на молодь у рекламно-інформаційному просторі та шляхом проведення у Верховну Раду України молодих народних депутатів (зокрема, Є. Волинця, С. Храпова та А. Найдьонова), що дозволяє їм розраховувати уперше одержати значні відсотки голосів серед молоді на чергових виборах [179, с. 57-58].

Віковий склад і спосіб залучення молоді до керівних органів політичних організацій сучасної України можна розподілити на п'ять категорій.

1. Молодіжні організації й угруповання ліво- і праворадикального сапрямуння.

Усі їхні члени, серед них і основна частина керівництва – люди дуже молоді. Лідери цих організацій, як правило, є трохи старшими, ніж рядові члени, але за менталітетом і життєвими цінностями мало чим від них відрізняються – це своєрідні «вічні юнаки». Людині іншої вікової категорії влитися в такі організації вкрай важко – настільки вони пронизані духом конкретної молодіжної субкультури. Та й їхнє власне ставлення до представників більш старшої вікової групи таке, що доцільно було б визначити його як молодіжний шовінізм. Увесь світ за межами їх організації або угруповання здається їм украй архаїчним, таким, що віджив своє і тому не є гідним існувати. У цьому аспекті подібні об'єднання є більш близькими до неполітизованих молодіжних співтовариств (хіппі, панків, байкерів, рокерів тощо), ніж до традиційних політичних організацій [116].

2. Організації клієнтельно-вождистського типу.

За соціальною сутністю це типові люмпенські організації, які активно залучають у свої ряди молодь, лестячи і заграючи з найбільш невлаштованими і незадоволеними її прошарками. Уміючи намацати потрібні струнки в спілкуванні з молоддю, лідери таких організацій, по суті, маніпулюють нею. Просування нагору для молодих членів цих організацій дуже повне ускладнень вже хоча б через наявність особливого механізму формування керівного складу подібних об'єднань. Керівництво в них належить вузькому колу людей, наближених до вождя. Усі призначення усередині партії робляться тільки з волі цих людей. Тому єдиний спосіб зробити кар'єру в таких партіях – це особисто наблизитися до вождя і його найближчого оточенню. В окремих випадках таке наближення гарантує досить швидке просування сходами партійної ієрархії, але в більшості

випадків усі «теплі» місця вже зайняті «своїми» людьми – як правило, такими, що давно вийшли з юнацького віку [116].

3. Інтелігентські партії і рухи.

Ставлення до молоді в таких організаціях можна визначити як партнерське, оскільки жодних обмежень, так само як і ніяких потурань у них немає. Молоді члени цих партій і рухів на рівних змагаються зі своїми дорослими товаришами в боротьбі за лідерство, але, як правило, програють у ній через нерівність стартових умов. Найбільш часто це є стимулом для створення молодіжних підрозділів, які дають можливість партійному «молодняку» створити для себе «тепличне» середовище. Останнє своєю чергою дозволяє молоді «дозріти» до визначеної кондиції і вже тільки після цього вступити в конкурентну боротьбу з дорослими на більш-менш рівних умовах [116].

4. Об'єднання, які представляють інтереси тих або тих груп чиновництва.

Лідери об'єднань даного типу усвідомлюють необхідність вирощування нової зміни і залучення з цією метою в партійні ряди молодих людей, однак роблять це переборюючи внутрішнє небажання, оскільки в душі побоюються молоді і визнають, що розмовляють на різних з нею мовах. У цих організаціях молодим людям не слід очікувати швидкого просування по ступенях партійної ієрархії – у силу того, що сам механізм заняття посад у них фактично копіює ті, що прийнято в державному апараті, тобто вимагає визначеної вислуги років як неодмінної умови кар'єри. Молодіжні підрозділи, створювані в подібного роду партіях і рухах – уже не «теплиці», як в інтелігентських об'єднаннях, а скоріше «вольєри», покликані відгородити молодь від не розуміючих їх дорослих [116].

5. Організації, соціальну базу яких складають люмпеноїди, тобто люди, що ходом часу були витиснуті з займаних ними ніш і тепер не в силах простити це усьому світу.

В організаціях цього типу, як правило, процвітає відкрита «молодіжефобія». Їхні лідери відверто бояться молоді, не визнають ніяких проявів молодіжної субкультури, сприймають їхній як наслідок «чужорідного впливу» і на цій підставі вимагають їхнього нещадного викорінювання. Від молодих людей, що, незважаючи на все це, приходять у дані організації, вимагають категоричного і демонстративного відмовлення від всіх атрибутів сучасної культури і беззаперечного підпорядкування старшим взагалі і керівництву зокрема. Просування по ступенях партійної ієрархії в таких об'єднаннях для молоді практично виключено. У тих організаціях, у яких молодіжефобія приймає не настільки відверті форми, проте постійно відтворюється конфлікт між «батьками» і «дітьми», тобто між лідерами, як правило людьми середнього і старшого віку, і молоддю, що протестує проти накопичення різних перешкод і рогаток на шляху їхньої партійної кар'єри [116].

Проблемою для ідеологічного визначення студентської молоді може стати також майже повна відсутність в Україні партій, які декларують чітку ідеологічну стратегію. До якого партійного спектра, до якої ідеології можна зарахувати, наприклад, Партію регіонів? Це права, центристська чи ліва партія? За притаманною їй риторикою і передвиборчою поведінкою, а також під час президентських і парламентських виборів вона проявила себе як «перехоплювач» гасел лівих партій. Партія регіонів розгорнула діяльність на електоральному полі комуністів і значною мірою перетягнула лівий електорат до себе.

Не мають чіткої ідеологічної позиції і блок Юлії Тимошенко (БЮТ), і об'єднання «Наша Україна». По-перше, це виборчі блоки, які охоплюють різні дрібні, маловпливові в суспільстві партії. Кожна з цих партій окремо має низький рейтинг. Тому під час виборів 2006 року зазначені блоки одержали значну підтримку завдяки орієнтації виборів на лідерів коаліцій – Ю.Тимошенко і В.Ющенка (хоча останній формально і не належав до виборчого блоку «Наша Україна» на виборах у парламент у 2006 році).

Партії, які репрезентують ці об'єднання, хоча й мають власні партійні програми, однак вони є дуже невиразними.

Отже, для забезпечення можливості політично-ідеологічної самовизначеності молоді загалом і студентської зокрема необхідний розвиток політичного простору та політичних партій, які могли б репрезентувати привабливі для студентів ідеологічні стратегії, а також сприяли б їх залученню до реалізації цих стратегій.

Основними шляхами подолання проблем ідеологічного визначення студентської молоді може бути також:

1) покращення системи її цілеспрямованого політичного інформування й виховання, насамперед через належну організацію освіти (запровадження спеціальних курсів або заходів, які би поглиблювали політичну освіченість молоді);

2) формування політичними партіями політичної свідомості молоді, оскільки її пасивність може призвести до гальмування процесів розбудови в Україні громадянського суспільства.

Отже, у взаємовідносинах молодіжних організацій і політичних партій України за роки незалежності не вироблено чіткої системної роботи ні однією політичною партією. Політичний процес свідчить, що молодіжним організаціям партії надають роль формальних об'єднань і не вбачають в них потенційного власного резерву членства. Не має жодної партії, яка задекларувала чітку ідеологічну стратегію щодо молоді.

3.4 Маніпулятивна природа ідеологічного життя українського суспільства й студенти

В Україні активну участь студентської молоді в громадському житті стримують дві основні перешкоди. Перша серед них – це пасивність студентів та низький рівень їх громадянської свідомості. Це підтверджують результати численних досліджень, проведених іноземними й українськими

фахівцями, наприклад, у дослідженні «Громадянське суспільство в чотирьох східноєвропейських державах-сусідах ЄС» доктор Ернст Піехль відзначає, що українська нація досі має сподівання на «сильну людину» у владі, яка вирішить всі проблеми. Водночас автор стверджує, що таку думку підтвердили результати соціологічного дослідження, в якому на питання «як ви можете охарактеризувати українців?» 48% респондентів обрали відповідь «пасивність та сподівання, що хтось вирішить наші проблеми» [136, с. 4]. Зрештою, пасивність населення набирає загрозливих форм, оскільки сподівання на когось поширюються серед молоді. Молоді люди, як і більшість населення, не бачать власної ролі й зовсім не мають досвіду прийняття рішень на рівні громади, що створює перешкоди для становлення демократії і формування громадянського суспільства в Україні.

Друга перешкода на шляху участі студентської молоді в громадському житті – обмеження її ініціатив місцевими органами самоврядування. Здавалося б, останні покликані зіграти важливу роль у залученні молоді до громадського життя. Адже місцеві органи влади можуть не тільки надати молодим людям можливість ознайомитися з принципами демократичного громадянського суспільства, але й використати ці знання в практиці. Згідно з Європейською хартією про участь молоді на місцевому та регіональному рівнях (21 травня 2003 р.) така участь не повинна обмежуватися лише формуванням активних громадян і побудовою демократії майбутнього. Для того, щоб участь у житті суспільства дійсно мала сенс для молодих людей, украй важливо, щоб вони мали можливість впливати на рішення, що приймаються, а також формувати їх у молодому віці.

Основними перешкодами, які чинять органи місцевого самоврядування, є ігнорування молодіжних ініціатив загалом. У кращому випадку участь молоді зводиться до її залучення в консультативні органи, в яких молоді люди не мають реальної практичної можливості приймати рішення. Отже, заходи і програми для молоді, які реалізує місцева влада, мають винятково декларативну природу. В обох випадках молодь не отримує доступу до

процесу прийняття рішень, а ізоляція та усунення молодих людей від громадського життя формують громадянську пасивність.

Виокремленні загрози, які перешкоджають участі студентської молоді в громадському житті й створюють небезпеку для становлення громадянського суспільства в Україні, можна подолати не тільки шляхом формування громадянської свідомості молодих людей. Насамперед необхідно виробляти в них навички активної участі у житті громади, а також розвинути свідомість представників органів місцевого самоврядування щодо залучення молоді до процесу прийняття рішень на локальному рівні. Одночасно це треба робити і на державному рівні. Адже, наприклад, український уряд та державні діячі реально не вважають молодь впливовою силою. І це – також одна з причин пасивності та байдужості молодих людей до політичного життя. Тому глобальні підходи до вирішення проблеми участі молоді в громадському житті пов'язані з докорінними змінами у державній молодіжній політиці [234, с. 18].

Треба мати на увазі й те, що формуванню політичної культури студентської молоді притаманна низка суперечностей. Пов'язана з проявами різних ініціатив, зокрема й створенням певних громадських об'єднань, самодіяльність студентів дуже часто наштовхується на ідеологічну запрограмованість державних закладів освіти та культури. Певну ідеологічну спрямованість щодо формування політичної культури студентської молоді мають і різні засоби масової інформації. Отже, існує проблема деполітизації, деідеологізації, деконфесіюлізації виховного впливу на студентів. Тобто, з різних джерел – освітніх, виховних, інформаційних – студентська молодь має отримувати об'єктивну інформацію плюралістичної природи.

Водночас задекларовані на виборах програми політичних партій щодо вирішення молодіжних проблем містили й дотепер обіймають, як правило, стандартний набір обіцянок про можливість одержати хорошу освіту, молодіжний кредит, працевлаштуватися. Але цей перелік мало чим відрізнявся від програмних засад партій стосовно роботи з пенсіонерами,

підтримки села тощо[157, с. 39]. Тобто, до студентської молоді, як і до суспільства загалом, був застосований суто прагматичний підхід як до натовпу, готового віддати власні голоси в обмін на правильні лозунги та обіцянки симпатичних політиків. Йдеться навіть не про зражені принципи, а про обставини, що склалися. Адже ідеологічна нерозбірливість багатьох молодих людей пояснюється елементарною можливістю заробити копійку, щоб не сидіти на шиї у батьків, які й так іноді ледве зводять кінці з кінцями.

Спроби деполітизувати студентську й учнівську молодь, скерувати її лише на отримання професійних знань, навичок і вмінь призводять інколи до спаду політичної, громадської активності молодих людей.

Завдяки особливій природі молодь є чи не найбільш важливою соціальною опорою радикальних перебудовчих, прогресивних суспільних процесів і одночасно – однією з найбільш беззахисних соціально-демографічних груп суспільства. Бо лише готується до життя, трудової діяльності, інтегрується в суспільство. Тому суспільство й держава мають враховувати це, розробляючи та реалізуючи молодіжну політику.

Проте, незважаючи на спроби консолідації молодіжного руху, на підґрунті складного соціального становища і повільного реформування суспільства, а також в умовах наявної багатопартійності й діяльності політичних сил виявляється чіткий регіональний розподіл молоді за ідеологічними поглядами. Молодіжні громадські організації, які найбільш часто утворені «під лідера», сьогодні неадекватно відображають інтереси різних груп молоді та здебільшого не здатні організувати її життя у різних сферах на засадах самоорганізації. Це свідчить і про нездатність органів влади вирішувати проблеми молоді, і про її неспроможність заохотити молодь до співпраці, з одного боку, та необхідність виховання молодих лідерів, формування місцевої і національної еліти – з другого. «Для всіх кандидатів у президенти проблеми молоді неактуальні, про це свідчить аналіз їхніх передвиборних програм... З 18-ти претендентів на вищу посаду тільки деякі оголосили окремі пункти, які стосуються винятково молоді, а в двох

кандидатів у передвиборних програмах немає і натяку на молодіжну політику», – такий діагноз визначив для політичної ситуації, що склалася в Україні, один з учасників засідання молодіжного відділення Центру соціально-консерватвної політики, яке відбулося 25 листопада 2009 року в Києві [170].

Цей висновок також підтверджують і результати дослідження Асоціації студентів-політологів України. 11 березня 2008 року ВМГО Асоціація студентів-політологів України спільно з Молодіжним Центром політики та інформації, провели опитування всеукраїнських громадських організацій на тему «Ефективність взаємодії молодіжних громадських організацій України із Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту». Дослідження охопило Автономну Республіку Крим, Вінницьку, Волинську, Дніпропетровську, Донецьку, Закарпатську, Запорізьку, Івано-Франківську, Київську, Луганську, Львівську, Миколаївську, Одеську, Рівненську, Харківську та Чернівецьку області.

Вивчення ситуації, що склалася щодо взаємодії українських молодіжних громадських організацій з політичними партіями, засвідчило: молодіжні громади (окрім підпартійних структур) більше не хочуть бути інструментом прихованої агітації політичних сил, не бажають «добровільно-примусово» бути втягнутими в політичні баталії. Водночас залишилася загроза втягнення й масового використання молоді в політичних акціях і процесах найбільшими політичними партіями України.

Але треба визнати, що останнім часом поступово зростає активність та «експертність» українського студентства. Наприклад, 3 грудня 2009 року в 41 вищому навчальному закладі 11 областей України і міста Києва відбулася мобілізаційно-просвітницька акція «Студентські вибори Президента України», організатором якої була Українська асоціація студентського самоврядування. Загалом у зазначених «студентських виборах» взяло участь понад 32 тисячі студентів [37], що виявилось високим показником активності.

З огляду на це державна молодіжна політика має бути сьогодні дієвою формою організації роботи зі студентством, сприяти його подальшому активному включенню у політичне життя суспільства. Така державна молодіжна політика України в цілому може бути репрезентована, з одного боку, молодіжною політикою кожного центрального органу державної влади й управління. А з другого – представлена зусиллями місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій, інших суб'єктів різного рівня і підпорядкування.

За роки незалежності України державна молодіжна політика мала певну законодавчу підтримку. З боку українського уряду для нормативно-правового забезпечення діяльності молодіжних громадських об'єднань були прийняті закони про об'єднання громадян, сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні, про молодіжні та дитячі громадські організації. Також мали місце постанови Кабінету Міністрів України і накази міністра України у справах сім'ї, молоді та спорту стосовно молодіжної політики. З одного боку, ці державні законодавчі ініціативи полегшили діяльність молодіжних громадських організацій, а з другого – іноді через певну «забюрократизованість» роботи студентські громадські організації не одержали можливості втілювати в життя поставлені першочергові завдання.

У період розробки концепції державної молодіжної політики в наукових колах і серед практичних працівників велися дискусії щодо її реалізації. Багато з висунутих ідей могли у випадку їх однозначного прийняття за план дій істотно та принципово вплинути на виконання державної молодіжної політики в країні загалом і на регіональному рівні зокрема. Запропоновані концепції передбачали необхідність створення державних виконавчих органів або інших структур для здійснення державної молодіжної політики й переважно державне фінансування їх діяльності. Водночас державна молодіжна політика мала розрахована на всю молодь в цілому і на її активну участь у виконанні розроблених планів.

Але запропоновані концепції державної молодіжної політики мали й певні особливості. Це, зокрема, стосувалося організаційного впливу молодіжних організацій, їх керівних органів на здійснення державної молодіжної політики, формування більш-менш громіздкої управлінсько-виконавчої структури для її реалізації, створення системи фінансування, а також ролі її суб'єктів у розподілі коштів і організації контролю за цим процесом [67, с. 104-107].

У підсумку зазначені вище дискусії призвели до вироблення державної молодіжної політики в Україні. Головними її принципами є:

- повага до поглядів молоді та її переконань;
- надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства загалом і молоді зокрема;
- правовий і соціальний захист молодих громадян, насамперед осіб, які не досягли повноліття, з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку;
- сприяння ініціативі й активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Головними напрямками державної молодіжної політики в Україні є:

- розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов та створення гарантій для здобуття нею освіти, спеціальної професійної підготовки й перепідготовки;
- забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства;
- створення умов для засвоєння духовних та культурних цінностей українського народу й для безпосередньої участі молодих людей у їх відродженні та розвитку, в охороні навколишнього природного середовища;
- формування у молоді почуття національної гідності, патріотизму, готовності захищати суверенітет України;

– охорона здоров'я молоді, формування в неї глибокої потреби духовного і фізичного розвитку, вживання інших заходів, які забезпечують здоровий генофонд українського народу.

Важливим для розуміння закономірностей виникнення і реалізації принципово нової державної молодіжної політики, серед іншого й на регіональному рівні, є усвідомлення домінуючої тенденції розвитку цивілізації як поступової демократизації суспільного життя, що свідчить про неминучість розриву в стосунках держави та молоді, який ще нещодавно мав визначальне значення в політиці щодо молоді в Україні.

Державна молодіжна політика і в межах усієї країни, і на регіональному рівні – складні багатогранні явища, які мають цілком визначену мету, завдання, напрями, механізм реалізації тощо. Можна говорити про державну молодіжну політику України в цілому, про молодіжну політику кожного центрального органу державної влади й управління. До зусиль центральних відомств на всіх державних і суспільних рівнях щодо формування і реалізації державної молодіжної політики додаються зусилля місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій, інших суб'єктів різного рівня і підпорядкування [67, с. 104-107].

Молодіжна політика виконує різні функції, серед яких – задоволення владнозначущих інтересів держави та молоді, створення умов і гарантій для соціального становлення й розвитку молоді, виховання молодого покоління, забезпечення механізмів реалізації державної молодіжної політики тощо.

Державна молодіжна політика повинна реалізовуватися у соціально-економічній і соціально-політичній сферах, у галузі освіти і культури, сімейно-побутовій сфері, стосовно діяльності молодіжних організацій і об'єднань.

Державна молодіжна політика має також враховувати найближчу й віддалену перспективу. Щодо молодіжних програм, насамперед регіональних, то вони не повинні мати всеохоплюючої природи. Навпаки – їх треба орієнтувати на пріоритетні завдання або напрями діяльності. Це можуть бути

і звужені програми на зразок «Освіта, професійна підготовка і адаптація молоді», «Милосердя», «Соціальна адаптація молоді», «Молода сім'я», «Житло» тощо.

Державну молодіжну політику необхідно будувати з урахуванням специфіки й потреб окремих категорій молоді, її вікових груп, регіональних умов, освітніх особливостей, а також з огляду на природу взаємин не лише між молоддю та іншими соціальними групами, але й між різними молодіжними організаціями, серед них і студентськими.

Головні складові, які забезпечують молодіжну політику, – законодавча і виконавча влади, а також молодіжний рух. Організаційний механізм державної молодіжної політики може складатися з системи спеціальних державних органів, служб, які повинні забезпечувати безпосередню реалізацію такої політики [137, с. 161].

Але поки що в Україні реалізуються переважно лише ті напрями державної молодіжної політики, які відображають спільні інтереси молодих громадян і держави. Проте ця спільність, як свідчить практика, не завжди збігається з інтересами тих людей, які мають юридичні підстави їх сьогодні репрезентувати. Як наслідок, діяльність представників влади – щодо узгодження та деталізації напрямів роботи необхідних державних структур стосовно вивчення становища молоді, створення необхідних умов для зміцнення правових і матеріальних гарантій здійснення прав і свобод молодих громадян, реалізації й самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив, залучення молоді до активної участі в економічному розвитку України тощо – провадиться переважно формально.

Однозначно, що ядром суспільної діяльності молоді є студентство як найбільш освічена і свідома її частина. Але в збуджені його пасивності і піднятті його авторитету та соціально-політичного статусу збоку держави не робиться належних зусиль. Не виконуються задекларовані програми, не фінансуються проекти. Цим самим знижується віра студентства у забезпечення державою реалізації його соціально-політичних прав.

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи, слід зазначити, що соціальне становище української молоді нині формується під впливом усього спектру чинників суспільного життя країни, дія яких упродовж останніх років визначається, з одного боку, доленосними здобутками народу, пов'язаними з набуттям Україною незалежності, а з другого – погіршенням соціально-економічної ситуації, що спричинено складними умовами перехідного періоду.

Молоде покоління виконує особливі соціальні функції. Воно успадковує досягнутий рівень розвитку суспільства й держави, забезпечує його збереження і відновлення, реалізує функцію соціального й демографічного відтворення. Залучення молоді до економічних, політичних, соціальних, духовних перетворень в умовах становлення та розвитку України здатне прискорити хід соціального розвитку, оживити процес піднесення країни.

Проблема ідеологічної ідентифікації студентської молоді є актуальною не тільки в контексті сучасного стану українського суспільства, але й з огляду на перспективи його подальшого розвитку. Адже сучасна молодь – це та інтелектуальна еліта, яка невдовзі визначатиме шляхи і напрями руху суспільства в майбутнє. Тому стратегічні орієнтації української молоді пов'язані з тим, що більшість молодих людей відійшла від тоталітарно-комуністичних позицій і бачить власне майбутнє у демократичному суспільстві європейського зразка.

Своєрідною особливістю сучасної політичної свідомості молоді загалом і студентської зокрема є поліцентризм її політичних уподобань. Сьогочасний рівень політичної свідомості української молоді є ще низьким, що негативно позначається і на рівні її політичної активності. Рівні політичної активності та свідомості не завжди збігаються. Молодь може бути політично пасивною не тому, що вона політично несвідома, а тому що не підтримує ту або ту форму політичного правління, той політичний курс, який не задовольняє її

специфічні потреби й інтереси. Але ця пасивність може вмиль змінитися політичною активністю, якщо з'явиться така політична сила, в якій молодь знайде відображення притаманних їй інтересів.

Молодіжний рух як форма вияву соціальної активності молоді – найбільш ефективний механізм взаємодії нової генерації з суспільством. Саме в ракурсі молодіжного руху молода людина соціалізується, здобуває необхідний досвід і має можливість самореалізуватися. Громадські та соціально-політичні рухи молоді є осердям формування локальних молодіжних культур і способу життя. В майбутньому внаслідок певних модифікацій, ці рухи поширять свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства в цілому.

Перебудова політичної системи українського суспільства з тоталітарної у демократичну потребує від громадян активної участі у політичних процесах. Але серед молоді поширена політична апатія, яка виявляється в небажанні брати участь у громадських політичних рухах.

Ліберальні цінності не є популярними серед української молоді. Тому вона схиляється до думки, що держава має піклуватися про всіх своїх громадян, забезпечуючи їм пристойний рівень існування. Серед політичних напрямів молодь найбільше схильна підтримувати екологічний, соціал-демократичний та націонал-демократичний.

Водночас молодіжним організаціям є що запропонувати суспільству і державі: вони мають власні програми й технології рішень в галузі молодіжної політики та різних сферах життя суспільства. Однак сьогодні молодіжні організації не знаходять належної підтримки з боку влади, яка не йде з ними на реальний діалог.

Молоді в українському демократичному розвитку відводиться переважно другорядна роль. Соціологи зазначають, що серед виборців, які ігнорують вибори, молодь завжди складала найбільшу частину. Отже, покоління «Next» слабо виявляє цікавість до публічного політичного життя, ставиться до нього як до безглузлого з її прагматичного погляду заняття. Та й

до прояву власної позиції через формалізовану процедуру голосування молодь є байдужою.

Сформована практика створення молодіжних проектів – малобюджетних «супутників» імітаційних партій – також не сприяє активному залученню молоді в процес партійного будівництва. Так само як і участі у виборах та, як наслідок, входженню у владу. Дуже незначну кількість молодіжних протопартійних проектів можна вважати успішними.

Одним з дієвих механізмів здійснення державної молодіжної політики мають бути законодавство, його дотримання, а також відповідальність за його порушення. У тісному поєднанні перерахованих складових і повинна розроблятися та практично реалізуватися державна молодіжна політика у демократичній державі, якою прагне стати Україна. Основою взаємодії молодіжних громадських організацій і влади у такій державі повинна бути нормативно-правова база, яка складається з низки законів, постанов та наказів. Критерієм такої взаємодії є формування між суб'єктами державної політики нового економічного та політичного мислення, подолання стереотипів у суспільному мисленні, відродження традиції доброзичливого співіснування та кращого розуміння потреб один одного. Але нині держави і молодіжні організації поки що таким чином регулюють повноваження сторін, що в окремих випадках зв'язують руки і молодіжним громадським організаціям, і владі.

Перспективи розвитку будь-якого суспільства цілком справедливо пов'язуються з молоддю. Але об'єктивно енергія, сила і потенції молодого покоління здатні відігравати позитивну роль у розвитку суспільства лише за певних умов. Визначальними серед них є ставлення старших поколінь, соціальних інститутів та держави до державної молодіжної політики. Остання, віддзеркалюючи становище молоді, є засобом створення необхідних для її соціального становлення й розвитку умов і гарантій, тобто може розглядатися як механізм, за допомогою якого держава вступає у взаємини з молоддю, сприяє її соціалізації. Відсутність такої політики або її неадекватне

проведення призводить до серйозних кризових явищ у молодіжному середовищі.

Сьогодні активна українська молодь повинна сама прагнути вирішувати проблеми, які постають перед нею. Вона має взяти на себе певні обов'язки, розподілити відповідальність за власні вчинки, завзято працювати для покращення життя. Молодь повинна зрозуміти, що треба енергійно ініціювати зміни, стати новою громадсько-політичною силою, відкрито і впевнено відстоювати свої права й можливості, вносити пропозиції, вести діалог з владою та знаходити разом з нею спільні рішення складних суспільних проблем.

РОЗДІЛ 4

СТРУКТУРА ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

4.1 Нігілізм, плюралізм і толерантність в структурі пріоритетів студентської молоді

У науковій літературі виокремлено й досліджено кілька типових груп студентської молоді за такими показниками як орієнтація на певні цінності, ієрархія цих цінностей у свідомості молодих людей, психологічні та поведінкові реакції на зміну суспільно-політичної ситуації в країнах перехідного періоду в кінці 90-х років ХХ століття.

Перша група – це молоді люди, які зберегли цінності попередніх поколінь або хоча б віддавали їм перевагу. Представники цієї групи (орієнтовно їх було не більше 10%) підтримували в Україні комуністичну, соціалістичну, певною мірою – селянську партію, входили до складу комсомольських організацій. Ця молодь була схильна до протестів, пікетів, демонстрацій, інших акцій соціального протесту не тільки самостійно, але й спільно зі старшими товаришами, які активно залучали молодих людей до протестних акцій, серед іншого й з метою подальшої зміни політичного курсу. Значною мірою така молодь заперечувала шлях ринкових трансформацій, була відкритим прихильником авторитарної свідомості та симпатизувала харизматичним лідерам і вождям.

До другої групи науковці зарахували тих, хто був діаметрально протилежним у своїх ціннісних орієнтаціях щодо першої групи. Це юнаки і дівчата, які геть-чисто заперечували цінності минулого, відстоювали ідеї трансформації суспільства на підставі цінностей суспільства з розвиненою ринковою економікою та високим рівнем соціального забезпечення громадян. Більше половини такої молоді сприймало цінності ринкового господарства, відстоювало приватну власність, віддавало перевагу свободі економічного

вибору кожної людини (де працювати або не працювати загалом). За даними досліджень, проведених серед молоді України, майже дві третини молодих людей вважали себе прихильниками максимального збагачення кожної людини як умови створення багатого суспільства [171, с. 12].

Третя група, найбільш малочисельна – це молоді люди, які хоча й критикували цінності соціалістичного суспільства, але остаточно їх не заперечували, а вимагали якоїсь корекції за умови збереження таких обов'язкових атрибутів, як єдина держава, основні принципи устрою суспільства тощо. Молоді люди, котрі належали до цієї групи, брали участь у робітничих, профспілкових рухах, пропагували ідеї лібералізму.

До складу четвертої групи вчені приписали молодих людей, для яких було притаманне не лише заперечення «старого світу», але й нетерпимість до будь-яких цінностей, крім власних. Такий тип людей дослідники визначали як квазіреволюційний, тому що його представники були настільки радикальними, що прагнули розірвати свої відносини зі старими структурами, і були готові зруйнувати їх аж до повного знищення. Для таких молодих людей був притаманний радикалізм, нетерпимість до накопичення капіталів, заперечення об'єктивної історичної наступності в розвитку суспільства і його громадян. Їх було достатньо багато серед так званих «нових» більшовиків, погляди яких мали певне, хоча й специфічне національне забарвлення. До цієї групи належали не тільки студенти, але й окремі журналісти та молоді письменники, представники технічної і творчої інтелігенції, публіцисти й деякі депутати [50, с. 46-47].

Отже, проведені в 2002-2007 рр. соціологічні дослідження продемонстрували наявність розбіжних ідеологічних пріоритетів у різних молодіжних групах, причетних до модернізації та постмодернізації ціннісної свідомості сучасного українського суспільства.

Як засвідчили наукові дослідження, для українських студентів показник корисності професії для суспільства під час вибору ними спеціальності враховується лише 19,5% опитаних. Своєю чергою у виборі місця роботи

пріоритетним майже для 66% студентів є можливість просування службовими сходами, а також креативна природа запропонованої роботи (близько 30%), що свідчить про наявність мотивації «досягнення» серед української молоді. Під час ухвалення рішення про одержання вищої освіти понад 11% респондентів розраховують на підвищення власного соціального статусу.

Дуже важливим для студентів, на що звертають особливу увагу дослідники, є здобуття репутації або престижу (пошани серед оточуючих), як потреби в завоюванні статусу, поваги, визнання, слави. Серед студентської молоді це вважається одним з основних компонентів постмодернізаційної системи цінностей. Взаємини з колегами по роботі істотно впливають на вибір студентами місця роботи (54,7% опитаних). Повага оточуючих важлива для 34,4% молоді, престижність обраної спеціальності – для 37,5%, а цінність праці для 10,6% респондентів визначається високою оцінкою і схваленням колективу [28].

Згідно з даними опитувань, у яких з'ясувалися питання подальшого працевлаштування, у найближчі 2-3 роки після закінчення вищих навчальних закладів 41% студентів планує займатися практичною діяльністю за фахом, 12% – створити власний бізнес; 9% – виконувати адміністративно-управлінські функції.

У більш віддаленій перспективі ці цифри істотно змінюються: планує займатися практичною діяльністю за фахом 9% студентів, 32% – створити власний бізнес; 9% – виконувати адміністративно-управлінську роботу [195, с. 55].

Отже, переважна частина студентів не планує в майбутньому працювати за тією спеціальністю, яку отримує у вищих навчальних закладах. Через це кошти держави (з огляду на державне замовлення) і батьків (у випадку навчання на контрактній основі) здебільшого використовуються з мінімальним ефектом.

Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді у Щорічній державній доповіді «Молодь України на ринку праці» зазначено, що хоча проблеми

становища молоді на ринку праці більшою мірою стосуються менш економічно розвинених країн, проте актуальними вони є й для країн із потужною економікою. Зокрема, якщо з 1999 по 2005 рр. в країнах Європейського Союзу частка економічно неактивних осіб серед населення віком від 15 до 64 років скоротилася з 31,6% до 29,8%, однак серед 15-24-річних у 2005 році вона становила серед чоловіків – 51,5%, а серед жінок – 58,5%. Водночас в Україні протягом останніх років (до 2009 року) почали переважати позитивні тенденції, які свідчать про зростання економічної активності серед населення працездатного віку, зокрема й молоді.

Проте значною проблемою в молодіжному середовищі залишається економічна неактивність юнаків і дівчат. Наприклад, протягом 2000-2006 рр. рівень економічної неактивності молоді віком 25-29-ти років збільшився на 3,3%, 30-34-х років – на 3,2%. Найвищий рівень економічно неактивних спостерігається серед молоді 15-24-х років, оскільки для цієї категорії молоді переважною причиною неучасті в ринку праці є навчання.

Дослідження «Становище студентської молоді України», проведене у 2008 р., засвідчило існування проблеми працевлаштування як головного питання для студентства й молоді загалом [195, с. 63].

Ще однією не менше істотною проблемою життя сучасної молоді є питання політичної і соціальної толерантності. Слід зазначити, що сучасні підходи до ефективного вирішення проблем толерантності у молодіжному і студентському середовищі дуже відрізняються від уявлень минулих часів. Зокрема, одним з індикаторів толерантності в Україні сьогодні можна вважати тенденцію до збільшення кількості організації скінхедів. За показниками Міністерства внутрішніх справ в Україні налічується 1500 скінхедів. Тільки в місті Києві їх зареєстровано 500, зокрема 30 з них мають злочинне минуле [13, с. 119].

Восени 2008 року в межах загальноукраїнської кампанії «Толерантність як шлях до Європи» було проведено соціологічне опитування молоді на тему толерантності. Анкетування проводилося в дев'ятнадцяти містах тринадцяти

областей України (Львівській, Вінницькій, Сумській, Луганській, Рівненській, Одеській, Полтавській, Кіровоградській, Хмельницькій, Івано-Франківській, Херсонській, Чернівецькій і Черкаській областях) та охопило 906 молодих осіб. Опитування здійснювалося за вибіркою, яка репрезентувала шкільну і студентську молодь віком від 13 до 25 років методом особистого інтерв'ю безпосередньо в навчальних закладах.

За даними цього опитування, 37,49% респондентів вважає, що проживання людей інших поглядів і національностей у їхньому місті робить життя насиченим та цікавим. Однак 63,08% зазначили, що в Україні є расова нетерпимість і ксенофобія. Загрозу власній безпеці та спокою 65,23% опитаних вбачають у сусідстві з ромами (циганами), 37,15% – з неформалами, 39,41% – з особами з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, 20,95% – з афроамериканцями [206].

На жаль, попри низку заходів, ужитих органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, останнім часом серед молоді частіше проявляються прояви ксенофобії, значній частині молодих людей притаманні байдужість, егоїзм, індивідуалізм, цинізм, расова, релігійна і національна нетерпимість, неповага до держави та соціальних інститутів.

Расизм і злочини на ґрунті ксенофобії не були показовими для українського суспільства протягом тривалого часу. Можливо, це було зумовлено тим, що більшість випадків їх прояву не мала насильницької природи. Обмежувалося все словесними образами, малюванням антисемітських графіті та іноді – актами вандалізму на кладовищах. Після розпаду соціалістичного табору проблема расистських нападів і ксенофобських настроїв постала як досить актуальна.

Більш загрозові наслідки поширення ксенофобських настроїв виявилися особливо помітними після 2005 року, коли групи так званих скінхедів виокремилися з лав футбольних фанатів в окрему течію.

Не може не насторожувати і той факт, що 70% молодих людей зазначає, що потрібно бути дуже обережним у стосунках із людьми. Про те, що більшості людей можна довіряти, зазначають лише 18% опитаних.

Водночас результати опитування засвідчили, що молодь не ставиться байдуже до умов життя оточуючих, зокрема до соціально вразливих груп населення України. Наприклад, молодь однаковою мірою стурбована умовами життя літніх людей (54%) і хворих та немічних жителів нашої країни (54%). Не турбують подібні питання лише 12% опитаних (за кожним варіантом). Меншу стурбованість молодь виявляє щодо безробітних у держав – 42%. Не турбують умови їх життя 20% молоді.

Як свідчать результати соціологічного дослідження, молоді громадяни України віддають перевагу життю по сусідству з відомими діячами культури і мистецтва (89%), дипломатами (84%), політиками та іноземними студентами (78% згідно з кожним варіантом). Проте молодь не бажає жити поруч із особами, що вживають наркотичні препарати (98%) і алкоголіками (96%) [195, с. 97].

Орієнтацію сучасної української студентської молоді на толерантні стосунки підкріплює налаштованість опитаних студентів на цінність порозуміння з навколишнім соціальним оточенням. Наприклад, «хороші стосунки з оточуючими» не мають цінності лише для 3,5% респондентів, тоді як для 56,6% вони «дуже цінні» і для 39,5% – «цінні». Отже, на рівні вербальної поведінки студентська молодь поділяє культуру толерантності [195, с. 97].

Толерантність та інтолерантність у різних сферах суспільного життя сприймається студентством неоднозначно і зумовлюється не тільки співвідношенням у свідомості молоді традиційних та нових цінностей, але й зовнішніми соціальними умовами.

Сучасні дослідження відмічають достатньо високий рівень толерантності українців, як і усвідомлення необхідності самостійно визначати власну долю. Однак говорити про політичну компетентність, активність ще

передчасно, позаяк у переважної більшості громадян домінує протестна мотивація політичної участі. Цей значний протестний потенціал суспільства не може бути знятий лише зусиллями, спрямованими на підвищення добробуту громадян та діяльністю неурядових організацій, які ситуативно докладають зусиль для підвищення політичної компетентності виборців. Потрібна система політичної освіти, орієнтована на всі вікові групи населення України, яка б підтримувалась і спрямовувалась державою, що проголосила європейський вибір і прагне поширення європейських політичних цінностей.

Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту було розглянуто ставлення студентів до тих явищ, які викликають найбільші дискусії в українському суспільстві, у таких чотирьох сферах:

- *сімейні стосунки*: збереження сім'ї заради дітей; відмова від новонародженого; відмова від турботи про батьків; позашлюбні зв'язки (подружні зради); пробні шлюби; укладання шлюбного контракту; розлучення; дошлюбні статеві стосунки; реєстрація одностатевих шлюбів;

- *сфера правових відносин*: несплата податків; торгівля людьми; розповсюдження порнографії; сексуальні домагання; безкоштовний проїзд у транспорті без права на це; відмова від участі у виборах; рівноправність чоловіків і жінок у всіх сферах життя; наклеп, плітки; обман, брехня;

- *сфера девіантної поведінки*: аборти; гомосексуалізм; проституція; самогубство;

- *сфера шкідливих звичок*: вживання наркотиків; вживання спиртних напоїв; тютюнопаління.

Насамперед, у свідомості студентів інноваційні та традиційні практики репрезентовані в сферах сімейних стосунків і побуту.

Молоді люди відчувають тиск не тільки традиційних цінностей сімейного життя, але й нових, що зумовлює різний рівень їх толерантності стосовно окремих явищ у царині сім'ї та шлюбу (Див. табл. 4.1) [195, с. 99].

Таблиця 4.1

Розподіл студентів за толерантним/інтолерантним ставленням до окремих явищ у сфері сімейного життя (%)

	Група толерантних студентів	Група ситуативно налаштованих студентів	Група інтолерантних студентів
1	2	3	4
1. Відмова від новонародженого	2,5	5,9	91,5
2. Відмова від турботи про батьків	3,8	5,9	90,3
3. Дошлюбні статеві стосунки	67,5	18,0	14,6
4. Збереження сім'ї заради дітей	47,4	37,5	15,0
5. Позашлюбні зв'язки (подружні зради)	10,3	16,2	73,5
6. Пробні шлюби	20,7	21,2	58,0
7. Реєстрація одностатевих шлюбів	13,4	11,7	74,8
8. Розлучення	33,7	41,1	25,2
9. Укладання шлюбного контракту	38,8	31,2	30,0

Неоднозначною є реакція опитаних студентів на запитання щодо нових форм шлюбних стосунків. Значний резонанс у колах громадськості України викликає «реєстрація одностатевих шлюбів», проти яких налаштовані 74,8% опитаних. Водночас частина студентів (13,4%) толерантно ставиться до одностатевих шлюбів, а 11,7% припускає їхню можливість за певних обставин.

Толерантність студентської молоді в сфері правових відносин яскраво висвітлює загальнодержавне становище в цій сфері. Респонденти налаштовані на дотримання норм кримінального законодавства, у більшості з них викликають осуд і зневагу ті, хто не сплачує податки, займається торгівлею людьми, поширенням порнографії, звинувачений у сексуальних домаганнях та хабарах (Див. табл. 4.2) [195, с. 100-101].

Таблиця 4.2

Розподіл студентів за ставленням до окремих явищ у сфері правових відносин (%)

	Група толерантних студентів	Група ситуативно налаштованих студентів	Група інтолерантних студентів
1	2	3	4
<i>Кримінальні правовідносини:</i>			
• несплата податків	9,3	20,5	70,3
• торгівля людьми	1,5	1,9	96,6
• крадіжки особистого майна	3,1	4,3	92,6
• крадіжки державного майна	9,4	13,3	77,2
• розповсюдження порнографії	7,5	11,2	81,2
• сексуальні домагання	2,0	2,9	95,1
• хабарі	12,2	29,2	58,7
<i>Адміністративні правовідносини:</i>			
• безкоштовний проїзд у транспорті без права на це	16,1	28,2	55,8
<i>Загальні правові відносини:</i>			
• відмова від участі у виборах			
• рівноправність чоловіків і жінок у всіх сферах життя	39,4	30,9	29,7
	68,3	17,8	13,9
<i>Цивільні правовідносини:</i>			
• наклеп, плітки	3,9	10,5	85,6
• обман, брехня	5,8	25,4	68,8

Але молодь вважає, що гарантії цих прав усе ще не виконуються повною мірою. Наприклад, жінки через зумовлені материнством складнощі, об'єктивно виявляються менш конкурентоспроможною категорією на ринку праці. Це своєю чергою детермінує зменшення можливостей жінок у фаховому і кар'єрному зростанні, не дозволяє їм влаштуватися на роботу або займатися підприємницькою діяльністю, посилює дискримінацію стосовно оплати праці.

Ще одним показовим моментом, пов'язаним з толерантністю або інтолерантністю є проблема девіантної поведінки. Ставлення опитаних

студентів до окремих проявів девіантної і деліквентної поведінки є неоднозначним: найбільш інтолерантно молодь ставиться до сексуальних домагань і самогубств, а найменш – до абортів (Див. табл. 4.3) [195, с. 102].

Таблиця 4.3

Розподіл студентів за толерантним/інтолерантним ставленням до окремих проявів девіантної та деліквентної поведінки (%)

	Група толерантних студентів	Група ситуативно налаштованих студентів	Група інтолерантних студентів
1	2	3	4
1. Аборти	16,1	28,2	55,8
2. Гомосексуалізм	18,0	11,1	70,8
3. Проституція	7,8	11,5	80,6
4. Самогубство	3,0	5,1	92,0
5. Сексуальні домагання	2,0	2,9	95,1

Окремо може бути розглянутий стан політичної свідомості української молоді. Це зумовлено тим, що така свідомість – складний і багатовимірний феномен. Йому одночасно притаманні високий інтерес до політичних подій, низький рівень участі в політичному житті; критичне ставлення до політичної ситуації, але разом і позитивний погляд у майбутнє; неприйняття політичних інститутів, довіра до засобів масової інформації, збройних сил і церкви, проте побіжно також і відсутність зацікавленості в будь-яких формалізованих об'єднаннях.

Специфіка політичної свідомості українського студентства зумовлена своєрідними факторами. По-перше, її визначає стан політичної системи України та «розмитість» притаманного їй політичного простору. В останньому діють не стільки реальні політичні сили, скільки їх симулякри, які виникають і розпадаються, на певний час створюючи враження політичної боротьби, де основними діючими силами є не ідейні позиції, а вузькокорпоративні інтереси та обставини перманентної невизначеності.

Неструктурованість і непрозорість політичного простору не дозволяє формуватися ідентичностям у політичній свідомості студентства.

Водночас високий рівень недовіри до державних інституцій обумовлює негативне ставлення студентської молоді до політичної діяльності загалом. Досвід старшого покоління, яке виховувалося в умовах відчуження від політичної сфери, не може бути застосований сьогодні.

По-друге, зміна механізмів соціалізації, лібералізації й емансипації спричинила певні пертурбації в процесі інтеграції молоді в політичну сферу українського суспільства. Це проявилось у створенні значної кількості студентських організацій, формуванні молодіжних відділень у межах основних політичних партій, заснуванні власне молодіжних партій та новітніх соціальних рухів, в яких рушійною силою є саме студентство.

Однак дослідники відзначають той факт, що лише невелика частина студентства охоплена діяльністю цих організацій. Мало того, низьким є й рівень довіри представників студентської молоді до діючих владних інститутів, політичних партій і більшості їхніх молодіжних лідерів. Це пов'язано з не вирішенням глибинних соціальних проблем молоді, неможливістю реалізації на практиці проголошуваних ідей, їх декларативно-популістською природою. А це своєю чергою сприяє відчуженню молоді, зниженню її ролі в системі соціально-політичних відносин, призводить до особистісної дезорганізації, появи нігілізму серед підростаючого покоління. Найбільшою перешкодою для досягнення громадянської консолідації в сучасній Україні є відносно високий рівень національного нігілізму, успадкований від колишніх імперій. Його основне джерело, вважають вчені, – це культивування зневаги до культурної самобутності будь-якого неросійського народу, здійснюване під гаслом «інтернаціоналізму»

По-третє, визначальним для функціонування політичної свідомості українського студентства є матеріальний чинник. Вирішення проблем матеріального забезпечення, професійного самовизначення диктує молодій людині необхідність прояву таких зусиль, що політична діяльність об'єктивно

переміщується на периферію її інтересів. У цьому контексті студенти мають дещо більше можливостей для участі в політичних процесах, ніж інші категорії молоді, оскільки вони довше перебувають на утриманні дорослих.

Ступінь зацікавленості політикою і політична активність студентів виявляються не надто високими тому, що сучасна молодь України не дуже переймається політичними подіями, які відбуваються в суспільстві. Через це сьогодні інтерес студентської молоді до політики всупереч його проявам у 2004-2005 рр. дещо знизився. Це переважно зумовлено тривалою політичною кризою, перманентним виборчим процесом і деяким розчаруванням молоді в більшості діючих політиків [214, с. 209-212].

За даними соціологічного опитування «Становище студентської молоді України» лише 16% опитаних студентів засвідчили, що постійно стежать за політичними подіями, ще 46,2% цікавляться політикою періодично. В 36% респондентів політика не викликає інтересу, до того ж 16,9% серед них не цікавляться політикою принципово, оскільки вона «викликає лише роздратування» [195, с. 127].

Одночасно з деяким зниженням інтересу до політики загалом серед студентства дещо збільшилася кількість членів політичних партій. Наприклад, активними членами політичних партій вважає себе 1,9% опитаних студентів, ще 3,1% є членами тієї або тієї партії, хоча й беруть участь лише в окремих партійних заходах. Ще 8,5% респондентів визнали, що не є членами партій, однак інколи беруть участь в окремих заходах [195, с. 127]. Усе більша частина студентської молоді розглядає власну участь у діяльності політичних партій та організацій як своєрідний соціальний ліфт, який має сприяти їм вибудувати власну кар'єру. Це підтверджується даними опитування: майже третина тих, хто регулярно слідкує за політичними подіями, прагне зробити громадську або політичну кар'єру.

Надзвичайно цікавим є й наступний факт. Лише 44,4% опитаних студентів вважають, що їх голос на виборах має значення. Водночас для 67,8% студентів важливо, щоб їх голос на виборах був почутий. Крім того,

якби вибори до Верховної Ради України відбулися раніше встановленого терміну, то 63,3% опитаних узяли б або швидше взяли б у них участь.

Але така суперечливість навряд чи є свідченням накопичення протестного потенціалу серед студентської молоді. Соціологами фіксується помітний розрив між актуалізацією політичних ціннісних орієнтацій на емоційному, когнітивному і дієво-практичному рівнях сприйняття, зменшення інтенсивності їхнього прояву на когнітивному рівні та незначну репрезентованість на дійовому рівні. Тому очікувати підвищеної протестної активності серед студентства, принаймні в контексті сучасних передвиборних подій, наразі не доводиться.

Рівень електоральної активності студентської молоді залишається нижчим, ніж загалом у країні. Нижчою серед студентської молоді, якщо порівнювати із загальноукраїнськими показниками, є і явка на виборчі дільниці. Це значною мірою пояснюється тим фактом, що багато іногородніх студентів на вихідні (тобто, під час виборів) їдуть відвідати батьків [94, с. 280-293].

Готовність узяти участь у протестах проти дій влади, навіть якщо могли б постраждати від цього, задекларували 14,6% респондентів. Ще 22,4% опитаних студентів заявили про готовність узяти участь у масових заходах, але тільки в тому випадку, якщо це не буде мати негативних наслідків для них особисто.

Водночас активні форми протесту схвалюють, однак не готові брати в них участь 23,9% студентів. Вороже ставиться до мітингів майже третина опитаних – 32,5%, а протилежну позицію займають 6,6% .

Серед причин, які могли б спонукати студентів узяти участь у масових акціях протесту, називалися насамперед погіршення рівня життя власної сім'ї – 51,1%, загроза погіршення стану навколишнього середовища – 31,6%, незгода з внутрішньою політикою влади (порушення демократичних засад суспільного життя, прав людини тощо) – 33,7%.

У випадку, коли відсоток тих, хто не дав відповіді під час опитування перевищував стандартне відхилення, на окремі запитання було наведено такий відсоток:

- незгода із зовнішньополітичним курсом влади – 18,6%;
- обмеження інтересів тієї соціальної групи, до якої належить респондент (молодь, студенти тощо) – 37,5%;
- прагнення підтримати ту політичну силу, партію, рух, які близькі респонденту – 9,7%;
- порушення під час виборчих кампаній – 14,4%;
- інше – 2,5%.

Загалом, рівень протестних настроїв серед студентства з огляду на розгортання економічної кризи виріс неістотно. Однак природа протесту значно радикалізувалася. Майже 1,5% опитаних готові брати участь у різних заходах, які є незаконними формами протесту. А це свідчить про потенційну загрозу дестабілізації суспільних процесів.

Насамперед у структурі політико-ідеологічних орієнтацій українського студентства переважають національно-демократичний та екологічний («зелений») напрями. Їм надають перевагу відповідним чином 14,6% і 14,3% опитаних студентів.

Крім того, 10,3% студентів є прихильниками ідеї «возз'єднання України з Росією при збереженні ринкового курсу». А 6% вважають себе соціал-демократами. Серед інших напрямів варто відзначити ліберальний (4,1%), комуністичний і християнсько-демократичний – (по 2,5% кожний), соціалістичний та національно-радикальний – (адекватно 1,7 і 1,3%).

Варто також звернути увагу на те, що частка прихильників лівих поглядів серед студентської молоді значно менша, ніж серед молоді загалом. Ще більш помітною є різниця в поглядах студентів при порівнянні їх із політико-ідеологічними орієнтаціями інших категорій населення.

Однак у питаннях ідеології українські студенти (власне, як і переважна частина населення країни) орієнтуються недостатньо. Майже 37% опитаних

студентів не є прихильниками жодної із політичних течій, а 5% вважають себе прихильниками аморфного «не політичного руху, який відстоює ідеї громадського контролю за діями влади».

Мало того, незважаючи на те, що понад 57% респондентів заявили про себе як про прихильників тієї або тієї політичної ідеології, у більшості з них відчуття ідеологічної ідентифікації дуже сильно розмите [195, с. 127-128].

Як свідчить розгляд електоральної бази провідних політичних партій і блоків, прихильників комуністичної ідеології (серед них і студентів), наприклад, часто можна зустріти серед виборців «Нашої України» чи «Блоку Юлії Тимошенко», а націонал-радикалів – серед прихильників Партії регіонів. Ця суперечність зумовлюється достатньо низьким рівнем політичної грамотності, розмитістю ідеологічних платформ більшості політичних партій та блоків, а також домінуванням у мотивації молодого виборця соціально-економічних аспектів над ідеологічними.

Попри тривалу державну кампанію щодо популяризації ідей євроатлантичної інтеграції кількість прихильників вступу до НАТО серед студентської молоді лишається на тому ж рівні, що й кілька років тому і не перевищує 31,5%. Водночас серед них лише 13,2% схвалюють цю ідею повністю.

А от кількість противників вступу до НАТО серед студентів дещо збільшується і становить майже половину опитаних – 48,9%. До того ж 31,3% – це радикальні противники такої ідеї. Не можуть визначити своє ставлення до вступу України в НАТО майже 20% респондентів. Цей показник є приблизно на 10% меншим, ніж загалом в Україні [195, с. 129].

А ось ідея вступу України до Європейського Союзу, навпаки, користується підтримкою переважної частини студентства: 28,2% опитаних схвалюють її повністю, а ще 31,6% – швидше схвалюють. Принагідно кількість недоброзичливців євроінтеграції є майже втричі меншою, ніж прихильників, які загалом не схвалюють або швидше не схвалюють вступ

України до ЄС (21,8% опитаних). Не визначилися з відповіддю на це питання 18,4% респондентів.

Ставлення студентства до питання щодо ситуації в країні та рівень довіри до суспільних і політичних інститутів є досить розмаїтим. За даними дослідження Центру досліджень проблем громадянського суспільства «Студентство України: політичні пріоритети після Майдану» у жовтні 2008 року покращення ситуації в країні відчули лише приблизно 4% студентів. А ось 56% відзначили тенденцію до її погіршення, що пояснюється розгортанням у країні економічної кризи. 21% опитаних схильні вважати, що ситуація лишилася такою самою, як і рік тому. Не змогли відповісти на поставлене запитання 19% респондентів.

Відчуття погіршення власного економічного становища значною мірою вплинуло на особливості сприйняття студентською молоддю діяльності органів влади, а також на її електоральні орієнтації [94, с. 294].

Найбільшим рівнем довіри в середовищі студентської молоді у 2008 році користувалися церква й телебачення – їм довіряли або швидше довіряли відповідним чином 49,0% та 46,1% опитаних. Це в цілому відповідало загальноукраїнським тенденціям.

Найменше українські студенти схильні були довіряти політичним партіям і Верховній Раді України, яким довіряли або швидше довіряли лише 10% та 10,6% опитаних. Саме ці політичні інститути мали найвищі показники недовіри серед студентів, адже їм не довіряли чи швидше не довіряли 74,6% та 71,6% респондентів.

Надзвичайно високим був також рівень недовіри до міліції та НБУ. Їм не довіряли або швидше не довіряли 61,8% та 61,1% студентів. Майже всі перераховані владні інститути мали рівень недовіри серед студентства більший, ніж 50%. Для порівняння: в європейських країнах розвиненої демократії рівень довіри громадян до владних структур, офіційних осіб, як правило, перевищує 50% [195, с. 131].

Студентська молодь не надавала переваги окремій партії (партіям) на відміну від інших вікових груп (наприклад, щодо підтримки Комуністичної партії України людьми похилого віку). Це може означати відсутність у політикумі «молодіжної» партії, у яку студентство могло б і бажало інвестувати власний електоральний інтерес. Про це свідчить і наявність 26% опитаних студентів, які не проголосували за жодну з партій.

Результати різних соціологічних досліджень також демонструють, що студенти на перший план висувають політичні вимоги, розв'язання соціально-економічних проблем населення, збільшення зарплат і стипендій, зниження соціальної нерівності, створення додаткових умов для самореалізації, невтручання держави у приватне життя молоді тощо. Незважаючи на ліберальні та соціальні запити й політичні орієнтири, студентство переконане, що є необхідність у зміцненні вертикалі влади і посиленні ролі владних органів.

Однак у питаннях ідеології українські студенти так само, як і переважна частина населення країни) орієнтуються недостатньо. Ця суперечність зумовлюється досить низьким рівнем політичної грамотності, розмитістю ідеологічних платформ більшості політичних партій та блоків, а також домінуванням у мотивації молодого виборця соціально-економічних аспектів над ідеологічними [70, с. 69].

Але особливістю суспільно-політичного розвитку України на сучасному етапі є відродження й творення власної державності, що потребує значно вищої, ніж звичайно політичної активності всіх громадян. Політична свідомість студентства, з одного боку, формується внаслідок цілеспрямованого виховання й навчання, отримання певних знань, норм, вимог, запитів та ідеалів. З другого боку, це той наслідок створених соціально-політичних умов, який відображає особливості стану студентства в цих умовах і реальні політичні відносини в суспільстві, котрі часто набувають спонтанної й досить суперечливої природи. Крім того, високий рівень

недовіри до державних інститутів зумовлює негативне ставлення молоді до політичної діяльності в цілому.

Вплив усіх зазначених факторів на політичну свідомість української молоді загалом і студентства зокрема призводить до того, що їх ідеологічні орієнтації виявляються переважно суперечливими, а свідомість – фрагментарною.

Як бачимо, серед соціальних пріоритетів українського студентства переважає прагнення здобути престижний професійний рівень освіти, одержати відповідну роботу, хоч не завжди за фахом, але економічно вигідну. Кардинально не однозначне ставлення студентів до антиморальних проявів серед молоді. Не знаходить підтримки серед студентства відсутність гарантії їх соціально-економічних прав і політичних свобод, що породжує недовіру до законодавчої та виконавчої гілок влади України.

4.2 Національна ідея в системі ціннісних пріоритетів сучасного студентства

Серед багатьох цінностей, за допомогою яких виробляються потрібні життєві орієнтації молоді, велике значення мають цінності національні. Саме тому одним з головних пріоритетів згідно з Національною доктриною розвитку освіти є національне виховання, спрямоване на залучення громадян до глибинних пластів національної культури й духовності, формування у юнаків і дівчат національних світоглядних позицій, ідей, поглядів та переконань на підставі цінностей вітчизняної і світової культури [142, с. 2].

Для студентської молоді розуміння національної ідеї переважно пов'язане з міжнародним іміджем України, і тому корелюється насамперед із рівнем довіри до держави та до її окремих інститутів. Водночас рівень патріотичної самосвідомості студентства може бути достатньо низьким. Під патріотичною самосвідомістю молоді мається на увазі своєрідний чуттєво-вольовий стан особистості, який під час самореалізації за індивідуальними і

колективними принципами продовжує у сфері соціокультурної діяльності суспільства та держави ті матеріальні та духовні процеси, котрі не тільки забезпечують її власну самореалізацію, але й зміцнюють політичний устрій, економічний лад, соціальну і культурну цілісність народу. Останнє передбачає, що держава бере на себе відповідальність за надання молоді різних можливостей для максимального використання власного творчого потенціалу на користь народу.

Реальний стан патріотичних почуттів молоді можна визначити за критеріями: наявності в неї системних знань, уявлень, поглядів, наукових і художніх понять патріотичної тематики; ступеня оволодіння молодими людьми національно-культурною спадщиною, засвоєння та осмислення ними загальнолюдських цінностей; вияву в суспільній і політичній діяльності патріотичних почуттів та адекватних щодо них намірів, вчинків, поведінки; прояву в суспільній практиці діяльності патріотичного змісту і спрямованості, фіксації патріотичних намірів та прагнень у спілкуванні.

Самі по собі національні цінності й орієнтації – не що інше, як складова частина всього комплексу соціальних цінностей. Такі цінності відтворюють особливості й зміст життя нації, визначають її потреби та інтереси.

Національні цінності мають не тільки економічний, культурологічний, але й соціальний зміст. Молоді люди об'єктивно є носіями національних цінностей, не автоматично успадковуючи їх від попередніх поколінь. Мова, культура, спосіб мислення, поведінка передаються від старших поколінь. Але всіма цими чинниками однак треба опанувати, усвідомити їхню сутність та особливості. До того ж національні цінності й орієнтації не залишаються довічними, вони удосконалюються з розвитком суспільства і держави.

Засадою формування патріотичних почуттів є національна самосвідомість. Саме на її підставі передусім і виникають патріотичні почуття [14, с. 3].

На формування національної самосвідомості молодих громадян в Україні істотно впливає менталітет українців як нації, особливого народу.

Така ментальність – явище неоднозначне, тому що нашим предкам були притаманні одночасно з демократизмом, толерантністю, милосердям, прагненням до свободи і незалежності й такі далеко не кращі риси, як анархізм, тяга до міжособної боротьби та бунтів, протиставлення особистих інтересів суспільним і загальнодержавним, реальний політичний конформізм тощо [82, с. 69-86].

Менталітет розглядають як спосіб мислення народу, або як філософсько-світоглядні координати духовного життя народу, нації, або як інваріантні вияви психології представників різних культур, на яких базується їх світогляд і поведінка. В описах конкретних проявів менталітету, як правило, мова йде про уявлення, почуття, цінності та інші характеристики спільності, що вивчаються.

Формування українського менталітету відбувалося під впливом геополітичного чинника – розташуванням України між Заходом і Сходом, транзитними характеристиками краю, історичними процесами переміщення народів тощо. Україна майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, в центрі боротьби, і включалась до складу то однієї, то іншої держави. Тому для значної частки населення України характерним є стан постійного політичного маневрування, перманентної зміни пріоритетів, орієнтацій на того чи іншого більш сильного сусіда. Фактом є й одвічне прагнення більшості населення до незалежності, створення й розбудови власної держави. Останнє істотно вплинуло на формування національного політичного менталітету, призвело до формування в його структурі так званого маргінального складника, що в свою чергу спричинило формування своєрідної біполярної моделі, яка поєднує лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до довкілля, історії й майбутнього розвитку. У політичній сфері ці типи менталітету виявляються, з одного боку, в бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, а з другого - в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу і власної держави [192, с. 77].

Але, на наш погляд, для оцінки розуміння студентською молоддю національної ідеї необхідно використовувати інші критерії, ніж для оцінки цього самого параметра щодо дорослого населення. Це пов'язано щонайперше з іншими, ніж у старшого покоління соціальними практиками.

Наприклад, українська студентська молодь, з одного боку, має велику частку тих, хто хоче покинути Україну (за даними опитування, 23,8% планують виїхати за кордон на постійне місце проживання). А з другого боку, найбільша група студентства налаштована збудувати краще майбутнє для себе в Україні, оскільки 76,2% не планують виїжджати за кордон на постійне місце проживання. Водночас більше половини опитаних студентів відчують себе громадянами світу (51,7%) та європейцями (32,8%) [195, с. 151]. Отже, сучасними студентами виїзд за кордон не розглядається в термінах «зради» ідеалам вітчизни, оскільки світ для них виявляється все більш відкритим, таким, в якому відсутні кордони. Але принагідно слід зауважити, що фактично 65% студентів ніколи за кордон не виїжджали.

Слід також мати на увазі, що період становлення державності супроводжується активним пошуком молодими людьми загальнонаціональних ідейно-духовних орієнтирів, здатних консолідувати суспільство, зміцнити державу, вивести її на високий рівень цивілізованості та культури. Саме на цьому етапі серед першочергових спрямувань державної політики постає завдання патріотичного виховання молоді, як важливої складової формування української національної ідеї.

Для вирішення цього завдання Міністерством освіти і науки України спільно з Міністерством оборони, Міністерством культури і туризму та Міністерством соціальної політики України було розроблено проект Концепції патріотичного виховання молоді. В документі визначено головні пріоритети діяльності тих або тих державних органів – створення механізму становлення й ефективного функціонування державних систем патріотичного виховання; формування патріотичних почуттів і національної свідомості молодих громадян на підставі гордості за свою країну та її історичні

надбання; виховання громадянина-патріота, який усвідомлюючи взаємозв'язок між ідеями індивідуальної свободи, прав людини і її громадянською відповідальністю готовий до участі в процесах державотворення та захисту державних інтересів власної держави.

На поліпшення культурного і патріотичного виховання студентів спрямована також програма з виховної роботи щодо забезпечення функціонування української мови в усіх сферах діяльності вищих навчальних закладів, формування в молодих громадян поваги до Конституції України і символів держави, поглиблення обізнаності з українською історією та культурною спадщиною.

З огляду на реалізацію зазначених програм можна зробити декілька попередніх висновків.

1. Становлення державності супроводжується в Україні активним пошуком загально-національних ідейно-духовних орієнтирів, здатних консолідувати суспільство і вивести його на високий рівень цивілізованості й культури. Тому одним із основних завдань державної політики визначено патріотичне виховання молоді як важливої складової формування соборності України.

2. Міністерство освіти і науки України проводить різні акції, заходи, фестивалі, конкурси, які спрямовані на інтелектуальний, творчий і духовний розвиток студентської молоді та сприяє проведенню змістовного дозвілля.

3. Виховний процес у вищих навчальних закладах країни спрямований на формування ціннісних і духовних орієнтацій студентства і опирається на наявну культурно-дозвілєву базу залежно від власної спроможності та наявності відповідних кадрів у кожному конкретному навчальному закладі.

4. Помітне занепокоєння викликає зменшення інтересу молоді до книг, мистецтва і культури загалом. Водночас зростають споживчі настрої юнаків і дівчат, орієнтованих насамперед на сферу розваг та пасивний відпочинок, який у більшості випадків не сприяє формуванню духовних цінностей.

5. Вищі навчальні заклади спільно з молодіжними громадськими організаціями (студентського самоврядування, профспілок) покликані створити умови для впровадження сучасного механізму виховного процесу, який би передбачав всі необхідні зміни щодо формування ціннісних орієнтацій студентської молоді та її духовного розвитку з обов'язковим урахуванням думки самої молоді [195, с. 96].

У формуванні політичної активності студентів значну роль покликані відіграти освітні заклади, установи культури, засоби масової інформації, політичні партії, громадські («неурядові») організації. Навчальні заклади є головним інструментом забезпечення політичної освіти людини. До того ж період навчання у ВНЗ більшістю дослідників не тільки виділяється в самостійний соціалізаційний етап, але й визнається найважливішим з огляду завершення формування особистості під впливом керованих чинників.

Методи навчання і виховання у вищій школі повинні стимулювати творчість, ініціативу, самостійне та раціонально-критичне політичне мислення студентів. Політична освіта надає знання про їхні права і свободи людини, способи й механізми їх здійснення і захисту, про улаштування держави, громадянського суспільства, їх інститутів, процедури їхнього функціонування, способи взаємодії та впливу на них. Політична освіта спрямована на формування вміння і бажання людей ідентифікувати суспільні інтереси й домагатися їх задоволення. Також політична освіта передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної приналежності, національних цінностей (мови, культури, території), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності, гордості за свою землю.

Політична освіта у вузі має бути спрямована на засвоєння та перетворення політичних знань студентів у стійкі переконання, формування і закріплення моделей політичної поведінки; сприяти самоорганізації студентства, участі у молодіжних організаціях та рухах і політичному житті. Від якості політичної освіти залежить рівень ціннісних уявлень молоді про

структуру та принципи політичної системи, свої права та обов'язки як громадянина і суб'єкта політичного життя, вміння користуватися цими знаннями. Студентська молодь потребує підготовки й до громадського життя. Заклади освіти є осередками формування громадянськості молодого покоління [213].

Освіта, як соціальний інститут, виконує когнітивну, соціалізуючу та виховну функції. Отже, політична освіта не повинна обмежуватися лише наданням теоретичної підготовки та практичних навичків. Важливу роль має політичне виховання. Політичне виховання має бути спрямоване на формування у студентів активної позиції в політичній сфері, на розвиток громадської і громадянської активності в реалізації соціальних, політичних інтересів, участь у функціонуванні інститутів безпосередньої демократії.

У процесі політичної освіти і політичного виховання особливого значення набуває формування органічного зв'язку політичних знань, переконань і почуттів. Слід враховувати, що політичні почуття у студентів виконують роль психологічних чинників, що сприяють психологічному ставленню особистості до політичних явищ, їх наслідків; формуванню мотивів політичної поведінки; емоційних форм саморегуляції, самооцінки чинників дій особистості. Сприяючи соціалізації студентської молоді, політична освіта має навчати її рольовим моделям політичної поведінки.

Визначено проблему розмитості системи виховної роботи молоді, цінностей та ідеалів, за допомогою яких необхідно виховувати сучасну молодь в умовах реальної багатопартійності та ідеологічного плюралізму. Наголошується, що складність і труднощі економічних та соціально-політичних перетворень, які мають місце у нашій державі, негативно впливають на громадянську позицію переважної частини студентів, їх настрій характеризується почуттям соціального дискомфорту, соціального песимізму, недовіри до владних структур.

Політична освіта на нинішньому етапі розвитку українського суспільства має свою специфіку. З усуненням ідеологічних кліше створено

можливість надання молодим людям більш глибоких і різнобічних знань про політику, державу, навколишній світ і суспільство. Це вимагає високої політичної та педагогічної культури у педагогів-вихователів, методичної та навчальної літератури, відповідної матеріальної бази. Система демократичної політичної освіти молоді повинна залучати найбільш компетентну й демократично зорієнтовану частку наукової, педагогічної та управлінської інтелігенції, використовувати як власні педагогічні розробки, так і досвід демократично розвинутих країн [213, с. 128].

Молода людина стає повноцінним представником суспільства тільки тоді, коли вона оволодіває певною мірою цінностями, нормами, способами дій і спілкування, здатністю до самооцінки себе як члена певної спільноти. Завдання політичної освіти полягають у створенні умов для формування справжнього громадянина, рівень знань, ставлень і участі якого відповідає вимогам сучасного демократичного суспільства. Політична освіта має сприяти якомога повнішому набуттю молодими громадянами кращих духовних надбань нашого народу у поєднанні з надбаннями інших народів, утвердженню культури взаємин між людьми різних національностей, формуванню в молоді кращих особистісних рис громадян української держави, загальної культури і духовності.

Роль молоді в суспільстві визначається її духовністю, моральними підвалинами, національними традиціями, загальним рівнем культури. Кожне покоління формується на таких духовно-практичних засадах, які утвердилися в суспільній свідомості, є відображенням соціально-політичних, економічних і культурних факторів суспільного розвитку.

Слід зазначити, що ліквідація заідеологізованої тоталітарної радянської системи спричинила катастрофу багатьох культурних і духовних ідеалів. Для сучасної молоді з відходом колишніх зразків нові ідеали ще не наповнилися конкретним змістом, часто-густо є незрозумілими, а отже, й не затребуваними. На жаль, усе менше в системі життєвих орієнтирів молоді важать духовні ціннісні норми, ідеали гуманізму і моральності. Водночас

ідеал матеріального благополуччя міцно закорінений у свідомості молодих людей, утримуючи лідируючу позицію серед ціннісних орієнтирів.

Структура життєвих цінностей та ідеалів молоді за останні роки в процесі реформування суспільства зазнала істотних змін. За даними дослідження В. Лісовського, опублікованими ще в 1986 році, головними цінностями молоді були цікава робота, дружба, порядність, любов, діти, здоров'я, родина, незалежність від інших, повага оточуючих, вірність принципам та переконанням, високе матеріальне становище, спокійне, розміряне життя [112, с. 13]. Для нинішнього покоління молоді, як і 40, і 20 років тому, важливими є такі гуманістичні ідеали, як чесність, порядність і правдивість. Крім того, українська молодь цінує у людях силу волі, сміливість, рішучість, освіченість та інтерес до громадського життя. Мало привабливими з погляду більшості представників студентської молоді є конформізм, напористість, нахабність, бажання покрасуватися перед іншими [148, с. 32].

Однак у сучасному молодіжному середовищі не дуже цінується висока культура, ерудиція, духовність, надто виразно проявляється прагматична орієнтація. Наприклад, за даними соціологічних досліджень головними життєвими цінностями сучасної молоді є високе матеріальне становище, орієнтація на особисте життя, високооплачувана робота [128, с. 37]. Звертає на себе увагу той факт, що риси інтелігентної особистості (хороші манери, ввічливість, чесність, принциповість, чуйність, співчуття) в суспільній молодіжній думці не є престижними і не розглядаються більшістю представників молодіжної групи як ідеал, гідний для наслідування.

Розгляд ціннісних норм засвідчив, що загальнолюдські ідеали добра, свободи і справедливості в цілому не піддаються впливові змін у суспільстві. Для більшості теперішніх молодих людей ці гуманістичні ідеали – засада їх самоактуалізації [149, с. 50].

Єдине, що поки не змінюється в молодіжній свідомості, – це фетишизація ринку. Ідеалізація ринку, прагнення до добробуту будь якою

ціною – своєрідний соціально-психологічний феномен молодіжної свідомості, підґрунтям якого є прагнення до збагачення та орієнтація на життєвий успіх.

Однак загалом для молоді України високі духовно-культурні ідеали є досить значущими. Наприклад, проведене в 2007 році соціологічне дослідження засвідчило, що більша частина студентської молоді віддає перевагу ідеалам. Певним показником для сучасної молоді є й орієнтація кожного третього представника на життєвий ідеал товариша і друга. Молоді люди відчувають також загострений інтерес до таких гуманістичних ідеалів, як чесність, правдивість, справедливість. Ці якості виявляються своєрідним лейтмотивом загальнолюдської моралі: для сучасної молоді, як і в минулому, вони залишаються провідними принципами життя [148, с. 24-35]. Але засади гуманістичної позиції молоді слабшають, не витримуючи зростання конформістських настроїв, симптомів морального цинізму.

Однозначно, не може студентство бути основою розвитку своєї держави, якщо воно не пройметься національною ідеєю. Збоку державних структур розроблено і частково реалізується ряд важливих програм по національному вихованні молоді. Разом з тим, об'єктивна реальність свідчить, що в молоді міняються загальнолюдські ідеали, вони більше матеріалізуються, а при цьому губиться духовність. В такій ситуації значну роль має відігравати самосвідомість молодої людини, її відповідальність за майбутнє роду, нації, України. Але системності у формуванні самосвідомості молоді в державі не має.

4.3. Виховання студентської молоді в Україні в умовах ідеологічного плюралізму

Сьогодні формування духовності студентів спирається на системну роботу, яка проводиться вищими навчальними закладами в межах навчально-виховного процесу. Однак цей процес ускладнюється наявною в суспільстві кризою духовності, яка негативно впливає не тільки на доросле населення,

але й на молоде покоління. Національна молодіжна доктрина минулого століття вже не здатна визначати формування сучасної духовної культури. Новітня молодіжна політика потребує нової парадигми виховання молоді відповідно до скорегованої нинішнім розвитком суспільства мети, змісту, завдань і методів. Адже, як зазначають фахівці Академії педагогічних наук України, духовний і культурний розвиток студентської молоді відбувається в умовах ціннісного вакууму, коли в суспільстві насаджується цинічний прагматизм, визначальним критерієм якого є цілі, що виправдовують будь-які засоби їх досягнення.

Дослідження, яке було проведене серед студентів провідних українських ВНЗ, виявило, що більшість студентів (понад 70%, але не більше 77% у кожній страті) зараховують себе до середнього рівня економічного достатку, а найбільш забезпеченими почуваються, як не дивно, трієчники (11,4% проти 6,8% у четвірочників), у той час, як серед відмінників найбільше тих, хто почувати себе в гіршому, якщо порівнювати із студентами своєї групи, матеріальному становищі (9,7% проти 6-7% в інших стратах).

Водночас самооцінка успішності життя продемонструвала, що тільки серед відмінників у масиві немає жодного респондента, який би визнав власне життя неуспішним загалом. Проте оцінка опитаними відмінниками життя як загалом успішного переважає оцінку четвірочників, наприклад, у півтора рази (27% проти 18%) [195, с. 109].

До основних цінностей студентської молоді належать насамперед здобуття освіти, знання іноземної мови, володіння навичками роботи в Інтернеті, отримання додаткової, другої освіти або додаткової компетенції тощо. Цікаво, що навіть бажання отримати другу вищу освіту є стратифікованим через залежність від академічної успішності [172, с. 132]. Якщо серед відмінників дві третини відчують власну обмеженість через одну освіту або ж вищу успішність на ринку праці людей з двома і більше освітами, то для трієчників цей показник менший на 30%. Заразом не хотіли б

отримати другу вищу освіту 37% трієчників, 24,9% – четвірочників і лише 15,6% – відмінників [195, с. 112-113].

Спостерігається залежність між успішністю в навчанні та визнанням необхідності знання іноземної мови в сучасному світі. До того ж, якщо серед відмінників лише 4,7% визнають знання іноземної мови як непотрібної (а прибічників протилежного погляду – 92,3%), то серед трієчників – 22,3% тих, хто дотримується думки про необхідність знань у сфері іноземних мов (непотрібним знання іноземної мови вважають 64,0% трієчників). Тобто, низькокомпетентні страти виявляються не тільки неуспішними в певний конкретний момент розвитку суспільства, але й мають шанси поглибити власну неуспішність у майбутньому через відтворення нових нерівностей.

В українському суспільстві вже не є дефіцитарним уміння користуватися комп'ютером (лише 1,2% серед відмінників і 3,3% серед трієчників не вміють користуватися комп'ютером). Але в певному сенсі дефіцитарним залишається вміння працювати в Інтернеті. Якщо серед відмінників лише кожний двадцятий не вміє користуватися Інтернетом, серед четвірочників – кожний десятий, то серед трієчників – кожний п'ятий. Крім того, кожний п'ятий трієчник демонструє вміння користуватися Мережею тільки із сторонньою допомогою [195, с. 114].

Показовим є розподіл оцінок, які дають студенти різним видам дозвілєвої діяльності. У дослідженні, яке було присвячене цій проблемі, здійснений розгляд оцінки українськими студентами привабливості розмаїтих способів проведення вільного часу залежно від їх академічної успішності. Всі види діяльності були розподілені на три групи: як такі, зв'язок яких з академічною успішністю не був виявлений; як такі, зв'язок яких з академічною успішністю був прямим; як такі, зв'язок яких з академічною успішністю був умовним (див. табл.4.4).

Таблиця 4.4

Види дозвіллевої діяльності, оцінка привабливості яких українськими студентами зростає зі зростанням академічної успішності (%)

Рівень академічної успішності	Привабливі для українських студентів види дозвіллевої діяльності											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Навчаються тільки на «відмінно»	63,7	51,6	21,7	44,2	64,7	70,4	61,0	56,8	40,2	33,3	36,5	34,1
Навчаються на «добре» та «відмінно»	59,3	47,6	14,8	39,7	57,6	65,6	60,3	48,0	38,8	31,1	30,9	28,0
Навчаються в основному на «добре»	58,9	45,7	14,6	37,4	49,7	64,7	53,9	35,8	31,7	25,0	24,7	25,0
Навчаються на «добре» та «задовільно»	60,6	44,3	16,6	33,0	37,1	60,5	49,8	28,3	26,2	22,7	23,0	21,0

(У таблиці цифрами позначені наступні привабливі для українських студентів види дозвіллевої діяльності: 1 – спорт і спортивні ігри; 2 – фізкультурно-оздоровчі заняття; 3 – гра в шашки, шахи; 4 – читання газет, часописів; 5 – читання художньої літератури, 6 – відвідування Інтернет-сайтів, спілкування в Інтернеті; 7 – відвідування кінотеатрів; 8 – відвідування театрів, виставок, музеїв; 9 – відвідування концертів сучасної і класичної музики; 10 – відвідування церкви, релігійних обрядів; 11 – художня творчість (гра на музичних інструментах, малювання); 12 – аматорські заняття (колекціонування, фотографія) [195, с. 118].

Більше половини відмінників ніколи не грають в комп'ютерні ігри, для трієчників цей показник на 14% (1/3) менший, тоді як 25% цих самих трієчників (утричі більше, ніж відмінників) щоденно звертаються до зазначеного способу проведення вільного часу. Враховуючи, що групи малої

інтенсивності («декілька разів на рік») фактично збігаються (6-7%), можна констатувати, що основною «групою ризику» серед української молоді щодо комп'ютерних ігор є академічно неуспішні страти (серед яких майже 60% активно користуються ними). І це – тривожний сигнал для всієї української молоді. Адже навіть серед відмінників майже 40% тих, хто більш-менш активно грає в комп'ютерні ігри.

Духовний і культурний розвиток студентської молоді відбувається в умовах, коли в суспільстві культивується користолюбство, насаджується цинічний прагматизм. Публічне нехтування елементарними нормами моралі неабияк деморалізує суспільство і передусім студентську молоддь.

У зв'язку із загостренням економічної кризи соціальна і політична нестабільність держави негативно впливає на культурні потреби молоді. Значна частина молодих людей неспроможна користуватися послугами культурно-освітніх закладів, які все більше комерціалізуються. Серйозне занепокоєння викликає певне зменшення інтересу молоді до читання книжок, мистецтва й культури загалом. Попри це зростають споживчі настрої орієнтованих насамперед на сферу розваг юнаків і дівчат.

Виявилось, що майже ніколи не читають пресу 37,3% відмінників, 45,8% – четвірочників і 56,9% – трієчників. Для ознаки «щоденно» ці показники складають відповідним чином 13,8%, 8,0% і 4,7%. Щодо ознак «декілька разів на місяць» та «декілька разів на тиждень» спостерігаються аналогічні, хоча й не настільки чітко окреслені тенденції. Подібні тенденції спостерігаються і стосовно Інтернет-користування, до якого не звертаються 22% – відмінників і 37% – трієчників (найбільш інтенсивні показники – якраз зворотні). Не кращі справи в молоді й щодо відвідування кінотеатрів (з-за фінансової обтяжливості цієї стратегії основні розрізнення розглядалися в індикаторах «ніколи»): визначилися лише 29% відмінників, і цей показник поступово зріс до 43% у трієчників. А ось відповідь «декілька разів на рік» (у відношенні 32% до 22%) та «декілька разів на місяць» (32% до 26%) обрали ті самі відмінники і трійчники. Схожі тенденції спостерігалися й під час

вивчення розподілу регулярності читання художньої літератури різними академічно успішними групами [195, с. 123].

Кількість тих, хто ніколи не відвідує закладів культури від групи до групи поступово зростає вдвічі – від однієї третини до двох третин – і в підсумку досягає 62,1% серед трієчників. Одночасно серед усіх груп (розрізняються тільки абсолютні показники) модальним показником є «декілька разів на рік», що дозволяє констатувати ситуацію слабкої затребуваності такої культурної практики більшою частиною студентів, а також явища, близькі до кризових у цій сфері культурного споживання. Типологічно схожою є ситуація із суміжною сферою культурного споживання, а саме з відвідуванням концертів класичної і сучасної музики (де відсоток тих, хто ніколи не звертався до цих практик, зростає від страти до страти з 56,3% до 67,8%, а модальним показником є показник «декілька разів на рік», який коливається від 21% у трієчників до 29,1% у відмінників) та, як це не дивно, у сфері релігійних практик (відвідують церкву або виконують релігійні обряди щонайбільше декілька разів на рік від 22% до 31%, ніколи не звертаються до цих практик від 48% відмінників і до 68% трієчників).

Більшість студентської молоді а це 73,6%) навіть не бере участі в роботі неформальних об'єднань. Не змогли відповісти на поставлене питання 16,3%, а 10,1% респондентів зазначили, що неформальні об'єднання є близькими для них [195, с. 154].

Серед тих, хто зауважив, що неформальні групи є близькими для них, а це 10,1% опитаних, було зазначено, що це такі групи: емо (0,7%), толкеністи (0,4%), геймери (1,5%), рокери (2,6%), клаббери (0,2%), панки (0,4%), готи (1,2%), байкери (0,2%), рідновіри (0,1%), націоналісти (0,2%), репери (0,5%), фани футболу (0,4%), хіп-хоп (0,1%), хіпі (0,1%), КВНники (0,1%), неформали (0,2%) [195, с. 155].

Впадає у вічі насамперед загальна низька активність українського студентства щодо «активних», творчих способів проведення вільного часу. Наприклад, художньою творчістю ніколи не займалися 63,7% відмінників і

майже 75% четвірочників та трієчників; технічною творчістю – приблизно 80% у кожній страті; аматорськими хобі – від 63% у відмінників до 70% у четвірочників та 75% – у трієчників. Виняток становить лише технічна творчість, де переважають трієчники. Але через статистичну ненасиченість їх відповідей неможливо більш детально визначитися з цим феноменом [195, с. 124-125].

Отже, українська студентська молодь відображує загальносвітові глобалізаційні процеси в соціокультурному просторі диференціацій. Система ціннісних орієнтацій відтворюється через систему знань, умінь, навичок і навіть через академічну успішність та неуспішність студентів.

В Україні майже 11 млн. юнаків і дівчат, із них понад 1,5 млн. – студенти вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. Водночас тільки приблизно 2% студентів є активними членами політичних партій і молодіжних організацій різного спрямування, яких нараховується в Україні близько трьох з половиною тисяч [179, с. 48].

У червні 2008 року три всеукраїнські молодіжні організації – Українська студентська спілка, Українська асоціація студентського самоврядування та Студентська республіка звернулися до Комітету Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту і туризму та Міністра України у справах сім'ї, молоді та спорту з пропозиціями провести парламентські слухання щодо актуальних питань, котрі хвилюють студентську молодь [195, с. 4]. Як наслідок, за результатами цього звернення було вироблено конкретні рекомендації центральним органам виконавчої влади щодо вирішення найбільш важливих проблем українського студентства.

Пріоритетами державної молодіжної політики, на думку молоді, мають бути: надання соціальних гарантій для збіднілих груп населення, зокрема молоді та студентів із малозабезпечених верств; створення умов для самореалізації студентства як майбутніх фахівців, державна підтримка студентських організацій, сприяння студентським профспілкам і

студентському самоврядуванню, законодавче закріплення автономності вузів та органів студентського самоврядування; зміцнення патріотичного виховання молоді й державницькі підходи у сфері внутрішньої і зовнішньої політики; викоренення правового нігілізму шляхом встановлення в суспільстві норм на основі добра й справедливості [195, с. 132].

Молоде покоління незалежної України стає більш упевненим у своїх силах, зменшуються його патерналістські орієнтації. Українські студенти достатньо критично оцінюють державну молодіжну політику. Зокрема, за даними дослідження «Становище студентської молоді України», проведеного в листопаді 2008 року Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді разом із Центром «Соціальний моніторинг», лише 6,7% опитаних відзначили, що відчують як реалізується молодіжна політика. 61,1% – не відчують цього загалом, а 32,2% не змогли відповісти на це запитання. Але показники щодо оцінки молодіжної політики слід вважати дещо тенденційними. Студентську молодь не задовольняє політична ситуація в країні, тому й не викликає схвалення політика, яка проводиться державою стосовно молоді [195, с. 131].

Важливо відзначити, що виховання студентської молоді в межах навчально-виховних закладів ведеться згідно внутрішніх програм. Але в державі в цілому йде криза духовності, насаджується цинічний прагматизм. Студентство все менше цікавиться розвитком культури. На перше місце виходять комп'ютерні ігри, заняття, що пов'язані з алкоголем та тютюнопалінням. У задоволенні духовних потреб молодь все більше довіряє церкві.

Висновки до четвертого розділу

Багато уваги у сучасному українському суспільстві приділяється роботі із студентською молоддю і на рівні загальнодержавних заходів (про що свідчить, наприклад, щорічний звіт Президентові України), і в площині кожного вищого навчального закладу (що демонструють численні

соціологічні дослідження). Зокрема, результати соціологічних досліджень свідчать, що рівень участі українських студентів у політичному житті країни загалом відповідає показникам європейських країн.

Духовний розвиток студентської молоді спирається на цілу низку чинників, серед яких вагоме місце посідають культурні вартості, здатність до творчої діяльності, саморозвитку, ціннісні орієнтації, світогляд, віра, власні переконання, ідеали тощо. Для вищих навчальних закладів, а також для всіх організацій, які відповідають за реалізацією молодіжної політики, продовжує залишатися актуальним завдання розробки освітніх технологій, спрямованих на розвиток ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Оскільки студентству притаманний високий рівень конформізму за умови постійного зростання потреб і переважно завищеної самооцінки для формування сучасного політично активного і соціально відповідального студента однієї лише наявності державних програм недостатньо. Необхідне постійне вдосконалення форм роботи з такою специфічною соціальною категорією, якою є студентська молодь. Крім того, соціально-політична й економічна ситуація, в якій перебуває українське суспільство загалом, і своєрідність студентства як соціальної групи зокрема роблять завдання контролю за розвитком ідеологічних переваг та орієнтацій української студентської молоді досить складною проблемою. До того ж ще й такою, яка потребує постійної уваги не тільки з боку владних органів, але й з боку вчених і педагогів.

ВИСНОВКИ

Піддане нашому дослідженню питання ідеологічних пріоритетів студентської молоді являється найяскравішою віхою суспільно-політичного життя сучасної України.

У сучасних наукових дослідженнях відчутна істотна потреба щодо визначення місця, ролі й значення ідеології в суспільному процесі. Практика соціальних змін потребує розв'язання проблем, специфічною особливістю яких є невідповідність між новими вимогами життя і старими схемами діяльності, а також несформованістю загальних орієнтирів та критеріїв для створення конструктивних соціально-політичних відносин, що актуалізує вивчення проблеми політичної ідеології..

Необхідність усебічного і ґрунтовного розгляду феномену ідеології на тлі глибоких трансформаційних змін, які відбуваються в сучасних перехідних суспільствах зумовлена низкою соціальних, економічних, політичних та культурних чинників.

У теоретичному аспекті сформувалися дві тенденції щодо значення ідеології в сучасному житті, які змінюють в часі одна одну: загальна «деідеологізація» та «реідеологізація». Концепції загальної «деідеологізації» (Р. Арон, Д. Белл, С. Ліпсет, К. Поппер, Е. Шилз та ін.) будуються на ідеї про зростаючий вплив науки, що призводить до падіння впливу ідеологічних систем. Це посилюється і особливостями соціально-політичного життя: в демократичному індустріальному суспільстві в умовах розмивання меж різних ідеологій і самих цінностей, широкої диференціації носіїв ідейних цінностей роль ідеології як ціннісного регулятора діяльності значно знижується. Концепції «реідеологізації» (А. Вінер, Дж. Лодж) виходять з ідеї, що деідеологізація громадського життя не могла не привести до певного вакууму загальнонаціональних ідей і цінностей, якими традиційно підживлювалося інтелігентське, наукове і студентське середовище. Що ж стосується фактора деідеологізації – зростання значимості інформації,

природних ресурсів, екології, той самий стан навколишнього середовища і загроза міждержавних конфліктів обумовили необхідність створення «глобальної, всесвітньої» ідеології для всіх, яка б примирила всі існуючі і протидіючі ідеології під покровом нових, гуманістичних ідей і загальнолюдських цінностей.

Досліджено здатність політичних ідеологій до інтеграції суспільства в умовах існування різноманітних ідеологій, що надає більшій актуальності ідеї про необхідність обґрунтування та формування інтегративної (об'єднавчої) ідеології як своєрідного мобілізаційного фактора процесів державотворення та становлення громадянського суспільства, особливо в Україні. Вона має бути перш за все реальним та зрозумілим набором цінностей, що сприймаються більшістю членів суспільства. Визначено, що пріоритетною основою для інтегративної ідеології виступає національна ідея як феномен, що на відміну від політичних ідеологій, має більш широкий – культурно-ціннісний характер.

Водночас поняття інтегративної ідеології у вітчизняному суспільствознавстві залишається малодослідженим. Більше того, у радянські часи у вітчизняному науковому дискурсі саме поняття «ідеологія» було значною мірою дискредитоване; нерідко вона інтерпретувалася лише як інструмент, за допомогою якого політичні еліти маніпулюють масами. Після тривалого періоду деідеологізації українські науковці й політики виявляють посилений інтерес до вивчення різних ідеологій. Їх розробка є необхідною з огляду на те, що кожна нація, держава, щоб зберегти себе, повинні мати чітку систему ідей і цінностей, які відображають глибинні засади їхнього життя.

Вивчення теоретичних та практичних аспектів феномену політичної ідеології дозволило дійти висновку, що серед провідних світових ідеологій в Україні найбільш розробленими виявилися консервативна і соціалістична (соціал-демократична) ідеології, а також ідеологія націоналізму.

Перехідний етап у розвитку українського суспільства зумовлює наявність конкуренції політичних ідеологій, які пропонують вирішення

багатьох питань з різних, іноді діаметрально протилежних позицій. Це створює додаткову напругу в світоглядних орієнтирах суспільства і молоді.

Прийняття чи неприйняття політичних ідеологій відбувається з ціннісних позицій. Такі ціннісні позиції відображають природу ідеологій як не просто певних символічних систем, але передусім як систем цінностей. Соціально-політична ситуація в країні багато в чому визначається тим, носієм яких цінностей є молодь, тому що молодь завжди була, є і буде найбільш важливим ресурсом розвитку будь-якої держави.

Соціальне становище української молоді формується під впливом усього спектру чинників суспільного життя країни. Проблема ідеологічної ідентифікації студентської молоді є актуальною не тільки в контексті сучасного стану українського суспільства, але й з огляду на перспективи його подальшого розвитку. Своєрідною особливістю сучасної політичної свідомості молоді загалом і студентства зокрема є поліцентризм їх політичних уподобань. Але сучасний рівень політичної свідомості української молоді ще низький, що одночасно негативно позначається на рівні її політичної активності. Стратегічні орієнтації української молоді пов'язані з тим, що більшість молодих людей вбачає власне майбутнє у демократичному суспільстві європейського зразка.

Громадські та соціально-політичні рухи молоді є осередком формування локальних молодіжних культур і способів життя, які в майбутньому, зазнавши певних модифікацій, здатні поширити свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства загалом. Молодіжні рухи і неформальні ініціативи фактично формують обличчя суспільства, визначають, яким воно виявиться в період їх зрілості, експериментують з соціальними моделями, обираючи серед них ті, що найбільше відповідають новим культурним цінностям і способам спілкування.

Ліберальні цінності не є популярними серед української молоді. Обираючи, що важливіше – особиста свобода чи рівність, більшість молодих людей вирішує це питання на користь рівності. Молодь схиляється до думки,

що держава має піклуватися про всіх громадян, забезпечуючи їм пристойний рівень життя. Серед політичних напрямів молодь найбільше схильна підтримувати екологічний, соціал-демократичний та націонал-демократичний.

В українській політичній традиції молодь переважно залишалася на другорядних позиціях. Але й сучасна практика створення молодіжних проєктів – малобюджетних «супутників» політичних партій – також не сприяє активному включенню молоді в процес партійного будівництва. Пасивною залишається участь юнаків та дівчат у виборах і, як наслідок – їх входження у владні структури виявляється також проблематичним.

Підвалинами взаємодії молодіжних громадських організацій і влади є нормативно-правова база, яка складається з низки законів, постанов та наказів державного рівня. Саме вони покликані регулювати повноваження сторін у випадку їх взаємодії, але в окремих випадках зв'язують руки і молодіжним громадським організаціям, і владі.

Соціально-політична й економічна ситуація, у якій перебуває українське суспільство, з одного боку, і специфічність молоді як соціальної групи, з другого, роблять завдання формування ідеологічних переваг та орієнтацій української студентської молоді досить складним і таким, що потребує постійної уваги не тільки з боку органів влади різного рівня, але й учених і педагогів.

Духовний розвиток студентської молоді спирається на цілу низку факторів, серед яких вагоме місце належить культурним цінностям, здатності до творчої діяльності, саморозвитку, ціннісним орієнтаціям, світогляду, вірі, власним переконанням, ідеалам тощо. Для вищих навчальних закладів, а також для всіх організацій, які відповідають за реалізацією молодіжної політики, залишається актуальним завдання розробки освітніх технологій, спрямованих на розвиток ціннісних орієнтацій студентської молоді.

З огляду на притаманність молоді високого рівня конформізму за умови постійного зростання потреб і переважно завищеної самооцінки для

формування повноцінної, політично активної і соціально відповідальної особистості однієї лише наявності державних програм недостатньо. Необхідне також постійне удосконалення форм роботи з такою специфічною соціальною категорією, якою є молодь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адеевас И. В. Ценностные ориентации молодежи и характер их изменений в современном российском обществе (теоретико-методологический аспект социологического анализа): дис ... канд. філос. наук : 09. 00. 11 [Текст] / И. В. Адеевас. — М., 1995. — 257 с.
2. Азаркин Н. Идеология и государство [Текст] / Н. Азаркин // Законность. — 1999. — № 11 (731). — С. 35-38.
3. Акмалова А. А. Политология: учебник для студ. вузов, обуч. по гуманитарным и социально-экон. спец. [Текст] / А. А. Акмалова, А. А. Андреев, П. С. Журавлев, В. М. Капицын, Т. В. Карадже ; В. К. Мокшин (ред.). — М. : Академический Проект, 2008. — 606 с.
4. Алексеев П. В. Социальная философия ценности - мораль – идеология : учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Философия» [Текст] / П. В. Алексеев. — М. : Проспект, 2005. — 253 с.
5. Алисова Л. Н. Политическая социология. Политическое сознание. Структура и содержание политического сознания / Л. Н. Алисова, З. Т. Голенкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://society. polbu. ru/alisova_politsociology/ch21_all. html.
6. Андрущенко В. П. Идеологическая эффективность культуры [Текст] / В. П. Андрущенко. — К. : Вища школа, 1988. — 191 с.
7. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу [Текст] / В. П. Андрущенко. — К. : ТОВ «Атлант Ю Ем Сі», 2006. — 498 с.
8. Андрущенко В. П. Світанок Європи : проблема формування Нового Вчителя для Об'єднаної Європи ХХІ століття [Текст] / В. П. Андрущенко. — К. : Знання України, 2011. — 1099 с.
9. Аргибаева А. А. Студенты и научная деятельность [Текст] / А. А. Аргибаева. — М. : Том, 2011. — 407 с.

10. Бабкіна О. В. Політична соціалізація як засіб формування політичної культури студентства [Текст] / О. І. Бабкіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. — Вип. 1. — С. 4-10.
11. Бабочкин П. И. Становление жизнеспособной молодежи в динамично изменяющемся обществе [Текст] / П. И. Бабочкин — М. : Социум, 2000. — 176 с.
12. Байме К. Політичні теорії сучасності [Текст] / К. Байме ; [пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка]. — К. : Стилос, 2008. — 396 с.
13. Бакальчук В. О. Міжетнічна нетерпимість у молодіжному середовищі в Україні [Текст] / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 2 (11). — С. 117-123.
14. Бакуліна Н. Виховання національної свідомості [Текст] / Н. Бакуліна // Форум Націй. — 2009. — № 10 (89). — С. 3.
15. Балл Г. О. Проблема обґрунтування суспільної ідеології у світлі гуманістичного підходу [Текст] / Г. О. Балл // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія : методол. семінар Академії педагогічних наук України, 12 лист. 1998 р. : зб. матеріалів. — К. : Гнозис. — 1998. — С. 27–34.
16. Бауман З. Индивидуализированное общество [Текст] / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Логос, 2002. — 390 с.
17. Бачинський Ю. Україна irredenta [Текст] / Ю. Бачинський — К. : Основні цінності, 2003. — 176с.
18. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина [Текст] / В. М. Бебик — К. : МАУП, 2003. — 424 с.
19. Бегей І. І. Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи / Національний банк України; Львівський банківський ін-т [Текст] / І. І. Бегей — Л. : ЛБІ НБУ, 2005. — 350 с.

20. Бек У. Общество риска : На пути к другому модерну [Текст] / Ульрих Бек [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой]. — М: Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с.
21. Беридзе Ю. В. Трансформация идеологии в современном российском обществе: социально-философский анализ : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09. 00. 11 / Беридзе Ю. В. — Краснодар, 2007. — 29 с.
22. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді [Текст] / І. Д. Бех, К. І. Чорна. — К. : Світ виховання, 2007. — №1 (20). — С. 23-34.
23. Бжезинський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи [Текст] / З. Бжезинський; [пер. з англ.]. — Львів — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000 — 236 с.
24. Біденко Ю. М. Ідеологічні детермінанти політичного процесу (державний та глобальний виміри) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23. 00. 02 [Текст] / Біденко Ю. М. — Х. , 2009. — 18 с.
25. Біденко Ю. М. Підходи до розгляду ідеології в західній соціальній думці [Текст] / Ю. М. Біденко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — Харків, 2006. — № 737. — С. 213–218.
26. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція [Текст] / Жан Бодрийяр ; [пер. з фр. В. Ховхун]. — К. : Основи, 2004. — 230 с.
27. Бокарев В. А. Трансформация и развитие социально-политических ориентаций учащейся молодежи московского мегаполиса на рубеже XX-XXI вв. : автореф. дис ... д-ра социол. наук [Текст] / Бокарев В. А. ; [Моск. гос. пед. ун-т]. — М. , 2009. — 48 с.
28. Бордюгова Т. Г. Проблема формирования постматериалистической системы ценностей в Украине : философско-социологический анализ [Електронний ресурс] / Т. Г. Бордюгова, В. А. Ковалёв. — Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua/portal/natural/VKhNU/Tk/829/14.html>

29. Борисюк В. Политические идеи и идеологии постиндустриальной цивилизации [Текст] / В. Борисюк // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2004. — № 7. — С. 3–14.
30. Босак О. І. Українська соціал-демократична партія в соціальному і національному рухах Галичини (90-і рр. XIX ст. -1914 р.) : дис ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 [Текст] / Босак О. І. — Л., 2003. — 224 с.
31. Бублик П. І. Антиномії історичного розвитку соціального пізнання [Електронний ресурс] / П. І. Бублик. — Режим доступу : http://netgorod.narod.ru/articls/Bublik_suspilstvo.htm
32. Бурдые П. Социальное пространство и генезис идеологии [Текст] / П. Бурдые. — М. : Адоп. — 2012. — 340 с.
33. Бушанський В. Естетизм політичних ідеалів і цінностей [Текст] / В. Бушанський // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. — 2010. — № 1 (45) — С. 200-219.
34. Валюк О. Я. Наукові концепції моралі й моральності [Текст] / О. Я. Валюк // *Збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України «Проблеми сучасної психології»*. — 2010. — № 7. — С. 75-86.
35. Вебер М. Избранные произведения : [пер. с нем.] [Текст] / М. Вебер ; [Под общ. ред. Ю. Н. Давыдова]. — М. : Прогресс, 1990. — 805 с.
36. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [Текст] / М. Вебер ; [пер. Олександр Погорілого] — К. : Основи, 1998. — 534 с.
37. Відбулися студентські вибори президента України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrbiznes.com/goto.php?url=www.ua.org.ua>
38. Відродження соціал-демократії в Україні: можливості і перспективи [Текст] / [під ред. М. В. Поповича]. — К. : Стилос, 1997. — 164 с.
39. Воловик В. Основні фактори становлення ідеології державотворення [Текст] / В. Воловик // *Віче*. — 2001. — № 12 (117). — С. 22-31.

40. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії [Текст] / Юрген Габермас ; [пер. з нім. А. Дахнія] — Л. : Астролябія, 2006. — 415 с.
41. Габермас Ю. Структурні зміни у сфері відкритості [Текст] / Юрген Габермас ; [переклад з нім. А. Онишко ; редактор М. Прихода]. — Львів : Літопис, 2000. — 317 с.
42. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну [Текст] / Юрген Габермас; [пер. з нім. та комент. В. М. Купліної] — К. : Четверта хвиля, 2001. — 424 с.
43. Гавриленко І. Чи потрібна державі ідеологія [Текст] / І. Гавриленко // Віче. — 1996. — № 4. — С. 46-47.
44. Гаджиев К. С. Введение в геополитику : учебник [Текст] / К. С. Гаджиев. — 2-е изд. , доп. и перераб. — М. : Логос, 2003. — 429 с.
45. Гаджиев К. С. Политическая философия [Текст] / К. С. Гаджиев — М. : Экономика, 1999. — 606 с.
46. Гаджиев К. С. Политология : основной курс : учебник для студентов вузов [Текст] / К. С. Гаджиев. — Москва : Высшее образование, 2005. — 460с.
47. Гирц К. Идеология как культурная система [Текст] / К. Г. Гирц // Интерпретация культур ; [пер. с англ. О. В. Барсукова, А. А. Борзунов, Г. М. Дашевский и др.]. — М. : РОССПЭН, 2004. — Глава 6. — С. 224–267.
48. Гирц К. Интерпретация культур [Текст] / К. Гирц ; [пер. с англ. О. В. Барсуковой] — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — 558 с.
49. Головатий М. Ф. Хто стане третім Президентом України? Про ідеологічні метаморфози наступних президентських виборів [Текст] / М. Ф. Головатий // Політичний менеджмент. — 2003. — № 2. — С. 11-15.
50. Головатый Н. Ф. Социология молодежи : курс лекций [Текст] / М. Ф. Головатый — К. : МАУП, 1999. — 224 с.
51. Гордієнко А. Т. Ціннісні орієнтації: аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80-90-х років [Текст] / А. Т. Гордієнко, В. С. Пазенок /

- АНАН України; Інститут філософії ; [А. Т. Гордієнко – відп. ред.]. — К. : Наук. думка, 1995. — 208 с.
52. Гордієнко М. Процес еволюції та політичні перспективи ідеології консерватизму [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://politolog.at.ua/publ/1-1-0-15>
53. Гордієнко М. Процес еволюції та політичні перспективи ідеології консерватизму [Текст] / М. Гордієнко // Політичний менеджмент. — 2011. — № 6 (51) (грудень). — С. 30-39.
54. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму [Текст] / М. Горкгаймер ; [пер. з нім. М. Култаєвої]. — Київ : ППС-2002, 2006. — 282 с.
55. Губерський Л. В. Культура. Ідеологія. Особистість : Методолого-світоглядний аналіз [Текст] / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. — К. : Знання України, 2002. — 580 с.
56. Дарендорф Р. Тропы из утопии [Текст] / Ральф Дарендорф [перевод с нем. Б. М. Скуратова, В. Л. Близнюкова]. — М. : Праксис, 2002. — 536 с.
57. Дегтярева О. В. Молодежная политика: региональный аспект : дис. ... канд. социол. наук : 22. 00. 08 [Текст] / О. В. Дегтярева. — Новосибирск, 2005. — 200 с.
58. Дербишайр Дж. Политические системы мира [Текст] / Дж. Дербишайр, Я. Дербишайр. — М. : Рипол Классик, 2004. — 495 с.
59. Дмитренко М. А. Політичні партії та політичні ідеології : навчальний посібник [Текст] / М. А. Дмитренко. — К. : НКЦ СБ України, 2007. — 96 с.
60. Дмітрієва М. Особливості ідейно-політичних настанов сучасної молоді [Текст] / М. Дмітрієва // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні/ [За ред. Максименка С. Д., Циби В. Т., Шайгородського Ю. Ж. та ін.]. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. — 512 с.
61. Донцов Д. Дух нашої давнини [Текст] / Дмитро Донцов. — Дрогобич : Відродження, 1991. — С. 471–480.

62. Дорогань С. О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами української літератури : автореф. дис ... канд. філософ. наук: 09.00.03 [Текст] / Дорогань С. О. — К. , 2005. — 20 с.
63. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии [Текст] / Э. О Дюркгейм. — М. : Наука, 1991. — 575 с.
64. Емчура Т. Институты социализации молодежи транзитивного общества : дис. ... д-ра социол. наук : 22. 00. 04 / Т. Емчура . — М. , 2005. — 417 с.
65. Ерышев А. А. Политическая культура личности [Текст] / А. А. Ерышев, В. А. Ребкало — К. : Вища школа, 1985. — С. 26, 29.
66. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи [Текст] / А. М. Єрмоленко. — К. : Лібра, 2010. — 416 с.
67. Жигайло Н. Національне виховання як чинник соціалізації студентської молоді [Текст] / Н. Жигайло // Молодіжна політика : проблеми і перспективи : Зб. матеріалів III міжнар. наук.-практ. конф., (10-11 березня 2006 р., Дрогобич) / [редкол. : С. Щудло та ін.]. — Дрогобич : ДДПУ, 2006. — С. 105–109.
68. Забгаєв А. В. Державна ідеологія як невід’ємна ознака держави [Текст] / А. В. Забгаєв // Актуальні проблеми політики : Зб. наук, праць / [Голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич]. — О. , 2001. — Вип. 10-11. — С. 724-726.
69. Забгаєв А. В. Проблеми становлення державної ідеології сучасної України [Текст] / А. В. Забгаєв // Актуальні проблеми держави і права. — 2004. — Вип. 22. — С. 111-114.
70. Загородній Ю. І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні : досвід, тенденції, проблеми [Текст] / Ю. І. Загородній, В. С. Курило, С. В. Савченко. — К. : Генеза, 2004. — 144 с.
71. Задорожнюк Э. Г. Социал-демократия в Центре Европы [Текст] / Э. Г. Задорожнюк. — М. : Academia, 2000. — 311 с.

72. Заздравнова О. І. Ідеологія в еволюціонуючому соціумі: автореф. дис ... д-ра філос. наук: 09. 00. 03 [Текст] / О. І. Заздравнова. — Х., 2002. — 37 с.
73. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности [Текст] / А. Г. Здравомыслов. — М. : Политиздат, 1986. — 223 с.
74. Зражевська Н. І. Засоби масових комунікацій як фактор зміни сприйняття світу [Текст] / Н. І. Зражевська // Вісник Дніпропетровського університету. — 2006. — № 1. — С. 22–27.
75. Зубок Ю. А. Риск как фактор социального развития молодежи: дис. ... д-ра социол. наук: 22. 00. 04 [Текст] / Зубок Ю. А. — Москва, 2003. — 335 с.
76. Инглегарт Р. Модернизация и постмодернизация [Текст] / Р. Инглегарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / [Под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Academia, 1999. — С. 267-268.
77. Ирхин Ю. В. Политология : учебник [Текст] / Ю. В. Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. — М. : Юристъ, 2002. — 511 с.
78. Ирхин Ю. В. Политология : учебник [Електронний ресурс] / Ю. В. Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. — Режим доступу : <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/59357>
79. Ілляшов Г. О. Духовні засади політичного процесу (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 [Текст] / Г. О. Ілляшов. — К., 2011. — 210 с.
80. Ілляшов Г. Структурно-функціональний аналіз політичної духовності [Текст] / Г. Ілляшов // Вища освіта України. — № 4. — 2010. — С. 87–95.
81. Іщук В. Україна : проблема престижності та ідентичності (масова свідомість і культура як суб'єкти формування громадської та національної свідомості) [Текст] / Володимир Іщук. — К. : Смолоскип, 2000. — 92 с.
82. Калініченко М. М. Влада громадянського суспільства / М. Калініченко — Суми : Університетська книга, 2006. — 174 с.
83. Кара-Мурза С. Г. Идеология и мать её наука [Текст] : [монографія] / С. Кара-Мурза. — М. : Алгоритм, 2002. — 253 с.

84. Карнаух А. А. Вплив соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі на формування політичної культури студентської молоді [Текст] / А. А. Карнаух // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : зб. наук. праць. — К. : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2009. — Вип. 1. — С. 76–80.
85. Карнаух А. А. Роль політичної освіти та виховання у процесі формування політичної культури молоді [Текст] / А. А. Карнаух // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : зб. наук. праць. — К. : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2010. — Вип. 3. — С. 190–195.
86. Картунов О. В. Інформаційне суспільство : аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій [Текст] : [монографія] / О. В. Картунов, О. О. Маруховський. — К.: Університет економіки та права «КРОК», 2012. — 344 с.
87. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс ; [пер. с англ. под научн. ред. О. И. Шкаратана]. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
88. Кастельс М. Интернет-галактика : міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства [Текст] / М. Кастельс ; [пер. з англ. Е. Г. Ганиша]. — Київ : Ваклер, 2007. — 304 с.
89. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту [Текст]: фінська модель / М. Кастельс, П. Хіманен ; [пер. з англ.]. — Київ : Ваклер, 2006. — 256 с.
90. Керк Р. Основи і принципи консерватизму [Текст] / Р. Керк // Консерватизм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : Смолоскип, 1998. — С. 3–19.
91. Кин Дж. Демократия и гражданское общество [Текст] / Дж. Кин. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — 400 с.

92. Козенюк А. Політична духовність : структурні компоненти і політичний вимір структури [Текст] / А. Козенюк // Нова політика. — 2000. — № 5. — С. 53.
93. Козьма В. Політичні ціннісні орієнтації українського середнього класу [Текст] / В. Козьма // Політичний менеджмент. — 2008. — № 1 (28). — С. 94–101.
94. Колісніченко Р. М. Поняття, структура, типологія та функції електоральної культури молоді [Текст] / Р. М. Колісніченко // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. — К. : «ІНТАС», 2009. — Вип. 44. — С. 272–299.
95. Колотило В. В. «Державна» і «державницька» ідеології : проблеми визначення і співвідношення понять [Текст] / В. В. Колотило // Мультиверсум. Філософський альманах. — К. : Центр духовної культури, — 2005. — № 49. — С. 184-186.
96. Конституція України : чинне законодавство станом на 10 лютого 2011 р. [Текст]. — К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. — 96 с.
97. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
98. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави [Текст] : [монографія] / О.А. Корнієвський — К. : Альтерпрес, 2010. — 396 с.
99. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні [Текст] / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик / ред. М. Ф. Головатий, В. М. Якушик. — К. : Київське братство, 1997. — 130 с.
100. Косолапов А. М. Интегративная идеология для России : интеллектуальный и политический вызов [Текст] / А. М. Косолапов // Вопросы философии. — 1994. — № 1. — С. 3–24.
101. Кравченко А. И. Политология : учебное пособие для студентов педагогических вузов [Текст] / А. И. Кравченко. — М. : Академия, 2005. — 336 с.

102. Кравчук М. Ідеологія в Україні. Якою вона буде завтра? [Електронний ресурс] / М. Кравчук. — Режим доступу : <http://gnosis.at.ua/publ/1-1-0-3>
103. Кривонос І. В. Український національний характер у національній системі виховання молоді [Текст] / І. В. Кривонос // Молодежь и общество : пути решения проблем: Сборник научных трудов в 2-х томах [научн. ред. В. Н. Соколов]. — Одесса : ИСЦ, 2001. — Т. 2. — С. 57–59.
104. Кубедду Р. Политическая философия австрийской школы [Текст] / Р. Кубедду [пер.]. — М. : ИРИСЭН, 2008. — 387 с.
105. Кузнецов В. И. Эволюция ценностных ориентаций российской молодежи в условиях социальной трансформации общества : дис. ... д-ра соц. наук: 22.00.04 [Текст] / В. И. Кузнецов. — М., 2000. — 273 с.
106. Куприянова Г. В. Совершенствование управления государственной молодежной политикой в условиях модернизации российского общества : дис. ... канд. социол. наук : 22. 00. 08 [Текст] / Г. В. Куприянова. — Москва, 2003. — 171 с.
107. Лановенко О. П. Будь-яке суспільне відродження починається з формування нової ідеології [Текст] / О. П. Лановенко // Віче. — 2000. — № 3 (96). — С. 3-9.
108. Левикова С. И. Молодежная субкультура [Текст] / С. И. Левикова. — М. : Фаир-Пресс, 2004. — 608 с.
109. Липинський В. Листи до братів-хліборобів [Текст] / В. Липинський // Філософія політики : Хрестоматія: у 4-х т. — К. : Знання України, 2003. — Т. 3. — С. 91-106.
110. Лисичкин В. Война после войны: информационная оккупация продолжается – психологические войны – идеология [Текст] / В. Лисичкин, Л. Шелепин. — Москва : Эксмо : Алгоритм, 2005. — 411 с.
111. Лисовский В. Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России и Санкт-Петербурга [Текст] / В. Т. Лисовский. — СПб., 2000. — 245 с.

112. Лисовский В. Т. Социальный и нравственный портрет современного студента [Текст] / В. Т. Лисовский // Социально-демографический портрет студента. — М. : Мысль, 1986. — С. 7-18.
113. Лібералізм : антологія [Текст] / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. — К. : Смолоскип, 2002. — 1128 с.
114. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика [Текст] / В. Лісовий. — К. , 1997. — 317 с.
115. Логунова М. М. Основні фактори формування політичної активності молоді як об'єкт наукового дослідження [Текст] / М. М. Логунова // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики : Матеріали міжнар. наук. -практ. конф. , (11-13 жовтня 1995р. , Київ) / [редкол. : М. Ф. Головатий, Я. В. Немирівський та ін.]. — К. : А. Л. Д. , 1996. — С. 119–121.
116. Лозовицький О. Сквозь тернии – к звезде : молодёжь Украины на пути в большую политику – [Електронний ресурс] / Олександр Лозовицький. – Режим доступу : <http://politiko.com.ua/>
117. Лола В. В. Формування державної ідеології виховання людини в умовах трансформації суспільства : теоретико-методологічний аспект : автореф. дис ... канд. наук з держ. упр. : 25. 00. 01 [Текст] / В. В. Лола. — Д. , 2007. — 20 с.
118. Макиавелли Н. Государь ; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия [Текст] / Н. Макиавелли; [пер. с итал. Г. Муравьевой ; пер. с итал. Р. Хлодовского]. — СПб. : Азбука-классика, 2007. — 271 с.
119. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації [Текст] / Деніс Мак-Квейл; [пер. з англ. О. Возіна, Г. Сташків]. — Львів : Літопис, 2010. — 538 с.
120. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга [Текст]: Становлення людини друкованої книги / М. Мак-Люен ; [пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова]. — 3-тє вид. — К. : Ніка-Центр, 2011. — 392 с.

121. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа [Текст] : Внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн ; [пер. с англ. В. Николаевой]. — М. : Кучково поле, 2007. — 464 с.
122. Максимець Б. Політична ідеологія сучасного українського суспільства та системні чинники її формування [Текст] / Б. Максимець // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2005. — № 1. — С. 319-326.
123. Малахов В. С. Национализм как политическая идеология: национализм – теории : учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по гуманитарным специальностям и направлениям подготовки [Текст] / В. С. Малахов ; Нац. фонд подгот. кадров, Моск. школа социал. и экон. наук. — Москва : Университет Книжный дом, 2005. — 315 с.
124. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Политология. Методы исследования [Текст] / Дж. Б. Мангейм, Р. К. Рич ; [пер. с англ. Т. Л. Ветошкиной] — М. : Весь мир, 1999. — 544 с.
125. Манхейм К. Идеология и утопия [Текст] / К. Манхейм ; [пер. с нем. и англ.] // К. Манхейм Диагноз нашего времени. — М. : Юрист, 1994. (Лики культуры). — С. 7-276.
126. Манхейм К. Консервативная мысль [Текст] / К. Манхейм ; [пер. с нем. и англ.] // Диагноз нашего времени. — М. : Юрист, 1994. (Лики культуры). — С. 478-593.
127. Маркс К. Избранные сочинения : в 9 т. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Т. 2. : Немецкая идеология. — М. : Политиздат, 1985. — 987 с.
128. Материалы социологического исследования «Завершение подготовки бакалавров и учебно-воспитательный процесс на четвертом курсе» [Текст]. — Одесса : ОГАПТ, 2001. — 85 с.
129. Михаленко Ю. П. Ф. Бэкон и его учение [Текст] / Ю. П. Михаленко. — М. : Наука, 1975. — 264 с.
130. Михальченко М. І. Держава і громадянське суспільство України : взаємодія чи боротьба? [Текст] / М. Михальченко // Культурно-

цивілізаційний простір Європи і Україна : особливості становлення та сучасні тенденції розвитку. — К. : Університет «Україна», 2010. — С. 355-373.

131. Михальченко М. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи [Текст] / М. Михальченко. — Дрогобич, 2004. — 140 с.

132. Михальченко Н. И. Политическая идеология как форма общественного сознания [Текст] / Н. И. Михальченко. — К. : Наукова думка, 1981. — 262 с.

133. Михальченко Н. И. Украинское общество [Текст] : трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. — К. : Институт социологии НАНУ, 2001. — 440 с.

134. Мкртчян Г. М. Стратификация молодежи в сферах образования, занятости и потребления [Текст] / Г. М. Мкртчян // Социологические исследования. — 2005. — № 2. — С. 104-113.

135. Молодиченко В. Маніпуляція цінностями та засоби забезпечення молоді від руйнаційних ідеологічних впливів. [Текст] / Валентин Молодиченко // Освіта регіону. — К. : університет «Україна», 2011. — № 2. — С. 57–62.

136. Молодіжна політика в Україні : регіональний аспект [Текст]. — К. : ГО «Молодіжна Альтернатива», 2008. — 96 с.

137. Мороз А. С. Світоглядні орієнтації молоді в контексті євроінтеграційної політики України [Текст] / А. С. Мороз // Політичний менеджмент. — 2009. — № 4(37). — С. 158–164.

138. Мороз А. С. Формування активної громадянської позиції молоді як запорука успішної інтеграції України до світового співтовариства [Текст] / А. С. Мороз // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2010. — Вип. 41(11). — С. 490–501.

139. Нагорна Л. Фарватери й підводні рифи мультикультуралізму [Текст] / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. — 2011. — № 3 (48). — С. 18-34.

140. Назарчук А. В. Теория коммуникации в современной философии [Текст] / А. В. Назарчук. — М. : Прогресс-Традиция, 2009. — 320 с.

141. Назарчук А. В. Этика глобализирующегося общества : Тенденции и проблемы глобализации в свете социально-этической концепции К. О. Апеля [Текст] / А. В. Назарчук. — М. : Директмедиа паблшинг, 2002. — 378, [2] с.
142. Національна доктрина розвитку освіти : Затв. Указом Президента. України від 17 квітня 2002 р. № 347 [Текст] // Освіта. — 2002. — № 26. — С. 2-4.
143. Ницше Ф. Воля к власти : Опыт переоценки всех ценностей [Текст] / Ф. Ницше; [составитель А. А. Жаровский]. — М. : REFL-book, 1994. — 352 с.
144. Новожилов Б. В. Роль цінностей демократичного суспільства у формуванні політичного іміджу лідера [Електронний ресурс] / Б. В. Новожилов // Гілея : науковий вісник: Збірник наукових праць. — К., 2012. — Випуск 63. — 730 с. — Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_63/Gileya63/P9_doc.pdf
145. Общая и прикладная политология : Учебное пособие [Текст] / Под общей ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. — М. : МГСУ; Изд-во «Союз», 1997. — 992 с.
146. Основи демократії : навч. посібник [Текст] / [За заг. ред. А. Колодій]. — Вид. 2-ге, стереотипне. — К. : Вид-во «Ай Бі», 2004. — 668 с.
147. Остапенко М. А. Політична культура сучасної студентської молоді в Україні (на прикладі вузів м. Києва) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23. 00. 03 [Текст] / Остапенко М. А. — К., 2000. — 19 с.
148. Отчёт о результатах социологического исследования : «Воспитательная работа и досуг в общественном мнении студентов и преподавателей» [Текст]. — Одесса : ОНАПТ, 2003. — 40 с.
149. Отчёт о результатах социологического исследования: «Динамика жизненных планов и ценностных ориентаций студентов в трансформирующемся обществе и структура их мотиваций к учёбе» [Текст]. — Одесса: ОНАПТ, 2007. — 86 с.

150. Павловский В. В. Ювентология: проект интегративной науки о молодежи [Текст] / В. В. Павловский. — М. : Академический проект, 2001. — 304 с.
151. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой]. — М. : Аспект пресс, 1998. — 270 с.
152. Парсонс Т. Соціальна структура і особистість [Текст] / Т. Парсонс [пер. з англ. В. Верлоки і В. Кебуладзе] — К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. — 338 с.
153. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала : гражданские традиции в современной Италии [Текст] / Р. Патнэм. — М. : Ad Marginem, 1996. — 287с.
154. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) [Текст] : [монографія] / М. П. Перепелиця. — К. : Український інститут соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту, 2001. — 242 с.
155. Піча В. М. Політологія : навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти [Текст] / В. М. Піча, Н. М. Хома. — К. : «Каравела», Львів: «Новий Світ-2000», 2002. — 344 с.
156. Політична енциклопедія [Текст] / [редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. — К. : Парламентське видавництво, 2012. — 808 с.
157. Політичні партії в Україні : в 3 т. [Текст] / [Уклад. : Ю. Шайгородський. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. — Т. 1. — 876 с.
158. Політичні партії в Україні : в 3 т. [Текст] / Уклад. : Ю. Шайгородський]. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. — Т. 2. — 900 с.
159. Політичні партії в Україні : [інформ. – довід. вид. (друге, доповнене)] [Текст] / [редкол. : Я. В. Давидович (голова ред. кол.), В. О. Завалевська, О. С. Вишнеvsька та ін.] — К. : Атіка, 2005. — 440 с.

160. Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / [Упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. — 2-е вид. , доп. і перероб. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
161. Політологічний енциклопедичний словник : [навч. посіб.] [Текст] / [за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна]. — К. : Генеза, 1997. — 400 с.
162. Політологія. Підручник [Текст] / [За ред. Ф. М. Кирилюка]. — К. : Здоров'я, 2004. — 776 с.
163. Політологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / [За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка]. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — 528 с.
164. Політологія : підручник [Текст] / І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. ; [за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського]. — К. : Вища школа, 1998. — 304 с.
165. Політологія : історія та методологія [Текст] / [За ред. Ф. М. Кирилюка]. — К. : Здоров'я, 2000. — 632 с.
166. Полохало В. Нуждается ли Украина в «сильной государственной идеологии»? [Текст] / В. Полохало // Экспресс. — 2001. — С. 12-15.
167. Постол О. Є. Теоретичні та практичні аспекти вияву політичних ідеологій у сучасному світі [Текст] / О. Є. Постол // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — Вип. 4. — С. 54–60.
168. Похресник А. К. Соціокультурні орієнтації студентської молоді трансформаційного суспільства: сутність та динаміка. (На матеріалі життєтворчості сучасного українського студентства): автореф. дис ... канд. філософ. наук : 09.00.03 [Текст] / А. К. Похресник. — К. , 2002. — 16 с.
169. Пояркова Т. Криза ідеології або кризова ідеологія? [Текст] / Тетяна Пояркова // Освіта регіону. — К. : університет «Україна», 2010. — № 3. — С. 81–84.

170. Президентские выборы роль молодежи в предвыборной гонке – [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gazeta-utrom.com.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=8&Itemid=9&lang=uk
171. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1997 р.) : Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України [Текст]. — К. : АТ «Видавництво «Столиця», 1998. — 156 с.
172. Пробийголова Н. В. Політична соціалізація молоді як один із головних чинників розвитку державної молодіжної політики та молодіжного руху [Текст] / Н. В. Пробийголова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2008. — № 3. — С. 115-121.
173. Пробийголова Н. Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді [Текст] / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. — 2008 . — № 1(28). — С. 128–137.
174. Пробийголова Н. Політична соціалізація як фактор впливу еліти на електоральну активність молоді [Текст] / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. — 2006. — Спецвипуск. — С. 206–214.
175. Пугачев В. П. Введение в политологию [Текст] / В. П. Пугачев, А. И. Соловьев. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 479 с.
176. Результати опитування молоді на тему толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://forumn.kiev.ua/2008-11-78/78-04.htm>.
177. Рейнгольд Г. Умная толпа : новая социальная революция [Текст] / Г. Рейнгольд. — М.: ФАИР-ПРЕСС , 2006. — 416 с.
178. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре [Текст] / Г. Риккер ; [пер. с нем.] / [Под общ. ред. А. Ф. Зотовой]. — М. : Республика, 1998. — 413 с.
179. Розвиток громадянського суспільства України в 2008 році : плани на майбутнє [Текст] / [О. П. Айвазовська, О. Ю. Вінніков, Г. М. Голубовська-Онісімова [та ін.]; за ред. М. Лациби; Укр. незалеж. Центр політ. дослідж. — К. : [Агентство «Україна»], 2009. — 84 с.

180. Ролз Дж. Теорія справедливості [Текст] / Джон Ролз [пер. з англ. О. Мокровольського]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 822 с.
181. Романів Т. Засади формування активної громадянської позиції молоді [Текст] / Т. Романів // Молодіжна політика : проблеми та перспективи: Зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф., (15-16 травня 2009 р., Дрогобич) / [Наук. ред. С. А. Щудло]. — Дрогобич, 2009. — С. 92–94.
182. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень : Політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст. : [навч. посіб.] [Текст] / А. С. Романюк. К. : Знання, 2011. — 255 с.
183. Рормозер Р. Пути либерализма в Европе [Текст] / Р. Рормозер. — М. : Норма. — 2012. — 204 с.
184. Рудакевич О. М. Ідея нації : сутність та роль в політичній культурі народу [Текст] / О. М. Рудакевич // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. — 2011. — Випуск 5. — С. 31-36.
185. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы [Текст] / А. А. Ручка. — К. : Наукова Думка, 1976. — 250 с.
186. Самсонова Е. А. Политические ценности российской молодежи в условиях социально-политических трансформаций 1990-х годов : автореферат дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 [Текст] / Самсонова Е. А. — Саратов, 2008. — 24 с.
187. Самчук З. Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології : проблема критеріїв та пріоритетів вибору [Книга] : монографія : [у 2 т.] / З. Самчук ; АПН України, Ін-т вищої освіти. — Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС. — Т. 1. — 2009. — 920 с.
188. Саркисянц М. Английские корни немецкого фашизма : от Британской к Австро-Баварской «расе господ»: [курс лекций, прочит. в

- Гейдельберг. ун-те] [Текст] / Мануэль Саркисянц ; [пер. с нем. М. Ю. Некрасовой]. – СПб. : Академический проект, 2003. — 398 с.
189. Селиванова З. К. Смыслжизненные ориентации подростков [Текст] / З. К. Селиванова // Социологические исследования. — 2001. — № 2. — С. 87–92.
190. Сикевич З. В. Русские, украинцы, белорусы : вместе или врозь? [Текст] / З. В. Сикевич // Социологические исследования. — 2007. — № 9. — С. 59-69.
191. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії : навчальний посібник для вузів [Текст] / Л. А. Ситниченко. — К. : Либідь, 1996. — 176 с.
192. Сліпець П. П. Політичні цінності й ідеологія у форматі стратегії формування ефективної держави та суспільних відносин [Текст] / П. П. Сліпець // Наука. Влада. Політика : [зб. наук. праць]. / редкол. : М. І. Михальченко (голова) та ін. — К. : Знання України, 2008. — С. 75–92.
193. Смит Д. Муссолини [Текст] / Д. Смит; [пер. с англ. Л. А. Бабук]. — М. : ИнтерДайджест, 1995. — 384 с. — (Серия «История в лицах. Диктаторы»)
194. Сорокин П. Социальная и культурная динамика : Исследование изменений в больших системах искусства, этики, права и общественных отношений [Текст] / П. Сорокин ; [пер. с англ.]. – СПб. : РХГИ, 2000. 1056 с.
195. Студентська молодь України : сучасний вимір. Щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2008 р.) [Текст] — К. , 2009. — 164 с.
196. Студенты: образ будущего : международное социологическое исследование / [Институт Горшенина] ; [Составители : М. Ткаченко, Л. Четвертухина]. — К. : ВАИТЕ, 2011. — 32 с.
197. Сучасна політична філософія : Антологія [Текст] / [упоряд. Я. Кіш; пер. з англ.]. — К. : Основи, 1998. — 575 с.

198. Таран В. Державна ідеологія в контексті розвитку української державності / В. Таран. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Startp/2011_50/files/ST50_25.pdf
199. Таран В. Ідеологія перехідного суспільства (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні) [Текст] : [монографія] / В. О. Таран. — Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2000. — 316 с.
200. Тейлор Ч. Атомізм [Текст] / Ч. Тейлор // Лібералізм : антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. — К. : Смолоскип, 2002. — С. 235-254.
201. Тейлор Ч. Етика автентичності [Текст] / Ч. Тейлор ; [пер з англ]. — К. : Дух і літера, 2002. — 128 с.
202. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання» [Текст] / Ч. Тейлор; [пер з англ]. — К. : Альтерпрес, 2004. — 172 с.
203. Тейлор Ч. Непорозуміння [Текст]: дебати між лібералами та комунітаристами / Ч. Тейлор // Сучасна політична філософія : антологія. — К. : Основи : Центр. Європ. ун-т, 1998. — С. 56-113.
204. Тейлор Ч. Подолання епістемології [Текст] / Ч. Тейлор // Після філософії: кінець чи трансформація? — К. : Четверта хвиля, 2000. — С. 406-431.
205. Телешун С. О. Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства [Текст] / С. О. Телешун // Політичний менеджмент. — 2008. — № 1. — С. 3–8.
206. Толерантність як шлях до Європи — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forumn.kiev.ua/2008-11-78/78-04.htm>.
207. Тоффлер Э. Шок будущего [Текст] / Элвин Тоффлер ; [пер. с англ. : Е. Рудневой и др.]. — Москва : АСТ, 2002. — 557с.
208. Українська політична нація : генеза, стан, проблеми [Текст] / В. С. Крисаченко та ін. ; [за ред. В. С. Крисаченка]. — К. : НІСД, 2003. — 631 с.

209. Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін / НАН України; Інститут соціології [Текст] / [ред. М. Ворона, М. Шульга]. — К., 2007. — 544 с.
210. Уолцер М. Компания критиков : социальная критика и политические пристрастия XX века [Текст] / М. Уолцер ; [пер. с англ. В. П. Визгиной, О. Д. Назаровой, Т. П. Лифинцевой, А. Б. Толстовой и др]. — М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. — 360 с.
211. Філонов Б. А. Идеология как социально-политическая дискуссия [Текст] / Б. А. Філонов. М. : Атлант. — 2012. — 406 с.
212. Філософія політики : [підручник] [Текст] / [Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін.] — К. : Знання України, 2003. — 400 с.
213. Флис І. М. Політична активність студентської молоді та її вплив на соціально-політичний розвиток сучасної України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 [Текст] / Флис І. М. — К., 2010. — 199 с.
214. Фліс І. М. Основні принципи формування політичної активності студентської молоді [Текст] / І. М. Фліс // Гілея [науковий вісник] : збірник наукових праць. — К., 2008. — Вип. 13. — С. 208-216.
215. Франк С. Нравственный водораздел в русской революции [Текст] / С. Франк // Свободная мысль. — 1992. — № 4. — С. 54-72.
216. Хайек Ф. Дорога к рабству. Социалистическая идеология : Критика [Текст] / Фридрих Август фон Хайек ; [пер. с англ. М. Гнедовского, И. Пильщикова]. — М. : Фонд «Либер. Миссия» : Новое изд-во, 2005. — 262 с.
217. Ханстантинов В. О. Теоретико-методологічні засади дослідження толерантності [Текст] / В. О. Ханстантинов // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — Вип. 5. — С. 36–42.
218. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон [пер. с англ.]. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с.

219. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Текст] / С. Хантингтон ; [пер. с англ. Ю. Новиковой]. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603 с.
220. Хейвуд Э. Политология [Текст] / Э. Хейвуд. — М. : Юнити-Дана, 2005. — 526 с.
221. Хриенко Т. В. Динамика мировоззренческих ценностей студенческой молодежи в процессе социализации : на примере Автономной Республики Крым : дис. ... д-ра социол. наук: 22. 00. 04 [Текст] / Т. В. Хриенко . — М. , 2005. — 306 с.
222. Хропанюк В. Н. Теория государства и права [Текст] : [учеб. пособие для высш. учеб. заведений] / [Под ред. В. Г. Стрекозова]. — М. : Дабахов, Ткачев, Димов. 1995. — 387 с.
223. Циба В. Філософсько-діалектичний і соціально-психологічний виміри демократичних перетворень [Текст] / В. Циба // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби, Ю. Ж. Шайгородського та ін. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. — С. 32-52.
224. Цибін С. Г. Держава та громадське суспільство у реалізації молодіжної політики [Текст] / С. Г. Цибін // Гілея. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — Вип. 32. — С. 276-284.
225. Цибін С. Молодіжна політика : основні напрями реалізації [Текст] / С. Цибін // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. — 2010. — № 1(36). — С. 83–89.
226. Черкасова Т. В. Управление конфликтами молодежи как социальная проблема : дис. ... д-ра социол. наук: 22. 00. 08 [Текст] / Т. В. Черкасова. — Москва, 2004. — 357 с.
227. Чудинова И. Идеология и политика [Текст] / И. Чудинова // Социально-гуманитарные знания. — 1999. — № 4. — С. 129-131.
228. Чупрій Л. Духовні цінності як основа відродження української нації / Л. Чупрій [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

- http://sd.net.ua/2009/09/27/dukhovn_cnnost_jak_osnova_vdrodzhennja_ukranksko_nac.html.
229. Шайгородський Ю. Ж. Аксиометрія державної молодіжної політики [Текст] / Ю. Ж. Шайгородський // Політичний менеджмент. — 2011. — № 2. — С. 54–61.
230. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем : навч. посібник [Текст] / Ю. Р. Шведа — Львів: Тріада плюс, 2004. — 528 с.
231. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе (статья вторая) [Текст] / П. Штомпка // Социологические исследования. — 2001. — № 3. — С. 3-12.
232. Штомпка П. Социология : анализ современного общества [Текст] / Петр Штомпка ; [пер. с пол. С. М. Червонной]. — М. : Логос, 2005. — 655 с.
233. Ядова М. А. Поведенческие установки молодежи постсоветского периода [Текст] / М. А. Ядова // Социологические исследования. — 2006. — № 10. — С. 78-87.
234. Якою бути молодіжній політиці України : думка молоді. — К. : ГО Фонд «Європа ХХІ», ГО «Молодіжна Альтернатива», 2008. — 40 с.
235. Ящук Т. І. Історична пам'ять як чинник трансформації національної ідентичності в пострадянській Україні [Текст] / Т. І. Ящук // Філософські проблеми гуманітарних наук. Альманах. — К. : Міжнародний освітній фонд імені Ярослава Мудрого, 2010. — № 18-19. — С. 10-17.
236. Avineri S. Communitarianism and Individualism [Text] / S. Avineri, A. de-Shalit (Eds.). — Oxford : Oxford University Press, 1992. — 244 p.
237. Bell D. Communitarianism and its Critics [Text] / D. A. Bell. — Oxford : Oxford University Press, 1993. — 272 p.
238. Eisenstadt S. N. From Generation to Generation [Text] / S. N. Eisenstadt. — Glencoe, 1964.
239. Etzioni A. The New Golden Rule. Community and Morality in a Democratic Society [Text] / A. Etzioni. — New York : Basic Books, 1996. — 378 p.

240. Etzioni A. The Spirit of Community [Text]. The Reinvention of American Society / A. Etzioni. – New York : Basic Books, 1993. — 254 p.
241. Etzioni A. The Spirit of Community [Text] : Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda / A. Etzioni. – London : Thousand Oaks, 1995. — 332 p.
242. Lorenz K. The Enmity Between Generations and its Probable Ethological Causes [Text] / K. Lorenz // The Psychoanalytic Review. 1970.
243. Mannheim K. The Problem of Generations [Text] / K. Mannheim // Essays on the Sociology of Knowledge. – London, 1952. — P. 278-328.
244. Parsons T. The Concept of Society : the Components and their Interrelations [Text] / Talcott Parsons // Parsons T. Societies : Evolutionary and Comparative Perspectives. – Englewood Cliffs (N. J.), 1966. — P. 5-29.
245. Rasmussen D. (Ed.). Universalism vs. Communitarism [Text] / D. Rasmussen & other. – Cambridge : MIT Press, 1990. — 305 p.
246. Rokeach M. The Nature of Human Values / Rokeach M. - N. Y. , 1973.
247. Rokeach M. Value Survey[Text] / Rokeach M.. - Sunnyvale, 1967.
248. Sandel M. Liberalism and the Limits of Justice [Text] / M. Sandel. — Cambridge : Cambridge University Press, 1984. — 190 p.
249. Sen A. Utilitarianism and Beyond [Text] / A. Sen, B. Williams (ed.). — Cambridge : Cambridge University Press, 1982. — 240 p.
250. Sorokin P. The Crisis of our Age. [Text] / P. Sorokin. — N. -Y. , 1941. — 374 p.
251. Taylor Ch. A Secular Age [Text] / Ch. Taylor. — Cambridge, Mass ; London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007. — 874 p.
252. Walzer M. Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality [Text] / M. Walzer. — New York : Basic Books, 1983. — 385 p.